

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Ευρωεκλογές χωρίς πολιτική.
	6	Ευρωπαϊκή Ένωση: ένα κράτος γεννιέται στή ζούλα
Άγγελου Έλεφάντη	16	Ό νεοφιλελευθερισμός στή γλώσσα
Άγγελου Έλεφάντη	22	Νά λησμονήσουμε τά έθνη: μιά επικίνδυνη όπτασία
Μάζ Γκαλό	27	Έγνατία: ή έθνική όδός καί οι δρόμοι τής καχυπογίας
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου	30	Τά πανεπιστήμιά μας... Περιήγηση πίσω από τόν καθρέφτη
Νίκου Θεοτοκά	33	Ή μνήμη τής ιστορίας καί ή άμνησία τών έθνών
Φίλιππου Ήλιού	38	Μαθήματα έφαρμοσμένου στρουκτουραλισμού
Κατρίν Κλεμάν	44	Ό ένθουσιασμός τής μυχής κι εκείνος τής τέχνης
Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου	52	Γιά τό βιβλίο του Λ. Τρότσκι, <i>Τά Βαλκάνια καί οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, 1912-13</i>
Άγγελου Έλεφάντη		Ή Κατοχή στήν Ελλάδα — Γιά τό βιβλίο του Mark Mazower, <i>Inside Hitler's Greece</i>
Γιώργου Μαργαρίτη	58	Γιά τίς Βάρβαρες ώδες του Νάσου Βαγενά
Θανάση Ντόκου	61	Γιά τό βιβλίο Θά ύπογράφω Λουί, τής Ρέας Γαλανάκη
Άρν Μπερλή	64	

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καθουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυριτάς, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστίδης Μπαλιτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα.

ΕΚΔΟΤΗΣ: Άγγελος Έλεφάντης. ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Νίκας, Άγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ: Γεωργία Μπαρού-δου, Άλίκη Πελεκάνου. ΔΙΟΡΘΩΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., έξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ευρώπης, έτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Ευρώπης έξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Άυστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Ο Πολίτης • Μάιος 1994 • τεύχος 125 • δρχ. 500

Εύρωεκλογές χωρίς πολιτική

Πέρασαν πέντε ολόκληροι μήνες από τότε που κυκλοφόρησε τό προηγούμενο τεύχος του *Πολίτη*. Ήταν Χριστούγεννα του 1993. Τά οικονομικά, άβάσταχτα, καί οί μεγάλες δυσκολίες στην παραγωγή τής ύλης έκαναν άραιοή κι άκανόνιστη τήν κυκλοφορία του περιοδικού. Ούτε τό ένα ούτε τό άλλο έχουν διορθωθεί ώστε νά μπορούμε νά ύποσχεθούμε μιά πιό καρπερή συνέχεια. Πάντως θά τό προσπαθήσουμε, κι ελπίζουμε ότι οί άναγνώστες καί φίλοι του *Πολίτη* θά του σταθούν κι αύτή τή φορά άρωγοί.

Στή σελίδα αύτή ύπήρχε τό κύριο άρθρο του περιοδικού. Μιά «θέση» πολιτική, μιά άποψη καλύτερα, για τά πολιτικά δρώμενα του μήνα, μιά καί τό περιοδικό παλιότερα κυκλοφορούσε κάθε μήνα. Ποιό είναι τό κύριο πολιτικό ζήτημα του μήνα αυτού; 'Η άπάντηση είναι αυτονόητη: οί εύρωεκλογές τής 12ης 'Ιουνίου. Πράγματι είναι πολύ σημαντικό γεγονός. "Οχι γιατί από τό άποτέλεσμα των εύρωεκλογών έξαρτάται τό μέλλον τής Εύρωπαϊκής Ένωσης. Δυστυχώς ή λαϊκή έτυμηγορία, στην Έλλάδα καί στίς άλλες εύρωπαϊκές χώρες, πολύ λίγο επηρεάζει τή γενική πορεία του εύρωπαϊκού χώρου. 'Η εύρωπαϊκή ένοποίηση, οί θεσμοί της καί οί στόχοι της έξαρτώνται από άλλους παράγοντες καί από διαδικασίες που δέν περνάνε μέσα από τήν κάλπη. 'Ωστόσο καί παρά τήν ύπαρξη του πολιτικού καί δημοκρατικού ελλείμματος, οί εκλογές δέν παύουν νά έχουν τή σημασία τους, άν μή τί άλλο διότι δίνουν τή δυνατότητα νά συζητηθούν μέ τρόπο πολιτικό τά εύρωπαϊκά προβλήματα. Αύτή, όμως, ή δυνατότητα είναι δυστυχώς θεωρητική. Στό τόπο μας τουλάχιστον, ό δημόσιος πολιτικός λόγος αναλίσκεται στην άνεκδοτολογία, σέ πιθανολογήσεις για τά ποσοστά που θά πάρουν τά κόμματα καί σέ κενότοπες γενικολογίες.

Απ' αύτή τήν άποψη κι έτούτες οί εύρωεκλογές είναι βαθιά άπολιτικές. Παραδείγματος χάριν τά θέματα που πραγματεύονται άρθρα που μπορεί νά βρει κανείς στίς επόμενες σελίδες, όπως εύρωπαϊκή όμοσπονδία ή συνομοσπονδία, κεντρικότητα του κράτους-έθνους ή έμμεσο «ξεπέρασμά» του, εύρωπαϊκή ταυτότητα καί ύπερεθνικότητα, εύρωπαϊκός πολιτισμός καί έθνικός πολιτισμός δέν φαίνεται ν' άπασχολούν τά έλληνικά πολιτικά κόμματα ούτε τίς οργανώσεις τής κοινωνίας των πολιτών. "Ετσι, χωρίς καμιά ιδιαίτερη συνειδητοποίηση των εύρωπαϊκών πραγματικοτήτων καί διλημάτων προβλημάτων καλούμαστε, εκ των ύστερων, νά άναγνωρίσουμε τή σημασία των άποτελεσμάτων που άλλοι καθόρισαν για μās. Είναι κρίμα νά ξεοδεύονται τόσα δισεκατομμύρια για ένα τόσο θλιβερό άποτέλεσμα. Αύτή είναι τάχα ή ουσία του έκσυγχρονισμού στό όνομα του όποιου όμνύουν οί πάντες; Δηλαδή σύγχρονο είναι τό άδιάφορο καί τό άπολιτικό;

Κι ώστόσο δέν μπορούμε νά πούμε ότι δέν μās ενδιαφέρουν οί εύρωεκλογές καί τά άποτελεσμάτά τους, άν μή τί άλλο για νά μήν προσυπογράψουμε καί μεϊς αύτή τή γενική άδιαφορία, για νά μή θεωρήσουμε καί μεϊς τήν άπολιτικότητα άρετή. Γι' αυτό άλλωστε θά προσπαθήσουμε νά συνεχίσουμε τήν έκδοση αυτού του περιοδικού μέ τό προκλητικό για τήν έποχή μας όνομα.

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ: Ένα

«Δέν υπάρχει μία Εύρώπη αλλά πολλές, δέν υπάρχει ή μία εύρωπαϊκή κουλτούρα αλλά πολλές εύρωπαϊκές κουλτούρες, πού άνταλλάσσουν άσταμάτητα τά άγαθά τους και μοιάζουν νά συμφωνούν πάντα μεταξύ τους για νά παίξουν τό ίδιο έργο, όπως οι μουσικοί στην αρχή μιας συναυλίας. Ο γοτθικός ρυθμός ή ή τέχνη τής Αναγέννησης, τό μπαρόκ, ό ρομαντισμός, ό κυβισμός ή ή άφηρημένη τέχνη πορεύτηκαν μέσα σ' όλόκληρη τήν Εύρώπη, όποιος κι άν ήταν ό τόπος πού γεννήθηκαν. Υπάρχει διασταύρωση κι άέναη συνεργασία. Κι ώστόσο οι βαθιές διαφορετικότητες δέν χάνονται ποτέ».

Φερνάν Μπρωντέλ

του Άγγελου Έλεφάντη

Α. ΕΙΜΑΣΤΕ ΟΛΟΙ ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΤΕΣ;

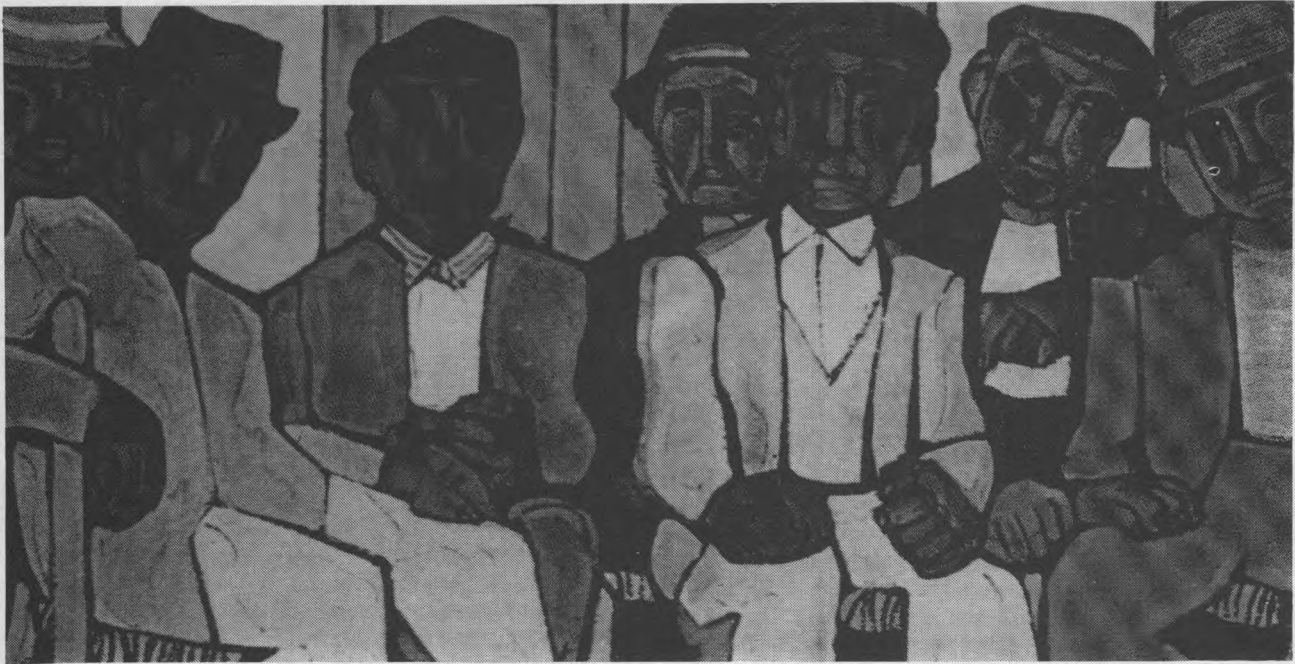
Ε αναγράφω, αναπτύσσοντας όρισμένα σημεία, ένα άρθρο μου για τά εύρωπαϊκά πράγματα πού είχα δημοσιεύσει στην Έποχή τής 27.2.94. Δέν τό κάνω μόνο για νά διορθώσω ένα κείμενο πού γράφτηκε διασπαστικά, όπως συμβαίνει πάντα στις έφημερίδες. Σέ λίγες μέρες καλούμαστε νά ψηφίσουμε για τίς εύρωεκλογές. Πόσο, όμως, πολίτες και πολιτικός κόσμος έχουμε συνειδητοποιήσει κι έχουμε συζητήσει τά μεγάλα προβλήματα, από τή λύση των όποιων έξαρτάται τό παρόν και τό μέλλον τής Εύρωπαϊκής Ένωσης; Ποιές λύσεις προμ δοτούμε μέ τήν ψήφο μας; «Γιά τό σύνολο σχεδόν των ψηφοφ ρων στα έπί μέρους κράτη μέλη τής Εύρωπαϊκής Ένωσης, οι εύρωεκλογές αντιμετώπιζονται ως εκλογές "δεύτερης τάξης"», παρατηρεί ό Ηλίας Νικολακόπουλος (ΝΕΑ, 16 Μαΐου), έπισημαίνοντας έτσι ένα τεράστιο πολιτικό έλλειμμα πού υπονομεύει τίς εύρωπαϊκές πραγματικότητες. Προβλήματα όπως ή όμοσπονδιακή μορφή πού τείνει νά πάρει ή ΕΕ κάθε άλλο παρά άπασχόλησαν τους Εύρωπαίους πολίτες. Νά ένα παράδειγμα πού μ' είχε άπασχολήσει στο άρθρο τής Έποχής: «Ένα κράτος γεννιέται στη ζούλα».

Σ' ένα πολυσέλιδο σχέδιο διακήρυξης τής Πολιτικής Γραμματείας του Συνασπισμού για τίς εύρωεκλογές, όπου αναπτύσσονται οι θέσεις του κόμματος αυτού για τήν Εύρωπαϊκή Ένωση, διαβάζουμε: «|Θέλουμε| μία Εύρωπαϊκή Ένωση μέ όμοσπονδιακή πολιτειακή συγκρότηση και κοινή έξωτερική πολιτική και πολιτική άσφαλείας μέ πανευρωπαϊκό όρίζοντα». Και παρακάτω: «Ν' άποκτήσει ή Εύρωπαϊκή Ένωση μορφή πολιτικής συγκρότησης σε όμοσπονδιακή κατεύθυνση».

Τά προβλήματα πού σχετίζονται μέ τήν Εύρωπαϊκή Ένωση, από τίς ντιρεκτίβες των Βρυξελλών για τίς πατάτες ως τά ζητήματα τής υπερεθνικότητας, τής εύρωπαϊκής ταυτότητας

και των έξουσιών των εύρωπαϊκών όργάνων οι άνθρωποι του καιρού μας τά αντιμετώπιζουν μέ περιφρονητική άδιαφορία. Τά «ΕΟΚικά» είναι θέματα πληκτικά, ή Εύρώπη πράγμα ξενο, άγνωστο, άδιάφορο, πολύ κυριλέ, όπως κυριλέ, γραδατωμένοι και άσταλάκωτοι είναι και οι άνθρωποι των Βρυξελλών, πάντα μέ τήν τσάντα σαμσονάιτ στο χέρι, τό μάτι καρφωμένο στο κομπιούτερ και τό μυαλό στις τράπεζες δεδομένων. Παρά τους κατά καιρούς άφορισμούς τύπου «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τό ίδιο συνδικάτο», αυτή ή νέα υπερεθνική πραγματικότητα, πού έρχεται νά υπερχαθορίσει τίς τύχες του τόπου και του καθενός, μία πραγματικότητα τής όποιας στοιχείο είμαστε κι έμεις οι ίδιοι — Εύρωπαίοι είμαστε και μείς οι Έλληνες —, ό πολύς κόσμος τήν αντιμετώπιζει παραγνωρίζοντάς την, άν και στο βάθος δέν τήν αισθάνεται σαν κίνδυνο ή άπειλή. Καμιά φορά, όπως αυτές τίς μέρες μέ τήν «άνθηλληνική» στάση του Ντελόρ και του Βάν ντέν Μπρούκ για τό «Σκοπιανό», ξεσπά ένας τυτικοφοβίας και άντιδυτικισμού, πού έρχεται σε κατάφωρη άντίθεση μέ τήν εύρωλαγνία και τή δυτικοφιλία, συχνά των ίδιων ανθρώπων και των ίδιων φορέων πού καρφώνουν εις οιοδήποτε σημείο του άπειρου ΕΟΚικά προγράμματα, μερίδια του πακέτου Ντελόρ, συνέδρια, διεπιστημονικές συναντήσεις, πολιτιστικές συνεργασίες και ό,τι άλλο, σήμερα ή προοπτικά, μπροσεί ν' άρμεχθεί από τήν παχιά άγελάδα τής Εύρώπης. Κι ενώ στον καθημερινό βίο, τον δημόσιο και τον ιδιωτικό, οι έπιχειρήσεις και ή έπιστημονική έρευνα, ή καλλιέργεια του δάμβκος και οι τουριστικοξενοδοχειακές δραστηριότητες, τά προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης και τά δημόσια έργα λοξοκοιτάζουν μέ βουλιμία κατά τή μεριά των Βρυξελλών για νά άποσπάσουν, όπως έλεγε κι ένας πυκνός όρισμός τής τράκας.

κράτος γεννιέται στή ζούλα

«καφέ, τσιγάρο και τάληρο», ό δημόσιος περί Εύρώπης λόγος — ό πολιτικός, ό ακαδημαϊκός, ό δημοσιογραφικός — εκφέρεται μέσα από ένα τεχνικιστικό ιδίωμα, ακατάληπτο και αποστεγνωμένο, ή καταφεύγει σέ κοινότοπους θερμπαλισμούς. "Αν εξαιρέσει κανείς όρισμένες έστιές, όπως παλιότερα του ΚΚΕ Έσωτερικού και σήμερα μερικούς εκ των επιγόνων τής πρώην κομμουνιστικής ανανέωσης — δείγμα κι έτούτη ή έφημερίδα —, κι αν αφαιρέσει κανείς τόν ακαδημαϊκό περί Εύρώπης λόγο, διότι αυτό αποκλείεται από τόν δημόσιο χώρο, θά μπορούσαμε νά ύποστηρίξουμε ότι για τά ζητήματα του παρόντος και του μέλλοντος τής Εύρώπης δέν γίνεται συζήτηση, οί συζητήσεις αυτοεγκλείονται μέσα στην κάστα των ειδικών, πολιτικών και τεχνικών, κανένα πάθος και καμία έξαρση δέν συνεπαίρνει τούς πολίτες για τά ΕΟΚικά, ό πολιτικός προβληματισμός τους έξαντλείται στην υιοθέτηση όρισμένων συνθημάτων που τούς προτείνονται, άλλοτε λαοσωτήριων και άλλοτε δαιμονολογικών.

Παράδειγμα τέτοιας συνθηματολογικής αντιμετώπισης τής πορείας προς τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση είναι και ή θέση του Συνασπισμού περί "Όμοσπονδιακής Εύρώπης. "Απ' όσο γνωρίζω, ούτε στίς παλιότερες «συνιστώσες» του Συνασπισμού (ΚΚΕ Έσωτερικού, ΕΑΡ, ΚΚΕ κλπ.), ούτε στον σημερινό Συνασπισμό ούτε στον έξω απ' αυτόν άριστερό χώρο έγινε ποτέ συζήτηση για τό αν ή Εύρωπαϊκή "Ένωση πρέπει νά πάρει τήν πολιτειακή-συνταγματική μορφή τής όμοσπονδίας, τής συνομοσπονδίας ή τής κοινότητας, τί σημαίνουν αυτές οί πολιτειακές μορφές, τί προϋποθέτουν και τί συνεπάγονται, σέ ποιά γενικότερη κοινωνική και πολιτική όργάνωση του ευρωπαϊκού χώρου οδηγούν, τί σημαίνει ή καθεμία μορφή για τή σχέση των σημερινών κρατών-έθνών προς τή νέα ύπερεθνική όντότητα, ποιά

θά είναι ή τύχη των επί μέρους έθνικών πολιτισμών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων που καλούνται, ένδεχομένως, νά αναχωνευθούν σ' ένα ευρωπαϊκό melting pot (χωνευτήρι, κατσαρόλα) ή νά συνυπάρξουν μέσα στην ευρωπαϊκή salad bowl (σαλατιέρα) που ύποτίθεται ότι διατηρεί τή γεύση του κάθε συστατικού, αλλά και ταυτόχρονα δημιουργεί μιá καινούργια γεύση, όπως στή ρώσικη σαλάτα, ποιές είναι οί προοπτικές και τά σχέδια των διαφόρων ευρωπαϊκών πολιτικών οικογενειών που προκρίνουν τήν όποια λύση προκρίνουν, τί επιδιώκουν και τί προμοδοτούν οί κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις τής Εύρώπης, αν ή νομική μορφή όμοσπονδία, συνομοσπονδία, κοινότητα ή όποια άλλη είναι δυδέτερη κοινωνικά, αν συμφέρει τούς εργαζομένους και γενικότερα τούς λαούς τής Εύρώπης ή τούς καθυποτάσσει περισσότερο στα συμφέροντα του κεφαλαίου και των ίσχυρών, αν ή όμοσπονδία γίνεται ένα ανάχωμα έναντίον των ρατσιστικών και έθνικιστικών εκρήξεων ή αντίθετα τίς πριμοδοτεί, αν μιá τόσο ριζική λύση είναι πράγματι ώρμη κι αντίστοιχει στή βούληση και τή συνείδηση των ευρωπαϊκών λαών ή πρόκειται για έναν άκαιρο κι εκτός έποχής δολονταρισμό που θά καταρρεύσει μελλοντικά, όπως ή γιουγκοσλαδική και ή σοβιετική όμοσπονδία, μέ δύο λόγια που συνοψίζουν όλα τά προηγούμενα: στό κεφαλαϊώδες έρώτημα αν θά πρέπει νά θέλουμε ή νά μή θέλουμε τήν όμοσπονδιακή Εύρώπη, κατά τίς θέσεις του Συνασπισμού για τίς έρχόμενες ευρωεκλογές, καλούμαστε ν' απαντήσουμε μέ ένα σύνθημα: «ναί, στην όμοσπονδία». "Έτσι! Μέ δύο γραμμές.

"Όταν ψηφίζουμε ένα κόμμα αποδεχόμαστε τίς θέσεις του, κατ' άρχήν. "Όταν, όμως, ψηφίζουμε θέσεις που δέν έχουν τεκμηριωθεί, τότε δέν ξέρουμε τί θέλουμε, δέν ξέρουμε τί μάς γίνεται, δέν ξέρουμε που μάς οδηγούν, δέν μάς νοιάζει που μάς

οδηγούν και ο φαύλος κύκλος της μεταμοντέρνας χαζοχαρούμενης αδιαφορίας συνεχίζεται. *Κι αυτό δεν είναι δημοκρατικό!*

Και οι άλλοι; "Ασε τό ΚΚΕ πού θέλει νά φύγει ή Ελλάδα από τήν Εύρωπη. Αυτό έτσι κι αλλιώς «θέτει έαυτόν μακράν του έχθρου», άποχαιρετώντας τά προβλήματα. Μέ τούς άλλους τί γίνεται; Τί λέει ή Πολιτική Άνοιξη, τό ΠΑΣΟΚ, ή ΝΔ; Άπ' όσο ξέρω ως πρός τό ζήτημα πού συζητάμε, για τό κατά πόσο ή Εύρωπαϊκή Ένωση πρέπει ν' άποκτήσει ή όχι όμοσπονδιακό χαρακτήρα, δέν λένε άπολύτως τίποτε. Δέν έχουν γνώμη; Άλλά αν δέν έχουν γνώμη, τί σοί έκφραστές του έλληνικού λαού είναι αυτοί όταν σιωπούν για τόσο κρίσιμα θέματα πού θά κριθούν τά επόμενα χρόνια, έντός του χρόνου θητείας της επόμενης Εύρωβουλής; Και τί νόημα έχει ή λαϊκή κυριαρχία πού τόσο διατυπώνεται, τί σοί είναι αυτός ό υποτιθέμενος «κυρίαρχος λαός», από τή στιγμή πού άγνοεί τά άντικείμενα της υποτιθέμενης κυριαρχίας του, τί είδους έντολέας είναι αυτός πού δέν του επιτρέπεται νά δώσει καμία έντολή στους έντολοδόχους του, κόμματα και εύρωβουλευτές, τήν όποία θά έπρεπε νά υποστηρίξουν στά εύρωπαϊκά σώματα;

Προφανώς τά ελληνικά κόμματα και οι Έλληνες εύρωβουλευτές θά πράξουν ό,τι τούς φωτίσει ό Θεός. Βλέποντας και κάνοντας. Και νά ένα άλλο θεόρατο ζήτημα του δημόσιου βίου. Βλέποντας λοιπόν τό ΠΑΣΟΚ ότι τά περισσότερα εύρωπαϊκά σοσιαλιστικά κόμματα (θά υπάρχει άλλωστε κομματική εύρωλίστα) είναι υπέρ της όμοσπονδιακής λύσης, μιά και άνήκει στή σοσιαλιστική οικογένεια θά κάνει κι αυτό ό,τι θά κάνουν και οι Εύρωπαίοι σοσιαλιστές. Μέ τή ΝΔ τό πράγμα παίζεται. Γιατί οι Γάλλοι δεξιόι όμολογοί της ΝΔ είναι μοιρασμένοι, οι Ίταλοι πρώην Χριστιανοδημοκράτες είναι μοιρασμένοι, ό Μείζορ στήν Άγγλία είναι αντίθετος στήν όμοσπονδιακή λύση, όσο για τούς Γερμανούς Χριστιανοδημοκράτες τάχθηκαν, στήν πρό ήμερών συνδιάσκεψή τους, επίσης υπέρ της όμοσπονδιακής λύσης. Γενικώς μπορούμε νά υποθέσουμε ότι και ή ΝΔ θά κάνει ό,τι και οι Εύρωπαίοι όμολογοί της. Έτσι τά ελληνικά κόμματα, χωρίς γνώμη δική τους, θά άκολουθήσουν τούς Εύρωπαίους, θά συρθούν πίσω τους, θά άποκρίψουν τή γνώμη τους από τόν κόσμο τους. Αυτοί πού ξελαργγιάζονται σέ κορόνες για «έθνική άνεξαρτησία», αυτοί πού «ραπίζουν» τούς ίσχυρούς της Γής και δέν δέχονται μύγα στό σπαθί τους. Είναι ένας τρόπος νά συνδυάζει κανείς τόν πιό άκραίο βερμαλιστικό άντιευρωπαϊσμό μέ τήν πιό δουλική εύρωδουλεία.

Άλλά δέν είναι μόνο τά κόμματα. Υπάρχει κι αυτή ή περιβόητη «κοινωνία των πολιτών», και δέν έννοιά βέβαια τόν άπομονωμένο φουκαρά πού χαζεύει μέ τά σίριαλ και τραβολογείται μέ τά καθημερινά αλλά, άς πούμε αυτά τά έκατοντασέλιδα κυριακάτικα φύλλα των έφημερίδων, τά συνδικάτα των εργαζομένων, των ύπαλλήλων, των εκπαιδευτικών, των αγροτών, των ελεύθερων επαγγελματιών, των καλλιτεχνών, άς προσθέσουμε ακόμη τήν επίσημονική κοινότητα μέ τούς έκατοντάδες έξ επαγγέλματος επαίοντες επί του θέματος, συνταγματολόγους, διεθνολόγους, οικονομολόγους, κοινωνιολόγους, δημοσιολόγους κι ένα σωρό άλλους ειδικούς, ιδιαίτερα πολυπληθείς στά περι τήν Εύρωπη ζητήματα. Θά χρειαζόταν πολύς κόπος ν' ανακαλύψει κανείς, τρεις μόνο μήνες πριν από τίσ εύρωελογές, έλάχιστες τιμητικές εξαίρεσεις πού κάτι έχουν άρθρώσει πάνω στό ζήτημα.

Έτσι οι Έλληνες, λαός τόσο πολύ πολιτικοποιημένος και συνειδητοποιημένος, όπως αυτοπροσωπογραφούμαστε, τόσο ευαίσθητος στά θέματα της έθνικής ταυτότητας και της έλλη-

νικότητας, άποδεχόμαστε στή «ζούλα» λύσεις πού άλλοι άποφάσισαν για μάς. Έκτός κι αν έμεις οι Έλληνες και ειδικά οι Έλληνες άριστεροί τά χουμε λύσει αυτά τά προβλήματα και έχουμε βαθιά έγκολπωθεί τά λόγια του Προυντόν πού, ήδη από τά μέσα του περασμένου αιώνα, είχε άποφανθεί ότι «Ο ΧΧ αιώνας θ' άνοιξει τήν εποχή των όμοσπονδιών ή ή άνθρωπότητα θά ξαναμπει σ' ένα χιλιόχρονο καθαρτήριο». Στήν πραγματικότητα, όμως, ούτε καν μάς περνά από τό νου ότι, μέ καθυστέρηση έναν αιώνα, χάρη στήν αδιαφορία μας και τήν έσκεμμένη άπολιτικότητα των κομμάτων συμβάλλουμε κι έμεις νά φτιαχτεί ένα υπερχράτος. Η όνομαζόμενη όμοσπονδιακή πολιτειακή συγκρότηση ένα κράτος θά είναι, μιά νέα πολιτική έξουσία επί των λαών και των κρατών της Εύρώπης, μέ έλάχιστες, όμως, δυνατότητες εκ μέρους των λαών της νά έλέγξουν τίς αποφάσεις της υπό θεσμοθέτηση νέας έξουσίας και τά πραγματικά κέντρα λήψης των αποφάσεων. Διότι, εκτός των άλλων τό προτεινόμενο για τήν Εύρωπαϊκή Ένωση σύνταγμα, ό καθορισμός των έξουσιών και των άρμοδιοτήτων των αποφασιστικών της όργάνων όχι μόνο δέν θεραπεύει τό ύπάρχουν και πανθομολογούμενο δημοκρατικό έλλειμμα αλλά, αντίθετα, τό διευρύνουν και διευρύνοντάς το δημιουργούν μιά Εύρώπη πολλών ταχυτήτων και «όμόκεντρων κύκλων», όπου όμως, σ' αυτόν τόν εύρωπαϊκό πρωταθλητισμό, οι «ταχύτεροι» θά καθορίζουν τήν τύχη των βραδυπορούντων.

Άς δούμε, όμως, όρισμένες «διαδικαστικές» λεπτομέρειες "Όπως είναι γνωστό, μέ τή Συνθήκη του Μάαστριχτ ή Εύρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) μετονομάστηκε σέ Εύρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) μέ στόχο προσεχώς ν' άποτελέσει τίς Ήνωμένες Πολιτείες της Εύρώπης. Μετά και παρά τίς έντονες λαϊκές άντιδράσεις, όπου δόθηκε ή δυνατότητα οι ίδιοι οι λαοί ν' άποφασίσουν (Γαλλία, Δανία) μέ δημοψήφισμα, ή Επιτροπή Θεσμικών Θεμάτων ένέκρινε σχέδιο συντάγματος για τήν Ένωση μέ ψήφους 15 υπέρ και 5 κατά, και τό όποιο στίς 9 Φεβρουαρίου 1994 ό Βέλγος εύρωβουλευτής Έρναν του Εύρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος, εκπρόσωπος έπιτροπής έμπειρογνωμόνων υπέβαλε στό Εύρωκοινοβούλιο για συζήτηση και ψήφιση.

Και νά ή «διαδικαστική» λεπτομέρεια: αυτό τό σχέδιο συντάγματος θά κριθεί από τήν επόμενη Εύρωβουλή, από ένα σώμα τό όποιο δέν θά έχει πάρει καμία σχετική έξουσιοδότηση από τούς Εύρωπαίους ψηφοφόρους, δηλαδή τούς εύρωπαϊκούς λαούς. Οι Εύρωπαίοι πολίτες θά βρεθούν μπροστά σέ ένα σύνταγμα πού θά όργανώνει τήν εύρωπαϊκή πολιτειακή χωρίς οι κυρίαρχοι λαοί νά έχουν έρωτηθεί και νά έχουν έκφράσει τή θέλησή τους.

Κι άπότόσο, μέσα σ' αυτή τήν υπερχροπολιτολογούσα φλυαρία των επαγγελματιών της πολιτικής, πού συναγωνίζεται και τροφοδοτεί τήν πολιτική άδολεσχία των ΜΜΕ, αυτές οι «διαδικαστικές» λεπτομέρειες έχουν άποσιωπηθεί. Όπως, επίσης, έχει άποσιωπηθεί, τόσο στήν Ελλάδα όσο και σ' όλόκληρη τήν Εύρωπη, ότι ενώ βρισκόμαστε στά πρόθυρα της δημιουργίας ενός υπερχράτους, ό όρος κράτος δέν χρησιμοποιείται από κανένα! αλλά συγκαλύπτεται από τόν κοινό και δημοκρατικοφανή όρο «Όμοσπονδία» και τίς δημοκρατικές άρχές των παλαιών φεντεραλιστών. Όστόσο μιά φεντεραλιστική, όμοσπονδιακή ένωση, κατά τό πρότυπο είτε των γνωστών ιστορικών όμοσπονδιών (ΗΠΑ, Έλβετία, Ίνδίες, Γερμανία, Βραζιλία κλπ.) είτε άνέκδοτου τύπου, δέν παύει νά είναι κράτος. Κράτος μέ τά όλα του άφου παρά τίς όποιες άποκεντρωτικές άρχές και τίς όποιες άρμοδιότητες έχωρηθηοίν στις περιοχές (regions) ή παραμείνουν στήν έξουσία των κρατών-μελών, θά υπάρχει κεντρική δύναμη πού θά άποφασίζει για κεντρικά θέματα: νόμισμα, έξωτερική πολιτική, «ασφάλεια» και άρα για τήν εργατική δύναμη. Στή ιστορία είχαμε πολλών ειδών κράτη: δημοκρατικά, όλιγαρχι-

κά, ολοκληρωτικά, θεοκρατικά, αυτοκρατορικά κλπ., με τεράστιες διαφορές μεταξύ τους. Όλα, όμως, είχαν ένα κοινό στοιχείο: ότι διαχειρίζονταν το νόμισμα και την εργατική δύναμη. Αυτό θά κάνει και το καινούργιο «φεντεραλιστικό» κράτος της Ευρώπης, κι άλλα τινά, όπως κάθε κράτος. Χωρίς να το πάροουμε είδηση.

Ένα κράτος γεννιέται μέσα στη σιωπή, τις αποσιωπήσεις, τις αποκρύψεις, τις μυστικοποιήσεις: στη ζούλα. Κι αυτό είναι πράγματι κάτι τό ανέκδοτο. Όλα τά κράτη ως τώρα είχαν έρθει στόν κόσμο μέ τρόπο πολύ θορυβώδη. Ίσως προκρίθηκε αυτή ή νέα πολιτική φιλοσοφία της ζούλας, γιατί τό νέο κρά-

τος, ως υπερχάτος χωρίς ευρωπαϊκό λαό πού θά είναι, για να κυριαρχεί χρειάζεται πάνω άπ' όλα τήν άδιαφορία, τήν άφασία τών ένοιών του. Μόνο μέσα στό κλίμα της γενικής άδιαφορίας τών cool κοινωνιών θά μπορούν άνετα να κυριαρχούν οί κυρίαρχοι, τριάντα μέ πενήντα χιλιάδες ευρωτεχνοκράτες τών Βρυξελλών να διαχειρίζονται τις λεπτομέρειες και οί ύπόλοιποι να κάνουν ούρά για έπιδοτήσεις, προγράμματα, πακέτακια. Ό καθένας μόνος του κι ό Ντελόρ για όλους.

Δημοσιεύτηκε σε μία πρώτη μορφή στην έφ. Έποχή, σ. 248, Φεβρ. 1994.

Β

ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΥΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

Μετά τήν Ένιαία Πράξη του 1985, ή ιστορία της ευρωπαϊκής ένοποίησης γυρίζει σελίδα. Μέ τήν Ένιαία Πράξη αρχίζει τό πέρασμα από τήν οικονομική Ευρώπη, πού είχε δει τό φώς τό 1957 όταν ιδρύθηκε ή Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, στην πολιτική Ευρώπη. Ώστόσο πρόκειται ακόμη για ρυθμίσεις πού δέν διασπούν τόν κανόνα τών πολυμερών διακυβερνητικών συμφωνιών και διατηρούν τήν κεντρικότητα του κράτους-έθνους. Καθένα από τά κράτη-μέλη της Κοινότητας, κυρίαρχα και άνεξάρτητα από τυπική άποψη, άποδέχεται τις κοινοτικές αποφάσεις και τις ρυθμίσεις μέσα σ' ένα πνεύμα όπου προτανέυει ό άπαράβατος κανόνας της όμοφωνίας στη λήψη τών αποφάσεων. Ύστερα από σκληρά παζαρέματα, διαβουλεύσεις, άμοιβαίες ύποχωρήσεις και συμβιβασμούς, διαμορφωνόταν τό γενικό πλαίσιο τών συμφωνιών εντός τών όποιων θά λειτουργήσουν τά κοινοτικά όργανα και τά κράτη-μέλη.

Μέ τις συμφωνίες, όμως, του Μάαστριχτ, και άνεξάρτητα από ποιές νέες ρυθμίσεις, άναθεωρήσεις και άνεπροσαρμογές θά ύποστεί τό πολιτειακό καθεστώς της Ένωμένης Ευρώπης, σημειώνεται μία τομή, ένα σημείο μη έπιστροφής σε μία άνεπίστρεπτη διαδικασία προς τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση: μέ τό Μάαστριχτ οδηγούμαστε προς τή δημιουργία ενός ένιαίου ευρωπαϊκού κράτους όμοσπονδιακού τύπου.

Τό αποτέλεσμα αυτό, παρ' όλο πού δέν έχει ολοκληρωθεί και πολλά δυσεπίλυτα προβλήματα δέν έχουν βρει ακόμη τή λύση τους, ούτε τό θέλησαν ούτε τό έπεδίωξαν ούτε καν τό κατανόησαν οί ευρωπαϊκοί λαοί. Ήταν έργο τών ευρωκρατών και τών

κυρίαρχων πολιτικών οικογενειών της Ευρώπης, κυρίως τών σοσιαλδημοκρατών και τών χριστιανοδημοκρατών, πού μέσα από τή δυναμική τών πραγμάτων της μετά τό 1989 γεωπολιτικής συγκυρίας υπερέβησαν τις άφτηρίες τους και έπέσπευσαν τις διαδικασίες, σχεδόν μέσα σ' ένα πνεύμα πανικού. Καλό θά ήταν να έχουμε στό νου τά βασικά στοιχεία αυτής της ιστορικής διαδικασίας πού ξεκινά από τό 1957, κι ακόμη πριν, για να καταλήξει στο Μάαστριχτ κι άπ' αυτό στην κυοφορούμενη Ευρωπαϊκή Όμοσπονδία.

Ή Ευρώπη ή «άπολιτική»

Ή οικοδόμηση της ΕΟΚ και τών ευρωπαϊκών θεσμών ήταν έργο πολυμερών διακρατικών συμφωνιών κυρίαρχων και άνεξάρτητων κρατών τά όποια, άσκώντας τά κυριαρχικά τους δικαιώματα, παρείχαν αυτά νομιμοποίηση στους κοινοτικούς θεσμούς και έγκυρότητα στις συμφωνίες.

Ή ΕΟΚ ήταν ή οικονομική απάντηση, άμυνα και άντεπιθεση, στην άνάπτυξη του σοβιετικού στρατοπέδου, ήταν ή οικονομική και έν μέρει θεσμική όχύρωση της έντεύθεν του «Σιδηρού Παραπετάματος» Ευρώπης, μέ κύριο όπλο τήν κατοχύρωση και τήν άνάπτυξη της εημερίας. Άπό κει, εκτός από τόν τρόμο, τήν άνελευθερία και τόν όλοκληρωτισμό, βασίλευε ή πείνα, ή άνέχεια, ή καθυστέρηση: από δώ, εκτός από τή δημοκρα-

τία και την ελευθερία, θά είχαμε τὰ βασίλεια τοῦ πλούτου, τῆς εὐημερίας, τῆς ἀνάπτυξης. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ, ὅμως, τὸ κοινὸ βασίλειο τοῦ εὐημεροῦντος «ἐλευθεροῦ κόσμου», ἡ Δύση, δηλαδή ἡ Εὐρώπη, ἔπρεπε νὰ συνεργασθεῖ στὸν οἰκονομικὸ τομέα. Ἔτσι τὰ κράτη, ὡς ἐντολοδόχοι τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ὡς ἐντολοδόχοι τῶν λαῶν τους, τῆς μόνης πηγῆς νομιμότητας καὶ νομιμοποίησης, διαμόρφωναν τὰ ὄργανα καὶ τοὺς θεσμούς τῆς διακρατικῆς συνεργασίας καὶ τὰ ἐξουσιοδοτοῦσαν νὰ διαχειρισθῶν τὰ κοινὰ οἰκονομικὰ προβλήματα. Τὰ ΕΟΚικὰ ὄργανα λειτουργοῦσαν αὐστηρῶς στὸ πλαίσιο τῆς ἐξουσιοδότησής τους. Θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ, οἱ ἐπιτροποὶ καὶ οἱ ἀπ' αὐτοὺς ἐξαρτώμενες κοινοτικὲς ὑπηρεσίες λειτουργοῦσαν ὡς τὸ κεντρικὸ ἐπιτελεῖο τῶν συμφερόντων τῶν κρατῶν-μελῶν μὲ τὴν ἔννοια πού ἔλεγε ὁ Μάρξ τοῦ Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου ὅτι τὸ κράτος λειτουργεῖ ὡς κεντρικὸ ἐπιτελεῖο τῆς μπουρζουαζίας, πηγὴ τῆς ἐξουσίας του καὶ οὐσιαστικὸς ἐντολέας τῆς.

Ἡ ἐξουσιοδότηση ὥστόσο πρὸς τὰ κοινοτικὰ ὄργανα δὲν ἦταν γενική, ἐπομένως καὶ ἡ ἀρμοδιότητά τους δὲν ἦταν γενική, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν περίπτωση τοῦ κράτους τὸ ὁποῖο εἶναι ἀρμόδιο καὶ ἐξουσιοδοτημένο νὰ διαχειρίζεται ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ προβλήματα στὸ πλαίσιο τῆς γενικῆς ἀρμοδιότητάς πού του παρέχει ἡ λαϊκὴ ἐντολή. Τὸ κράτος δὲν ζητᾷ τὴν ἀδεια κανενός γιὰ νὰ οργανώσει τὴν ἐκπαίδευση ἢ τὸ στρατὸ, τὰ φορολογικὰ ἢ τὰ πολεοδομικὰ. Κι ἂν ἀκόμη σέβεται κάποιους διεθνεῖς κανονισμούς ἢ ἀρχές, τὸ πράττει στὸ πλαίσιο τῆς αὐτοδέσμευσής του. Ἀντίθετα, τὰ διεθνή ὄργανα κινοῦνται πάντα στὸ πλαίσιο εἰδικῆς ἐξουσιοδότησης-ἀρμοδιότητος πού τοὺς τὴν παρέχουν οἱ διεθνεῖς συμφωνίες κυρίαρχων καὶ αὐτοδεσμευμένων κρατῶν. Π.χ. ὁ ΟΗΕ εἶναι ἀρμόδιος γιὰ τὴν εἰρήνη, ἡ Παγκόσμια Ἐνωση Ταχυδρομείων γιὰ τὰ ταχυδρομεία κ.ο.κ.

Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα. Ἦταν ἐξουσιοδοτημένη νὰ διαχειρίζεται μόνον οἰκονομικὰ προβλήματα. Καὶ πράγματι ἡ κύρια, σχεδὸν ἀποκλειστικὴ, δραστηριότητά της ἐπὶ δεκαετίες ἦταν οἰκονομική. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἦταν ἐντεταλμένη. Παραδοξολογώντας, θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ ΕΟΚ δὲν «ἔκανε πολιτικὴ»: υπέτασε τὴν πολιτικὴ στὴν οἰκονομία. Τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα ἀπομονώνονταν ὡς αὐθύπαρκτα δεδομένα καὶ ἐπ' αὐτῶν, πάντα μὲ τὴ μέθοδο τοῦ παζαρέματος, τῶν συμβιβασμῶν, τῶν ὑποχωρήσεων, ἀποφασίζονταν ρυθμίσεις πότε συντηρητικὲς πότε τολμηρές, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες, τὶς ἀντοχές καὶ τὴ συγκυρία. Ἡ ΕΟΚ κινήθηκε ἐκ γενετῆς στὸ πλαίσιο ἑνὸς ἰδιότυπου οἰκονομισμοῦ.

Οἱ αἰτίες αὐτοῦ τοῦ οἰκονομισμοῦ, πού ἐπέβαλε στὴν Κοινότητα μιὰ πολιτικὴ ἀναπηρία, εἶναι σύνθετες. Μὴ διαθέτοντας δικὸ της λαὸ, γιατί δὲν ὑπῆρχε κάποιος διακριτὸς εὐρωπαϊκὸς λαὸς πού νὰ ἐκπροσωπεῖ καὶ μὲ βάση τὴν ἔκφραση μιᾶς εὐρωπαϊκῆς λαϊκῆς κυριαρχίας νὰ ἀσκεῖ πολιτικὴ, ἡ Κοινότητα ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ κινεῖται στὸ πλαίσιο τῶν οἰκονομικῶν ζητημάτων. Ἡ πολιτικὴ παρέμενε πάντα στὴ δικαιοδοσία τῶν κρατῶν-μελῶν. Ἄλλωστε ἀπὸ τὴ στιγμή πού οἱ Εὐρωπαῖοι στὸ Συνέδριο τῆς Χάγης (7.5.1948) διατυπώνουν τὴν ἀπόφασή τους νὰ μὴ ξαναπολεμήσουν μεταξὺ τους ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους καὶ ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ θέμα τοῦ πολέμου (ἢ τῆς ἀμυνας, ὅπως λέγεται κομψότερα) παραπέμφθηκε στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ΝΑΤΟ καὶ τῆς ἀμερικανικῆς «προστατευτικῆς ἀσπίδας» ἐνάντια στὴν ΕΣΣΔ, ἀπὸ τὴ στιγμή δηλαδή πού τὸ θέμα «πόλεμος», κορυφαῖο θέμα τῆς πολιτικῆς, ξεφεύγει ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἑταίρων, ἡ Κοινότητα δὲν μπορεῖ νὰ κάνει πολιτικὴ. Οὕτε οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοί, ἐδραζόμενοι ἐπὶ κοινῷ εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου χώρου, κάνουν πολιτικὴ. Παραμένει ἔτσι ὡς ἐπίδικο ἀντικείμενο τῆς ΕΟΚ τὸ θέμα τῆς εὐημερίας ἢ τῆς

εὐμάρειας, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου οἱ Εὐρωπαῖοι μποροῦν νὰ τσακῶνεται, νὰ συμφωνοῦν ἢ νὰ διαφωνοῦν, νὰ δίνουν κάποιες λύσεις τέλος πάντων. Ἡ κοινὴ πολιτικὴ τῶν Εὐρωπαίων ἦταν ἐκείνη τῆς διαχείρισης τοῦ πλούτου τους πού τὸν ἀπειλοῦσαν κίνδυνοι ἐσωτερικοὶ (κοινωνικὰ κινήματα) καὶ ἐξωτερικοὶ (ὁ διεθνὴς ἀνταγωνισμὸς).

Αὐτὰ τὰ «ἀπολιτικά» κοινοτικὰ ὄργανα λειτούργησαν μὲ βάση τὶς πρακτικὲς ἰδεολογίες καὶ τὶς μεθοδεύσεις πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὸν οἰκονομισμό. Οἱ κοινοτικοὶ λειτουργοί, οἱ ὑπάλληλοι, οἱ εἰδήμονες καὶ τεχνικοὶ, καμιά σαρανταριά χιλιάδες ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη βαθμίδα ὡς τὸν τελευταῖο τροχὸ τῆς ἀμάξης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ τους προέλευση, τὴν πολιτικὴ τους ἔνταξη στὶς χώρες καταγωγῆς τους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ τους ποιότητα, ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ δίνουν τεχνικὲς λύσεις σὲ σύνθετα κοινωνικὰ προβλήματα κι ἐπομένως νὰ παρακάμπουν τὴν πολιτικὴ διάσταση. Αὐτὴ ἡ τεχνοκρατικὴ ἀντίληψη, πού ἀποτελέσει τρόπο γένεσης τῆς κοινοτικῆς πράξης καὶ πρακτικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία, εἶχε ἕνα καὶ μόνον κριτήριον ὀρθότητος καὶ ἀποτελεσματικότητος: τὸ ἂν καὶ κατὰ πόσον ἡ σκοπούμενη ρύθμιση ἐπέφερε τὴν ποσοτικὴ πρόοδο καὶ βοηθοῦσε τὴν ἀνάπτυξη. Διότι στὴν οἰκονομία ἀπόλυτο κριτήριον εἶναι οἱ ἀριθμοί: οἱ μεγαλύτεροι ἀριθμοὶ εἶναι καὶ οἱ καλύτεροι. Ἔτσι, παραδείγματος χάριν, ἀφοῦ στόχος ἦταν ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀνταγωνιστικὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιχειρήσεων καὶ κεφαλαίων, κάτι πού θὰ ἐπιτυγχάνονταν μὲ τὴν αὐξηση τῆς παραγωγικότητος χάρις στὶς νέες τεχνολογίες, χάρις σὲ μιὰ ριζικὴ ἀνατροπὴ τῆς οργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου ὅπου θὰ μειωνόταν ἀποφασιστικὰ ἡ ζωντανὴ ἐργασία καὶ θὰ τὴν ἀντικαθιστοῦσε ἡ νεκρὴ ἐργασία τῆς ρομποτικῆς καὶ τῆς πληροφορικῆς, ἐπὶ δύο δεκαετίες ὑπῆρξε πλήρης ὑποτίμηση τῆς ἀνεργίας. Ὅσες προτάσεις καὶ σχέδια ἐκπονήθηκαν γιὰ τὴ δημιουργία νέων θέσεων ἐργασίας, σὲ ἀντικατάσταση ἐκείνων πού καταργοῦσε ἡ νέα τεχνολογία, ἀπέτυχαν παταγωδῶς, μαζί καὶ μερικὰ Νόμπελ Οἰκονομίας καὶ ὅλοι οἱ εἰδικοί πού τὰ εἶχαν ἐκπονήσει. Ἡ Εὐρώπη σήμερα, αὐτὸς ὁ οἰκονομικὸς γίγαντας, εἶναι μιὰ περιοχὴ εἴκοσι τεσσάρων ἑκατομμυρίων ἀνέργων. Εἶναι, ὅμως, μιὰ μεγάλη ἀγορὰ καὶ ὅπως τὸ διατύπωσε ὠμά ἢ κα Θάτσερ, «κάθε μεγάλη ἀγορὰ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἀγορὰ». Ἡ ὅπως ἀπληχεῖ τὴν ἴδια ἀντίληψη τὸ ἄρθρο 122 τῆς Συμφωνίας τοῦ Μάαστριχτ:

«Τὰ κράτη-μέλη καὶ ἡ Κοινότητα δροῦν σεβόμενοι τὶς ἀρχές τῆς οἰκονομίας τῆς ἀνοιχτῆς ἀγορᾶς, ὅπου ὁ ἀνταγωνισμὸς εἶναι ἐλεύθερος, καὶ εὐνοώντας τὴν ἀποτελεσματικὴ διαχείριση τῶν πόρων».

Ἀποτελεσματικότητα, λοιπόν, ἀποδοτικότητα, ἀνταγωνιστικότητα. Πρωτοκαθεδρία τῆς οἰκονομίας εἰς δάρος τῆς πολιτικῆς, εἰς δάρος τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν προβλημάτων. Ἡ ἰδεολογία τῆς «εὐρωπαϊκότητας» εἶναι ἡ ἰδεολογία τοῦ οἰκονομισμοῦ μὲ τὰ τεχνοκρατικὰ καὶ πραγματιστικὰ παραγωγὰ του.

Πολιτικὸ ἔλλειμμα καὶ δημοκρατικὸ ἔλλειμμα

Ἐδῶ βρίσκεται κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ πηγὴ τοῦ προβλήματος πού ὀνομάζεται δημοκρατικὸ ἔλλειμμα. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ πολιτικὸ ἔλλειμμα καὶ τὸ δημοκρατικὸ ἔλλειμμα εἶναι παράγωγο τοῦ πρώτου. Δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ δημοκρατία σ' ἕναν χώρο ὅπου οὔτε δῆμος ὑπάρχει οὔτε πολιτικὴ, παρὰ μόνον οἰκονομία.

Ὡστόσο, ἡ προσωπικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ πολιτικὴ

ιστορία των ανθρώπων που διαχειρίστηκαν και προώθησαν τά κοινοτικά πράγματα δεν ήταν ούτε αντιδημοκρατική ούτε ολοκληρωτική. Οί άνθρωποι αυτοί, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, ήταν φιλελεύθεροι συντηρητικοί δημοκράτες, κοινοβουλευτικοί, χριστιανοδημοκράτες, εργατικοί, σοσιαλδημοκράτες, κομμουνιστές, αντιφασίστες, οί αρχικοί μάλιστα έμπνευστές της Κοινότητας ήταν ιδεολόγοι φεντεραλιστές. Έξάλλου ή ευρωπαϊκή γραφειοκρατία στρατολόγησε τά μέλη της μέσα από μία κατηγορία ειδικών έπιστημόνων και τεχνικών πάσης φύσεως, πού κι αυτοί προέρχονταν από τίς αντίστοιχες δημοκρατικές πολιτικές οικογένειες της Ευρώπης. Θά μπορούσε μάλιστα νά υποστηρίξει κανείς — αλλά αυτό χρειάζεται ειδική έρευνα — ότι ή υπαλληλική και τεχνική στελέχωση των ευρωπαϊκών οργάνων και υπηρεσιών ήταν από άποφοίτους των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων της έποχής της «μεγάλης άμφισβήτησης» — Μάης του '68 και μετά —, ήταν άνθρωποι πού είχαν στρατευθεί στη ζωή τους σέ ιδέες και κινήματα ριζοσπαστικά, αντισυγκεντρωτικά, οικολογικά, φεμινιστικά, αντικρατικιστικά, αντιαυταρχικά, ειρηνιστικά, αντιπολεμικά, αντιμπεριαλιστικά.

Πώς συνέβη, λοιπόν, άνθρωποι πού, αν μή τί άλλο, είναι δημοκράτες και ιδέες πού δεν είναι αντιδημοκρατικές νά παράξουν ένα άποτέλεσμα πού όλοι συμφωνούν ότι χαρακτηρίζεται από δημοκρατικό έλλειμμα;

Αυτό είναι τό πρώτο και κεφαλαιώδες παράδοξο της ευρωπαϊκής οικοδόμησης. Η άπάντηση κατά τη γνώμη μου βρίσκεται στό γεγονός ότι ή Κοινότητα και οί άνθρωποι πού τη διαχειρίστηκαν έθεσαν έαυτούς εκτός πολιτικής, γιατί ή ίδια ή ευρωπαϊκή ένοποίηση ήταν «άπολιτική». Τό γεγονός δέ ότι και ή Ευρώπη και οί ευρωκράτες δεν διέθεταν δικά τους χρήματα αλλά μόνον όσα τούς έκχωρούσαν τά κράτη-μέλη, τό γεγονός ότι οί λειτουργοί και οί υπάλληλοι δεν εκλέγονταν από κάποια κοινωνική βάση και δεν λογοδοτούσαν σ' αυτήν αλλά άπλώς διαχειρίζονταν μέ τεχνικό τρόπο ζητήματα έντός μιας συγκεκριμένης έντολης ή υπαλληλικής σχέσης, εύκολα έξηγει γιατί στά ευρωπαϊκά κλιμάκια επικράτησε ένα πνεύμα πολιτικής άδιαφορίας, και πολιτικής άνευθυνότητας, έλλειψη πάθους, προσωπικής πολιτικής δέσμευσης και προσωπικής πολιτικής ευθύνης. Στην τελευταία πόλη ή πολίχνη της Ευρώπης, στό τελευταίο της χωριό, οί άνθρωποι ξέρουν τί είναι και τί έκανε ό δήμαρχος κι ό πρόεδρος της κοινότητας, ό τελευταίος κοινοτάρχης αισθάνεται μία δέσμευση και μία ευθύνη άπέναντι στους δημότες του, κι οί δημότες του τόν κρίνουν κατά τό έργο του, τίς άντιλήψεις του, τίς ιδέες του. Ποίος Ευρωπαίος, όμως, γνωρίζει τί έπραξε ό τάδε έπίτροπος της Κομισιόν και ποιά πολιτική δέσμευση άνέλαβε ό συγκεκριμένος έπίτροπος άπέναντι στους Ευρωπαίους πολίτες; Αυτό δεν έχει νά κάνει μόνο, ή μάλλον λίγο έχει νά κάνει μέ την προσωπική ποιότητα των ευρωκρατών. Έάν έθεσαν έαυτούς εκτός πολιτικών δεσμών και πολιτικής, τό έπραξαν διότι στον ευρωπαϊκό δημόσιο χώρο δεν είχαν κανένα δικαίωμα ν' ασχοληθούν μέ την πολιτική.

Γι' αυτό βέβαια, από την άλλη πλευρά, από την πλευρά των ευρωπαϊκών λαών, τά ευρωπαϊκά πράγματα ήταν πάντα πολύ πληκτικά, άδιάφορα, άκαταλαβίστικα. Όπως τo νίζει και ή εισηγητική έκθεση του Σχεδίου Συντάγματος για την Ευρωπαϊκή Ένωση πού συνέταξε ή Έπιτροπή Έρναν, οί ευρωπαϊκοί λαοί άντιμετώπιζαν τά κοινοτικά μέ πνεύμα «καλοπροαίρετης άδιαφορίας»! «Προσβλήθηκαν» κι αυτοί από τόν ίδιο οικονομισμό πού πρυτάνευε στη διαχειριστική και πολιτική έλίτ της Κοινότητας: ενδιαφέρονταν μόνο για τά φράγκα, τί θά πάρουν ή τί δεν θά δώσουν. Κι άπ' αυτή την άποψη είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπάρχει κανένα άπολύτως λαϊκό κίνημα, καμιά άπολύτως λαϊκή κινητοποίηση υπέρ της ΕΟΚ, υπέρ κάποιου ευρωπαϊκού θεσμού, υπέρ κάποιας ευρωπαϊκής ιδέας. Όσες λαϊκές κινητοποιήσεις έχουν υπάρξει σ' όλόκληρη την Ευρώπη ήταν αντιδράσεις σέ κάποιες ρυθμίσεις, ήταν άρνητικές, παρ' όλο πού δεν ήταν πάντα άντιευρωπαϊκές. Ένας θερμός αλλά κριτικός ευρωπαίος, ό Ντομνίκ Βολτόν, τονίζει ότι ή ευρωπαϊκή οικοδόμηση προϋπέθεσε ως λυμένο τό πρόβλημα της ένότητας του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της ύπαρξης του δημόσιου ευρωπαϊκού χώρου, κάτι πού ώστόσο δεν υπήρξε ποτέ. Ορίζει δέ τόν δημόσιο ευρωπαϊκό χώρο ως

«συμβολικό χώρο στον όποιο αντιπαράθθενται λόγοι, συνήθως άντιθετικοί, των διαφόρων κοινωνικών, θρησκευτικών, πολιτιστικών και πολιτικών φορέων πού συνθέτουν μία κοινωνία».

Χωρίς ευρωπαϊκή κοινωνία και δημόσιο ευρωπαϊκό χώρο οί υπεύθυνοι αυτής της πραγματιστικής και έμπειρικής πορείας πού άφηνε τούς ευρωπαϊκούς λαούς άπ' έξω γλιστρούσαν όλο και περισσότερο σ' έναν νομοθετικό κανονιστικό διακανονισμό

1. *L' Esprit de l' Europe* (συλλογικό έργο), Παρίσι 1993, τόμοι 3., «Dates et lieux», «Mots et choses», «Gouts et manières». Βλ. επίσης άρθρο για τό θέμα του δημόσιου ευρωπαϊκού χώρου του Domnique Wolton στον *Πολίτη*, τεύχ. 122, Άπρ. 1993, «Τόπο στους πρωταγωνιστές», σέ μετάφρ. Δ. Μηλιάκη.

(οί περιβόητες ντιρεκτίβες) ή σέ λήψη βασικών αποφάσεων, τίς όποιες τά κράτη-έθνη μετέφραζαν άπλώς στή γλώσσα τους, προσάρμοζαν τήν έθνική νομοθεσία σ' αυτές κι ό κόσμος τίς διάβαζε σέ μετάφραση όταν κυνηγοῦσε κάποιο ευρωπαϊκό πρόγραμμα (πρότζεκτ στά έλληνικά) ή κάποιο πρόγραμμα τόν κυνηγοῦσε. 'Η ευρωπαϊκή όλοκλήρωση, θά μπορούσαμε νά επιλογήσουμε στό σημείο αυτό, επειδή ήταν «άπολιτική», ήταν και μή δημοκρατική· και επειδή ήταν μή δημοκρατική, έρχόταν πάντα άπ' έξω, άπό τά πάνω, ήταν άδιαφανής. Ποιός ευρωπαϊκός λαός άσχολήθηκε μέ τή συμφωνία του Μάαστριχτ πρίν μάθει τό τετελεσμένο του γεγονότος άπό τίς εφημερίδες; Ποιός λαός τής Ευρώπης θέλησε τή διεύρυνσή της μέ τήν εισδοχή τής Αυστρίας, τής Φιλανδίας, τής Νορβηγίας και τής Σουηδίας, όταν μάλιστα όλοι οί μεγάλοι τενόροι τής Ένωσης και πρώτος ό Ντελόρ, μερικούς μόνο μήνες πρίν, τάσσονταν κατηγορηματικά κατά τής διεύρυνσης και υπέρ τής «εμβάθυνσης»;

Τό «ένιαίο» τής ευρωπαϊκής κουλτούρας βάδρo τής ευρωπαϊκότητας

Τό δεύτερο μεγάλο παράδοξο τής ευρωπαϊκής οικοδόμησης είναι ότι ενώ ή Ευρώπη είναι ό κατ' έξοχήν χώρος τής ετερότητας, τής πολυγλωσσίας, τής πολιτιστικής διαφορετικότητας, τών σπαραχτικών και άντιθετικών ιστοριών, ενώ δέν υπάρχει μία και μοναδική ευρωπαϊκή κουλτούρα αλλά πολλές, πού λείει ό Φ. Μπρωντέλ, οί ευρωκράτες, υπάλληλοι, λειτουργοί και πολιτικοί, λειτουργησαν μ' ένα είδος ίσοπεδωτικής κοσμοπολιτικής όμοιομορφίας. Αυτοί οί 40.000 τεχνοκράτες τών Βρυξελλών, του Στρασβούργου και του Λουξεμβούργου, μαζί και οί πολιτικοί, πάνω στή δουλειά πού ήταν υποχρεωμένοι νά κάνουν και για τήν όποια πληρώνονταν, άναζητούσαν — και πετύχαιναν όταν τό πετύχαιναν — μόνον τή συμφωνία: πού σωστά τή συνοχή. Είναι άλλωστε ό όρος πού χρησιμοποιείται και έπίσημα και εύρύτατα. Συνοχή σημαίνει παράκαμψη τής διαφορής, δέν είναι άναγκαστικά ένότητα ούτε ένοποίηση· μπορεί νά σημαίνει άλύσωση, διασύνδεση ή άπλώς συγκόλληση. Δέν μιλά φιλολογικά, αλλά για τίς πραγματικότητες πού καλύπτει ό όρος «συνοχή», δηλαδή για τό είδος τής συνοίκησης τό όποιο έπιβαλλόταν προοδευτικά στόν οίκο τής Ευρώπης πού δέν καταφέρει νά δημιουργήσει αυτό πού διατείνεται ότι τό έχει ως δεδομένο: τήν ευρωπαϊκότητα σάν μία όργανική σύνθεση και συνύπαρξη διαφορετικών έθνισμών και πολιτισμών χωρίς νά καταργείται ή ετερότητά τους και ή διαφορετικότητά τους. 'Η περιβόητη «ευρωπαϊκή ταυτότητα» δέν είναι ένα άκόμα πιστοποιητικό στό πορτοφόλι, όπως τό διεθνές δίπλωμα όδηγησης ή ή έθνοκάρτα. Ούτε μπορεί νά δημιουργηθεί μέ τήν έπιβολή ένιαίων και όμοιόμορφων οικονομικών ρυθμίσεων, όπως όρίζουν οί περιβόητες ντιρεκτίβες, έστω κι άν είναι πολλές φορές δικαιολογημένες και θετικές.

Και στό σημείο αυτό ό οικονομισμός διέδρωσε καταλυτικά τά θεμέλια τής ευρωπαϊκής οικοδόμησης. 'Ανάγοντας προβλήματα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά σέ οικονομικά και θεωρώντας ότι όπως στά οικονομικά ζητήματα υπάρχει ένα αόυθπαρκτο δεδομένο, ένας κοινός παρανομαστής (ή ανάπτυξη), διάστησε νά βεβαιώσει τήν ύπαρξη τής κοινής «ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς». Τό άρθρο 128 τής Συμφωνίας του Μάαστριχτ διακηρύσσει άκριβώς αυτό:

«'Η Κοινότητα συμβάλλει στήν ανάπτυξη του πολιτισμού τών κρατών-μελών, μέ σεβασμό τής έθνικής και τοπικής διαφορετικότητας, ενώ παράλληλα προβάλλει τήν κοινή πολιτιστική κληρονομιά».

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 12

Έτσι αλλά: τό υπερεθνικό, «ή κοινή πολιτιστική κληρονομιά», παντρεύεται μέ τό έθνικό άρκει νά διακηρυχθεί σ' ένα χαρτί (και υπάρχουν πολλά τέτοια χαρτιά τά τελευταία είκοσι χρόνια) ότι τά υπερεθνικά στοιχεία τής Ευρωπαϊκής Κοινότητας, ή κοινή μας κληρονομιά ως Ευρωπαίων, είναι οί αρχές τής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, τό κράτος δικαίου, ή κοινωνική δικαιοσύνη, ό σεβασμός τών δικαιωμάτων του άνθρώπου, και πάνω άπ' όλα βέβαια ή άνταγωνιστικότητα τής οικονομίας και ή έλεύθερη άγορά. Τό 1987 ή Έπιτροπή διακηρύσσει ότι

«τό ένιαίο τής ευρωπαϊκής κουλτούρας, πού άπορρέει μέσα άπό τήν ιστορία τής διαφορετικότητας τών τοπικών και έθνικών πολιτισμών, άποτελεί τό άπαραίτητο υπέδαφος τής Ευρωπαϊκής Ένωσης».

Πράγματι, τό Μάαστριχτ ένέταξε στίς διατάξεις του τίς διαπιστώσεις αυτές. Έτσι οί ντιρεκτίβες για τήν τηλεόραση επιβάλλουν κοινές νόρμες στά ευρωπαϊκά κανάλια, όπου επιβεβαιώνεται ό ύπερ-νεοφιλελεύθερος νόμος τής διαφήμισης. Αύτή θά άποφασίσει για τό «ένιαίο τής ευρωπαϊκής κουλτούρας».

Διότι πράγματι υπάρχει αυτό τό «ένιαίο» του μεταμοντέρνου πολιτισμού τών ΜΜΕ, τής διαφήμισης, τής διομηχανίας τής κουλτούρας και τών τρόπων διασκέδασης.

«Περνάει μέσα από γραφεία ταξιδίων, χρηματομεσιτικές διαμεσολαβήσεις, μέσα από τόν οργανωμένο τουρισμό τών άγελαδοποιημένων συμπεριφορών μέ τίς ταχύβολες φωτογραφικές μηχανές, συζητιέται στά διεθνή σεμινάρια, σφουρηλατείται στά ματωδαμμένα γουήκ έντ, καθοδηγείται μέσα από τήν ύποχρεωτική ξενάγηση πού προσφέρει ή Εικόνα, ή Ένημέρωση, τό Κεφάλαιο, ήγεμονεύεται άπ' όλους αυτούς τούς θεράποντες τής σύγχρονης όπτικοακουστικής μεσολάβησης πού θά λουστράρουν τή γυαλιστερή επιφάνεια έχοντας δεϊ, αυτοί, γιά σάς, σκεφθεί γιά σάς, έχοντας λύσει όλα τά προβλήματα γιά σάς, άρκει νά πληρώσετε²».

Δέν ήταν δέβαια παραγωγοί αυτού του πολιτισμού οί σαράντα χιλιάδες λειτουργοί και έοκάνθρωποι. Καταναλωτές του ήταν, και πιστοί του διαχειριστές μέσα στην άδιάφορη, χαλαρή και άβαθη επιφάνεια του ευρωπαϊκού κοσμοπολιτισμού. Θά μπορούσα μάλιστα νά ύποστηρίξω ότι ό έοκάνθρωπος είναι μιά ιδιαίτερη ανθρωπολογική φιγούρα, όπως είχαν μιά

2. *Αγγ. Έλεφάντης, «Γιά τήν άκριβή μας ευρωπαϊκή κουλτούρα», *Τολίτης*, τεύχ. 98, Άπριλ 1989.

ιδιαιτερότητα οί κονκισταδόρες, ό άνθρωπος τής Άναγέννησης, οί άποικιοκράτες. Τά έθνικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά τους χλομάζουν, οί ιδιαίτερες πολιτιστικές παραδόσεις, άπ' τίς όποιες προέρχονται, δέν σφραγίζουν τήν ταυτότητα τους, ίσοπεδωμένοι μέσα σ' αυτό τό είδος ευρωπαϊκού κοσμοπολιτισμού, ένα άθροισμα μορφών χωρίς βάθος και βίωση. Αυτή ή έλίτ είναι τό πρώτο πρότυπο, τό μοντέλο, τής ευρωπαϊκότητας και τής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Άνήκουν στην ύπερεθνική Ευρώπη και πουθενά. Διότι δέβαια ή σύγχρονη ευρωπαϊκή ταυτότητα δέν φτιάχνεται ούτε άπό τά έργα τών ποιητών της ούτε άπό τά διανοήματα τών φιλοσόφων της ούτε άπό τό πνεύμα τών λαϊκών κινήματων τής Ευρώπης. Φτιάχνεται άπ' τούς σύγχρονους παιδαγωγούς, τά ΜΜΕ. Ποιός, όμως, θά «έκπαιδεύσει τούς εκπαιδευτές;».

Τό τρίτο «παράδοξο» τής πορείας πρós τήν ένοποίηση ήταν τό γεγονός ότι οί ευρωπαϊκοί θεσμοί, ένώ φτιάχτηκαν μέ μιά άυστηρά εργαλειική και πραγματιστική αντίληψη (Έπιτροπή = όργανο τών κρατών-μελών κλπ.), στην πράξη παρήγαγαν αυτό πού θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε «σχετική άυτονομία». Όπως τό κράτος δέν είναι εργαλείο στά χέρια τής μπουρξουαζίας αλλά άποκτά μιά σχετική άυτονομία, πού έλεγε ό Νίκος Πουλαντζάς, έτσι και τά ΕΟΚικά όργανα μέ τόν καιρό απέκτησαν ένα είδος άυτονομίας πού προήλθε μέσα από τή διαχείριση τών προβλημάτων. Ήταν μιά καταπληκτική μηχανή παραγωγής «ευρωπαϊκότητας», ενός άυτόνομου δημόσιου ευρωπαϊκού χώρου δηλαδή. Τούτος ό άυτόνομος δημόσιος χώρος κατοικήθηκε μόνο άπό τούς ευρωκράτες, ήταν τό δικό τους σπίτι, παρ' όλο πού όλοι μιλάμε γιά τήν Ευρώπη τών λαών, και μάλιστα άπό τά Ούράλια ως τόν Άτλαντικό.

Ή Ευρώπη λοιπόν του οικονομισμού, τής τεχνοκρατίας, τής οικονομίας, ή Ευρώπη ή άπολιτική.

Άπό τήν οικονομία στην πολιτική

Και αίφνιδίως ένσκήπτει ή πολιτική. Πέφτει τό Τείχος του Βερολίνου, καταρρέει ό αντίπαλος, αρχίζουν οί πόλεμοι στους όποιους μετέχουν οί Ευρωπαίοι θέλουν δέν θέλουν (Πόλεμος του Κόλπου, Γιουγκοσλαβία), ένοποιείται ή Γερμανία, αλλάζει ό πολιτικός χάρτης του κόσμου· άπό τήν άλλη πλευρά, ό διεθνής οικονομικός ανταγωνισμός και τά άποτελέσματα τής παγκοσμιοποίησης (globalisation). Όλ' αυτά, ξαφνικά, ύποχρεώνουν τούς «12» νά άντιδράσουν και νά δράσουν πολιτικά ως Ευρώπη. Άλλά ή Κοινότητα πού είχε άφήσει τήν πολιτική άπ' έξω, διότι ή πολιτική χωρίζει, δρέθηκε μπροστά σέ κενό. Δέν είχε όργανα άσκησης πολιτικής και μάλιστα σέ διακρατικό επίπεδο. Δέν είχε κυβέρνηση, δέν είχε νόμισμα, δέν είχε κεντρική τράπεζα, δέν είχε στρατό, δέν είχε τρόπο ν' άσκήσει «νόμιμη» βία, έπιπλέον δέν είχε νομιμοποίηση διότι στίς ευρωεκλογές δέν έκλέγεται κυβέρνηση πού θ' άποφασίζει αλλά μιά λέσχη συζητήσεων και λήψης «άκαδημαϊκών» άποφάσεων.

Τό κενό πήγε νά καλυφθεί διαστικά διαστικά μέ τή Συνθήκη του Μάαστριχτ, μ' ένα κείμενο φλύαρο, αντιφατικό, ύπερκανονιστικό. Φλύαρο ή όχι, ύπάρχουν ώστόσο τρία σημεία σαιφέστατα πού τέμνουν άποφασιστικά τίς «έκκρεμότητες» και χαράζουν τόν χωρίς επιστροφή δρόμο πρós τή δημιουργία τής ύπερεθνικής όμοσπονδίας.

Α. Τό πρώτο είναι είναι ότι ή άτομική ιδιοκτησία θεωρείται άπαραβίαστη, αυτό δηλαδή τό «ιερό δικαίωμα», τήν ιερότητα του όποιου κάθε σεβόμενο τόν έαυτό του κράτος πρέπει νά έγγυηθεί.

Β. Κατά δεύτερο λόγο, ὁ ἀνταγωνισμός, ἡ ἀνταγωνιστικότητα καὶ ἡ ἐλεύθερη ἀνοιχτὴ ἀγορὰ εἶναι ἐπίσης ἀρχές ἀπαρ-
βίαστες, πανάκεια τῆς ἀποτελεσματικότητας ἀλλὰ καὶ πεμπου-
σία τῆς ἰδεολογίας τοῦ οἰκονομισμού καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ.
Καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀρχές αὐτές εἶναι ἀπαρβίαστες, κατὰ πῶς ὀρί-
ζει ἡ «φιλοσοφία» τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ, παραδιάζεται ὅλος
ἐκεῖνος ὁ τομέας ζητημάτων πού ἐνδιαφέρουν ἄμεσα τοὺς εὐ-
ρωπαϊκοὺς λαοὺς καὶ πού ὀνομάζονται κοινωνικὴ Εὐρώπη.
Κοινωνικὴ Εὐρώπη καὶ ἀνταγωνιστικότητα εἶναι ἔννοιες ἀσυμ-
βίβαστες ἢ ἀνἐπιδιωχθεὶ μιά κάποια ἱκανοποίηση καὶ τῶν δύο,
οἱ Ἰάπωνες καὶ οἱ «τίγρεις» τῆς Ἰαπωνίας καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐνεδρεῖν
καὶ ὑποχρεῖν τὰ λογιστήρια τῶν ἐπιχειρήσεων νὰ συμμορ-
φωθοῦν.

Κι ἐδῶ βρίσκεται ἓνα κεφαλαιῶδες ζήτημα: πολιτικὴ ἐνο-
ποίηση τῆς Εὐρώπης, πού θὰ ἐξασφάλιζε στοὺς πολίτες τῆς καὶ
τοὺς ἐργαζομένους ἀσφάλεια τῆς ἀπασχόλησης καὶ κοινωνι-
κὰ δικαιώματα, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὅταν ἐπικρατεῖ τὸ δόγμα
τῆς ἐλεύθερης καὶ ἀνοιχτῆς ἀγορᾶς: ἕνας κάποιος ἐλαστι-
κός προστατευτισμός, ἕνας κάποιος περιορισμός τοῦ καθεστῶ-
τος τῆς οἰκονομικῆς παγκοσμιοποίησης εἶναι ἀπολύτως ἀπα-
ραίτητος. Οὔτε τὸ Μάαστριχτ οὔτε ἡ μετὰ τὸ Μάαστριχτ ζωὴ
τῆς Ἑνώσεως σχολίασαν τὸ ζήτημα.

Ἐκατομμύρια οἱ ἄνεργοι, οἱ ἄστεγοι, οἱ κοινωνικὰ ἀποκλει-
σμένοι ἑκατομμύρια οἱ ξένοι ἐργάτες, γιὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἀτο-
μικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ δικαιώματα δὲν εἶναι τόσο ἀπαρβία-
στα ὅσο τῶν «ἰθαγενῶν» Εὐρωπαίων. Ὅλοι εἴμαστε ἄνθρωποι
ἀλλὰ μερικοὶ εἶναι ἀνθρωπινότεροι. Μήπως ἐδῶ δὲν βρίσκεται
καὶ ἡ ρίζα τόσο ξενοφοβικῶν, λαϊκιστικῶν, ρατσιστικῶν καὶ
ἀντιευρωπαϊκῶν κινήσεων, πού στίς γραμμές τους ἐπιστρα-
τεῦνται οἱ ἄνεργοι, οἱ ἀπειλούμενοι ἀπὸ τὸν τεχνολογικὸ ἐκ-
συγχρονισμό καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ;

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπικουρικότητας

Γ. Τὸ τρίτο καὶ σημαντικότερο στοιχεῖο πού βγαίνει ἀπὸ τὸ
Μάαστριχτ εἶναι ὅτι ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτικῆς ἐνοποι-
ήσεως τῆς Εὐρώπης τελεῖ ὑπὸ τὸν ἀστερισμὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπι-
κουρικότητας.

Ὅταν ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκκινάτης καὶ γενικὰ οἱ ρωμαιοκαθολι-
κοὶ προέβαλλαν τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπικουρικότητας ὡς δίκαιο τρό-
πο ὀργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας καὶ γενικότερα τῆς κοινωνίας
τῶν ἀνθρώπων, δὲν θὰ μπορούσαν νὰ φανταστοῦν τὴν κατα-
πληκτικὴ ἀντιστροφή τῆς ἀρχῆς αὐτῆς πού ἔλαβε χώρα στὸ
Μάαστριχτ. Σύμφωνα μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια τῆς ἀρχῆς τῆς
ἐπικουρικότητας ὅταν ἓνα πρόβλημα μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ
ἀπὸ ἓνα κατώτερο ὄργανο ἀποτελεῖ ἀνωμαλία, ἀδίκια καὶ με-
γάλο κακὸ ἔάν τὰ μεγαλύτερα καὶ ἀνώτερα ὄργανα ἀναλαμ-
βάνουν λειτουργίες πού μποροῦν νὰ ἐκτελεσθοῦν ἀποτελεσμα-
τικά ἀπὸ κατώτερες ἐνώσεις. Τὸν καιρὸ πού διατυπώθηκαν αὐ-
τές οἱ ἀρχές ἀπὸ τὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκκινάτη ὑπῆρχε τὸ πρόβλημα
τῆς προστασίας τῶν ἐπισκόπων πού διεκδικούσαν τὴν ἀνεξαρ-
τησία τους σὲ σχέση μὲ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ Πάπα. Ἀρ-
γότερα, μετὰ τὴ δημιουργία τῶν ἐθνικῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν
ἐθνικῶν κρατῶν, ἦταν ἡ Ἐκκλησία πού διεκδικούσε ἀνεξαρτη-
σία ἀπέναντι στοὺς βασιλεῖς καὶ τοὺς ἡγεμόνες. Αὐτὰ στὸν
ὑστερο Μεσαίωνα καὶ τὴν Ἀναγέννηση.

Σήμερα ἡ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ (ἄρθ. 3B) ὀρίζει:

«Στοὺς τομεῖς πού δὲν ὑπάγονται στὴν ἀποκλειστικὴ ἀρ-
μοδιότητα ἢ Κοινότητα δρᾶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς
ἐπικουρικότητας μόνον ἔάν καὶ στὸ βαθμὸ πού οἱ στό-
χοι τῆς προβλεπόμενης δράσεως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπι-

τευθοῦν ἐπαρκῶς ἀπὸ τὰ κράτη-μέλη καὶ δύνανται συ-
νεπῶς, λόγω τῶν διαστάσεων ἢ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς
προβλεπόμενης δράσεως, νὰ ἐπιτευθοῦν καλύτερα σὲ
κοινωνικὸ ἐπίπεδο».

Εἶναι σαφές: τὸ ἄρθρο αὐτὸ δὲν λέει ὅτι τὰ ἀνώτερα κλιμά-
κια δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀνακατατεῦνται στὴ δουλειά πού μπο-
ροῦν νὰ κάνουν τὰ κατώτερα. Λέει τὸ ἀντίθετο, ὅτι ὅταν τὰ
κατώτερα δὲν μποροῦν ἐρχονται τὰ ἀνώτερα νὰ καλύψουν τὸ
κενὸ.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπικουρικότητα θεσπί-
ζεται καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς «ἐγγύτητας», ὅτι δηλαδή οἱ ἀποφάσεις
πρέπει νὰ λαμβάνονται ὅσο τὸ δυνατόν πλησιέστερα στὸν πο-
λίτη (δὴλωση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου τοῦ Μπίρμπιγγαμ
16.10.92).

Καὶ οἱ δύο ἀρχές μοιάζουν πολὺ δημοκρατικὲς καὶ πολὺ ρεα-
λιστικὲς. Μὲ τὴν ἐπικουρικότητα ὑποτίθεται ὅτι ἐξασφαλίζον-
ται οἱ δραστηριότητες μεγάλης καὶ διακρατικῆς ἐμβέλειας, π.χ.
πάλι ἐναντίον τῆς περιβαλλοντικῆς ρύπανσης, τῆς τρομοκρα-
τίας, τῶν ναρκωτικῶν, τοῦ Ἑιτζ, ἢ προωθοῦνται προγράμματα
πανευρωπαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος ὅπως «οἱ λεωφόροι τῆς ἐπικου-
ρωνίας», ἡ κοινὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ἀφοῦ τέτοια ζητήματα
ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων ἐνὸς κράτους-μέλους.
Ποιός, ὅμως, ἀποφασίζει ὅτι τὸ τάδε ζήτημα εἶναι κρατικῆς
ἀρμοδιότητας, ἢ δοτῆς σὲ κάποιο ὄργανο ἀρμοδιότητας πού
ἀπορρέει ἀπὸ μιά διακυβερνητικὴ συμφωνία (ὅπως γίνονταν
πρὶν ἀπὸ τὸ Μάαστριχτ) ἢ ἀρμοδιότητας τῆς Ἐπιτροπῆς ἢ τοῦ
Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης; Ἡ, διαφορετικά, ποιὲς εἶναι οἱ νό-
μιμες (καὶ νομιμοποιητικὲς) πηγές τῆς ἐξουσίας;

Ἄν, ὅπως ἴσχυε ὡς τώρα, ἡ μόνη νόμιμη πηγὴ ἐξουσίας εἶ-
ναι τὸ κράτος-ἔθνος, ἡ ρευστότητα πού καθιερώνεται ἀνάμε-
σα στίς κρατικοεθνικὲς ἀρμοδιότητες καὶ τίς ἀρμοδιότητες ὑπε-
ρεθνικῶν ὀργάνων, ὅπως π.χ. ἡ Ἐπιτροπὴ, αὐτὸ σημαίνει ὅτι
κάμπτεται ὁ κανόνας τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας. Ἐπομένως, ἐπει-
δὴ εἶναι ἡ Ἐπιτροπὴ πού ἀποφασίζει ἢ ἡ Σύνοδος Κορυφῆς
(πού στὸ ἐξῆς δὲν λειτουργεῖ μὲ ὁμοφωνία ἀλλὰ μὲ πλειοψη-
φία), τότε διαμορφώνεται ἓνα ὑπερεθνικὸ κέντρο ἐξουσίας, δη-
λαδή μιά κυβέρνησις, ἓνα ὑπερεθνικὸ κράτος τὸ ὁποῖο παρά-
γει δίκαιο ὑποχρεωτικὸ γιὰ τὰ κράτη-μέλη. Ἄλλωστε οἱ ἀπο-
φάσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου δὲν ἐπαψαν νὰ νομολο-
γοῦν ὅτι τὸ εὐρωπαϊκὸ δίκαιο ὑπερσχύει τοῦ κρατικοῦ. Πρό-
κειται γιὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ κράτους, χωρὶς νὰ ὁμο-
λογεῖται, τονίζει ἡ Μονίε Σεμιγιέ-Ζαντρώ³.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη τομὴ τοῦ Μάαστριχτ πού ἀνοίγει τὸ δρό-
μο γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ ὁμοσπονδιακὸ κράτος. Τὸ πέρασμα ἀπὸ
τὴν οἰκονομικοτεχνοκρατικὴν Εὐρώπη στὴν πολιτικὴν Εὐρώπη
πραγματοποιεῖται χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ εὐρωπαϊκοῦ δημοσίου χώ-
ρου, χωρὶς νομιμοποίηση τοῦ κέντρου λήψεως ἀποφάσεων ἀπὸ
τὴ μόνη πηγὴ ἐξουσίας πού εἶναι ὁ λαός, ὑπὸ τὴν προώθηση
σαράντα χιλιάδων τεχνοκρατῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιτελείων, μίᾳς
ἐλίτ δηλαδή πού γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ δρᾶ ἐπέλεξε τὴν ὁμοσπον-
διακὴ ἀρχή. Αὐτοὶ καὶ κανεὶς ἄλλος, ξεπερνώντας ἀνέμελα καὶ
ἀμέριμνα τὴν κεντρικότητα τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο τὸ θεώρη-
σαν ἱστορικὰ ξεπερασμένο.

Στὸ ἴδιο σημεῖο βάλλει ἄλλωστε καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς «ἐγγύτητας»:
«οἱ ἀποφάσεις νὰ παίρνονται ὅσο γίνεται πιὸ κοντὰ στοὺς πο-
λίτες», πού σημαίνει ὅσο γίνεται πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὸ κράτος στὸ

3. Monique Chemillier-Gendreau, «Du federalisme sans le dire: le principe de subsidiarité», στὸ τεῦχος *Europe, l'utopie blessée*, εἰδικὴ ἐκδόση τοῦ *Monde Diplomatique*, Μάιος 1994, σ. 42-43.

ὄνομα τῆς δημοκρατίας καί τῆς ἀποκέντρωσης. Θά πριμοδοτηθοῦν ἔτσι οἱ ἐνώσεις πολιτῶν, οἱ περιφέρειες, οἱ τοπικές ἐνώσεις; δηλαδή τό πνεῦμα τοῦ τοπικισμοῦ καί τῆς διάσπασης τῶν ὑφιστάμενων κρατικῶν ἐνοτήτων ἀπό τή μιά, τό ἀδιαφανές κέντρο λήψης ἀποφάσεων ἀπό τήν ἄλλη. Ἀνάμεσά τους μιά αἰωρούμενη, ἀδέβαιη κι ἄπιαστη «εὐρωπαϊκή ἰθαγένεια».

Ἔτσι, τεχνοκρατικά, ξεπεράστηκαν καί τά θεόρατα προβλήματα τῆς δημοκρατίας καί τῶν μορφῶν ἄσκησης τῶν πολιτικῶν καί ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Διότι τά πολιτικά καί ἀτομικά δικαιώματα δέν εἶναι ζήτημα *διακήρυξης καί διατύπωσης*. Αὐτή ὑπάρχει σέ ὅλα τά συντάγματα ἀπό τήν ἐποχή τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἐκεῖνο πού δέν ὑπάρχει σήμερα, ἡ ὑπάρχει πολύ λιγότερο ἀπό παλιότερα, εἶναι οἱ ὀργανωτικές μορφές, τά ὄργανα καί οἱ ὀργανώσεις, διά τῶν ὁποίων ἀσκοῦνται τά δικαιώματα, *διά τῶν ὁποίων οἱ πολῖτες κάνουν πολιτική*, *διά τῶν ὁποίων ὑπάρχει δῆμος καί δημοκρατία*. Οἱ λύσεις τοῦ Μάαστριχτ εἶναι διαδικαστικές. Μέσα ἀπό τήν ἀδιαφάνεια καί τήν πολυπλοκότητα τοῦ ὅλου συστήματος εἶναι ἀδύνατον νά ἀναδυθεῖ ὁ Εὐρωπαῖος πολίτης καί ὁ κυρίαρχος εὐρωπαϊκός λαός. Ἡ πολιτική δημιουργία καί ἡ πολιτική εὐρηματικότητα δέν φτιάχνεται μέ ντιρεκτίβες: μένει νά τήν ἀνακαλύψουν ἡ ἀνάγκη κι ὁ ἀγώνας.

* * *

Ἐτόσσο, ἡ ἄρνηση τῶν Δανῶν νά ἐπικυρώσουν τή Συμφωνία τοῦ Μάαστριχτ (ὄριακά, μόλις 40.000 παραπάνω στό ΟΧΙ ἀπό

τό ΝΑΙ) καί ἡ ὄριακή ἀποδοχή τῶν Γάλλων (μόλις 400.000 παραπάνω στό ΝΑΙ, ἐπί 30.000.000 ψηφοφόρων), μαζί μέ τή θύελλα τῶν συζητήσεων, ἀμφισβητήσεων καί ἀντιπαραθέσεων πού προκάλεσε τό Μάαστριχτ σ' ὀλόκληρη τήν Εὐρώπη (δέν θά τό λέγαμε καί γιά τήν Ἑλλάδα) ἀπέδειξαν ὅτι ἐνῶ ἡ συναίνεση τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης εἶναι προϋπόθεση τῆς πολιτικῆς ἐνοποίησης, δέν παύει νά εἶναι ζητούμενο. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τά εὐρωβαρόμετρα δείχνουν ὅτι μετά τό Μάαστριχτ οἱ Εὐρωπαῖοι πολῖτες, στίς σχετικές δημοσκοπήσεις, δηλώνουν ὅτι ἐλάχιστη ἐπιρροή ἀσκοῦν στή λήψη τῶν ἀποφάσεων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης (βλ. *Καθημερινή*, 25.5.94). Καί εἶναι πραγματικά καταπληκτικό: συναίνεση τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ὄχι μόνο μέ πλατιές λαϊκές πλειοψηφίες, ἀλλά καί μέ τρόπο σαφῆ δέν ἔχει ὑπάρξει σέ ζητήματα ὅπως ἡ ἐθνική κυριαρχία, τό κοινό νόμισμα, ἐκδημοκρατισμός τῶν εὐρωπαϊκῶν θεσμῶν, ἡ εὐρωπαϊκή ταυτότητα, ἡ πορεία πρὸς μιά πολιτική διακυβέρνηση ὁμοσπονδιακοῦ ἢ συνομοσπονδιακοῦ τύπου, ἡ σχέση κρατῶν καί Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, ἡ κατοχύρωση τῆς ἑτερότητας καί τῆς ποικιλομορφίας τῶν πολιτισμῶν, τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς ταυτότητας, τῶν γλωσσῶν, τῆς ὑπερεθνικότητας.

Πάμε γιά ἐκλογές. Συζητᾶμε μόνο γιά τά πρόσωπα καί τά ποσοστά τῶν κομμάτων. Ἀμφιβάλλω ἂν ὑπάρχουν πολλοί ἐκ τῶν ὑποψηφίων πού νά ξέρουν τί σημαίνει ἀρχή τῆς ἐπικουρικότητας. Ποιά ἐντολή δίνουμε στούς ἐκπροσώπους τοῦ ἔθνους πού μᾶς ἀντιπροσωπεύουν ἐκεῖ πού φτιάχνεται τό εὐρωπαϊκό ὑπερκράτος; Ὅ,τι τούς φωτίσει ὁ Θεός.

Δημοσιεύτηκε σέ μιά πρώτη μορφή στήν *Ἐποχή*, σ. 257, 8 Μαΐου 1994.

Ὁ νεοφιλελευθερισμός στή γλώσσα

Εὐρώπη τῆς ἑτερότητας ἢ Εὐρώπη τῆς ὁμοιομορφίας;

— Ἀπ' ἀφορμὴ ἑνα γαλλικὸ νόμο γιὰ τὴ γλώσσα —

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Η ἀφορμὴ κατ' ἀρχὴν: ἑνα δημοσίευμα τοῦ φίλου Ἡλία Κανέλλη στὴν Ἐποχὴ τῆς 17 Ἀπριλίου 1994 πού σχολίαζε τὸν σχετικὸ μὲ τὴ χρῆση τῆς γαλλικῆς γλώσσας σχέδιο νόμου πού ὁ γάλλος ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ καὶ Γαλλοφωνίας κατέθεσε στὴ γαλλικὴ Βουλὴ (ψηφίστηκε ἀρχῆς Μαΐου, καὶ ἰσχύει πλέον ὡς νόμος τοῦ γαλλικοῦ κράτους). Στὸν τόπο μας, ἐνῶ τόσος ντόρος γίνεται κάθε τόσο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, τοὺς κινδύνους πού διατρέχει, τὴ «λεξιπενία» στὴν ὁποία ἔχουν καταδικασθεῖ οἱ Νεοέλληνες, τὸν μαργαριταροβριθῆ λόγο τῶν ΜΜΕ, τὴν εἰσβολὴ ξένων λέξεων κ.λπ., ὡστόσο ἡ ἐνλόγω εἰδηση παρουσιάστηκε σάν μιὰ ἐξ ἑσπερίας ἐκκεντρικότητα, σάν μιὰ ἐκδήλωση ἐλιτισμοῦ τῶν Γάλλων πού αἰσθάνονται παραγκωνισμένοι ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴ τῶν ἀγγλικῶν στὴ διεθνή οικονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ζωὴ. Δὲν ἔλειψαν μάλιστα καὶ σαρκασμοί: ὁ Τουμπόν βάζει χωροφύλακες στὶς λέξεις ὅπως ὁ Παπαθεμελῆς στὰ ξενυχτάδικα. Γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ ξεχωρίσει κανεὶς τὸ δημοσίευμα τοῦ Κανέλλη στὴν Ἐποχὴ πού, τουλάχιστον, προσπάθησε νὰ διατυπώσει κάποιαν ἀποψη πάνω στοῦ ζήτημα, ἔστω κι ἂν κατὰ τὴ γνώμη μου ἀστοχῆσε.

Τὸ ζήτημα, πού ὁ ἐν λόγω νόμος δίνει τὴν ἀφορμὴ νὰ συζητήσουμε, εἶναι πολὺ γενικότερο ἀπὸ τὸ τί θὰ κάνουν οἱ Γάλλοι γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴ γλώσσα τους καθὼς συνειδητοποιοῦν ὅτι τὰ ἀγγλικά τὴν ἐκτοπίζουν ἀπὸ τὴ διεθνή οικονομικὴ, πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ μέσα στὴ Γαλλία τὴν ἀπειλοῦν καὶ τὴν ἀλλοιώνουν λόγω τῶν ἀναφομοιωτῶν γλωσσικῶν δανειῶν καὶ ἀγγλισμῶν πού εἰσέρχονται στοῦ σώμα της καὶ ἐνσωματώνονται στὴν καθημερινὴ χρῆση. Κι αὐτὸ τὸ γενικότερο ζήτημα, πού πάει πέρα ἀπὸ τὴν ὑπεράσπιση τῆς γαλλικῆς γλώσσας, ἔχει νὰ κάνει μὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκῆς γλώσσες κι ὅλους τοὺς ἐθνικοὺς πολιτισμοὺς: *εἶναι μιὰ πρόσκληση καὶ πρόκληση γιὰ τὴν Εὐρώπη τῆς ἑτερότητας ἐνάντια στὴν Εὐρώπη τῆς ὁμοιομορφίας.*

Ὁ Ἡλίας Κανέλλης ὅπως θὰ διαπίστωσαν ὅσοι διάβασαν τὸ κείμενό του, θεωρεῖ ὅτι ἡ θωράκιση τῆς γαλλικῆς γλώσσας «συντηρεῖ τὸ αἶσθημα τῆς ὑπεροχῆς τὸ ὁποῖο ἐκπροσωπεῖ τὸ γαλλικὸ πνεῦμα (...). Εἶναι μιὰ ἐπένδυση πού στηρίζεται στὰ σοβινιστικὰ αἰσθήματα τὰ ὁποῖα ἔχει καλλιιεργήσει ὁ γαλλικὸς λαὸς καὶ ἀποσκοπεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ, στηρίζοντας ἑνα εἶδος σνομπισμοῦ καὶ πνευματικῆς ὑπερηφάνειας. Ἐπὶ τῆς οὐσίας δηλαδή μιὰ ἄλλη ἐφαρμογὴ τοῦ εἴμαστε «περιοῦσιος λαός»».

Ἔτσι, προσγράφοντας τὴν προσπάθεια ὑπεράσπισης τῆς γαλλικῆς γλώσσας ἀπὸ τὶς ξένες ἐπιρροές στὸν γλωσσάμυντορισμό, θεωρώντας τὴν ὡς ἀναδίπλωση στὸν ἐθνοκεντρισμὸ καὶ

τὸν ἐθνικισμό, ὁ Ἡλίας Κανέλλης θὰ σημειώσει καὶ τὴν ἀντιστοιχία τοῦ νόμου Τουμπόν μὲ τὰ καθ' ἡμᾶς, μὲ τὴν παρατηρούμενη στὶς μέρες μας ἀναδίπλωση στὴν ἑλληνικότητα, στὰ ἰδεολογήματα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ τὶς δικῆς μας ἐθνοκεντρικῆς ὑστερίας πού, ἐπιπλέον, ἐπιβάλλονται μὲ τὴ λογικὴ τῆς κρατικῆς πυγμῆς.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ κατ' ἀρχὴν νὰ περιγράψω μὲ λίγα λόγια τὶς ρυθμίσεις τοῦ νόμου Τουμπόν. Στὰ 21 ἄρθρα του ὀρίζεται ὅτι ἡ χρῆση τῆς γαλλικῆς γλώσσας εἶναι ὑποχρεωτικὴ οὔτως ὥστε οἱ καταναλωτῆς, οἱ μισθωτοί, οἱ ἐκπαιδευόμενοι, οἱ χρήστες, οἱ ἀναγνώστες καὶ τὸ ἐν γένει κοινὸ νὰ εἶναι σέ θέση νὰ κατανοοῦν μὲ σαφήνεια τὰ ὅσα τοὺς λέγονται καὶ τοὺς προτείνονται. Ὅριζει ὅτι εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἡ χρῆση τῶν γαλλικῶν στὶς ραδιοφωνικῆς ἐκπομπές, στὴν τηλεόραση, στὴν ἐκπαίδευση ὅλων τῶν βαθμίδων, στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, στὰ συμβόλαια πού συνάπτουν οἱ ἐπιχειρήσεις μὲ τοὺς μισθωτοὺς, στὶς ὁδηγίες καὶ κανονισμοὺς ἐργασίας, στὰ ἐπιστημονικὰ συνέδρια πού ὀργανώνουν δημόσιοι γαλλικοὶ θεσμοί, στὶς διαφημίσεις, στὶς ὁδηγίες χρήσεως τῶν ἐμπορευμάτων, στὶς ἐπιγραφές τῶν καταστημάτων, στοὺς ὁδοδείκτες, στὶς ἐπιστημονικῆς διατριβές κ.λπ. Ξένες λέξεις καὶ ὄροι δὲν ἐπιτρέπονται ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν ἀντίστοιχες στὰ γαλλικὰ ἢ ἂν χρησιμοποιοῦνται πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ δίδεται καὶ ἡ γαλλικὴ μετάφραση. Παραβάτες τιμωροῦνται μὲ χρηματικῆς ποινές (κι ὄχι μὲ φυλάκιση ὅπως κακῶς γράφτηκε). Αὐτὸ εἶναι χονδρικὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ νομοσχεδίου. Καὶ χωρὶς νὰ τὰ κατονομάζει, στόχος του εἶναι τὰ ἀγγλικά πού ἔχουν εἰσβάλλει στὴ γλώσσα τοῦ ἐμπορίου, τῆς τεχνολογίας, τῆς ἐπιστήμης, τῶν ΜΜΕ, ἀκόμη καὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ νομοθέτης δὲν σκοπεύει τὰ ρωσικὰ ἢ τὰ ἰσπανικὰ οὔτε τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ τὰ λατινικὰ πού συνεχίζουν νὰ «εἰσβάλλουν» στὴ γαλλικὴ γλώσσα εἴτε ὡς γλωσσικὰ δάνεια εἴτε ὡς σύνθετοι νεολογισμοί.

Ὁ νέος νόμος ψηφίστηκε ἀπὸ τὴ δεξιὰ κυβερνητικὴ πλειοψηφία ἐνῶ οἱ σοσιαλιστῆς καὶ οἱ κομμουνιστῆς ἀπεῖχαν, παρόλο πού κι αὐτοί, κι ἰδιαίτερα οἱ κομμουνιστῆς, θεωροῦν ὅτι οἱ κίνδυνοι ἐξαγγλισμοῦ τῆς γαλλικῆς γλώσσας καὶ ἐξαμερικανισμοῦ τῆς ἐθνικῆς πολιτιστικῆς ζωῆς εἶναι ὑπαρκτοί, ἀλλὰ ἐξέφρασαν ἀμφιβολίες ἂν τέτοιου εἶδους μέτρα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικά.

Ὁ «Κυρίαρχος» καταναλωτῆς

Ὅταν ὁ Μάρξ μιλοῦσε γιὰ τὴ «διαπλοκὴ ὅλων τῶν λαῶν στοῦ δόχτου τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς» ἴσως νὰ μὴ φανταζόταν τὴ ση-

μερινή κατασταση όπου κοσμοοικονομία, κοσμοπολιτική και κοσμοαγορά έχουν αλληλοσυναρθρωθεί, έχουν επιβληθεί σε πλανητικό επίπεδο, έχουν ενοποιηθεί και ενσωματώσει τρόπους παραγωγής, μορφές πολιτισμού, πληθυσμούς, λαούς και έθνη σε ένα γιγαντιαίο σύνολο υπό την αιγίδα του κεφαλαίου. Ός μοιραία συνέπεια αυτών των αλλαγών στην όργάνωση και ενοποίηση του κοσμοσυστήματος οι μορφές επικοινωνίας, τις τελευταίες δύο δεκαετίες, μετασηματίζονται κι αυτές με ίλιγγιώδη ταχύτητα καθώς διαμορφώνονται πλανητικά δίκτυα που καλύπτουν τό σύνολο του πλανήτη και τό σύνολο των διεθνών ανταλλαγών.

Αυτές οι οικονομικές και επικοινωνιακές διαδικασίες συνοψίζονται μέ τόν όρο globalisation. Ό όρος αυτός μέ μεγάλη διάδοση στίς μέρες μας προέρχεται από την όνομαζόμενη γεωοικονομία και μ' αυτόν, άγγλοσάξωνες κυρίως θεωρητικοί, επιχειρούν νά θεματοποιήσουν, νά αναλύσουν και κυρίως νά παρέμβουν άποτελεσματικά στίς διαδικασίες των διεθνοποιημένων άγορών, πληροφοριών και επικοινωνιών. Globalisation (πού προτιμώ νά αποδώσω στά έλληνικά ώς «παγκοσμιοποίηση» κι όχι «γκλομπταλισμός») σημαίνει ότι ή παραγωγή, ή έμπορευματοποίηση, ή κατανάλωση, ή πληροφορία και ή επικοινωνία επεκτείνονται στό σύνολο του πλανήτη και συνεπάγονται συστηματική όμοιογενοποίηση των άναγκών, των καταναλωτικών συμπεριφορών, των πολιτιστικών μοντέλων και άκραία τυπο-

ποίηση των προϊόντων. Η Μελίνα Σεραφετινίδου σε μία ώραία μελέτη της για τά ΜΜΕ αναφέρει ότι

«όπως παρατηρεί ό Θόητορ Λέβιτ, καθηγητής στό Harvard Business School και "γκουρού" των περιφήμων άδελφών Σάατσι, αυτός ό σύγχρονος Λεβιάθαν "λειτουργεί σά νά ήταν όλόκληρος ό κόσμος (ή μείζονες περιοχές αυτού) μά και μόνη όντότητα: πουλάει τά ίδια πράγματα μέ τόν ίδιο τρόπο, παντού" (Sunday Times 20 Σεπτ. 1987)».

Τό παράδειγμα της Coca Cola ή των Ντόναλντς εικονογραφούν τέλεια τό φαινόμενο.

Έτσι οι δραστηριότητες των γιγαντιαίων πολυεθνικών επιχειρήσεων, των πολυμήντια και των διαφημίσεων ύπερβαίνουν τά όρια των κρατών, των έθνικών πολιτισμών και των πάσης φύσεως συνόρων και έλέγχουν την παγκόσμια άγορά. Οι μέθοδοι, τό ύφος, οι κανόνες, τό πνεύμα των επιχειρήσεων επιβάλλονται σ' όλο τό εύρος του έλεγχόμενου άπ' αυτές δικτύου κάμπτοντας τις αντίστασεις των κρατικών φραγμών και αποβάλλοντας ώς δυσλειτουργικές τις έθνικές, πολιτισμικές και τοπικές ιδιαιτερότητες ή παραδόσεις. Ό κόσμος αυτού του νέου οικουμενισμού δέν άνέχεται τή διαφορά, τήν έτερότητα, τήν πολυφωνία, δέν δέχεται καν τήν «πολιτιστική έξαιρέση», παρ' όλο πού κι αυτή επιβεβαιώνει τόν κανόνα. Για νά παρακαμφθούν δέ οι έξαιρέσεις, δηλαδή οι ιδιαίτερες πολιτισμικές παραδόσεις πού στέκονται εμπόδια στην όμοιογενοποίηση, προβάλλεται ώς ύπερτατος νόμος και καθαγιασμένη άρχή ή ιδεολογία της ελεύθερης άγοράς και των ελεύθερων ανταλλαγών: τό άτομο, ό ελεύθερος καταναλωτής, πρέπει νά μπορεί ελεύθερα νά διαλέγει τά προϊόντα του, τις άξίες πού του ταιριάζουν, τόν τρόπο ζωής και τις συμπεριφορές πού νομίζει ότι είναι οι δικές του και αυτοδούλω διαμορφώνει, μέσα σε μία ελεύθερη άγορά. Ό «κυρίαρχος καταναλωτής» εικάζεται βασιλιάς του νέου κοσμοσυστήματος. Ό δούλος δηλαδή του νέου συστήματος παραγωγής, κατανάλωσης και συμβολοποίησης, αυτός ό άπόλυτα έξαρτημένος, έξατομικευμένος και μοναδοποιημένος άνθρωπος, αυτός πού στην πραγματικότητα δέν διαλέγει ούτε τήν όδοντόβουρτσά του αλλά άλλοι του τήν βάζουν στό στόμα, έξυμνείται ώς άπόλυτος άρχοντας ενός συστήματος του όποιου αυτός ό ίδιος όρίζει τάχα τά όρια και τή δυναμική, μέ βάση τήν άρχή της προσφοράς και της ζήτησης, πού πρέπει νά λειτουργεί άνεμπόδιστα.

Είναι φανερό ότι για νά επικρατήσει ή άρχή της παγκοσμιοποίησης πρέπει νά καμφθούν όρισμένες αντίστασεις και πάνω άπ' όλα τά εμπόδια πού παρεμβάλλουν τά κρατικά σύνορα και οι κρατικές νομοθεσίες. Ό νεοφιλελευθερισμός της παγκοσμιοποίησης θά βάλει στό στόχαστρο όχι μόνο τούς προστατευτικούς της έθνικής οικονομίας θεσμούς, αλλά και όλους τούς θεσμούς μέ τούς όποιους τό κράτος-έθνος όργανώνει στην επικράτεια του τό εργατικό δυναμικό, τήν άπασχόληση, τήν άσφάλιση, τήν εκπαίδευση, τή γλώσσα, τις έθνικές παραδόσεις, τή συλλογική μνήμη, τά συστήματα επικοινωνίας, ώστε ελεύθερα νά μπορεί νά επικρατεί ό νόμος των επιχειρήσεων. Όχι στό ΙΚΑ, τό όποιο βάλλεται παντοιοτρόπως, ναι στην Interamerican. Έτσι οι ιδεολόγοι του νεοφιλελευθερισμού θά καταγγείλουν κάθε κρατική παρέμβαση ώς γραφειοκρατική άγκύλωση, προσβολή της ελευθερίας των ανταλλαγών, και έν γένει της ελευθερίας. Κράτος σημαίνει κρατισμός, επιβολή από τά πά-

1. Μελίνα Σεραφετινίδου, «Πρός μία οικονομική χαρτογράφηση των ΜΜΕ, ό μητροπολιτικός χώρος, Ίούνιος 1989», Πολίτης, τεύχος 102, Δεκ. 1989, σελ. 61.

νω, αναποτελεσματικότητα, προσβολή της ατομικής ελευθερίας, επιστροφή ή νοσταλγία του τεθνεώτος 'Υπαρκτού, δολκλωτισμός. Δέν διατάζουν μάλιστα οι άρχιερείς της «ελευθερίας του άτομου» να χρησιμοποιούν ρουσβίκους, λυρικούς, τονισμούς, να έπικαλούνται τήν ανάγκη ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου πού θά συνάπτεται και θά αναδιαμορφώνεται συνεχώς μέσα σε μιά πλήρη ελευθερία των συμβάσεων.

Αν κύριος στόχος της παγκοσμιοποίησης είναι ο έλεγχος των διεθνών αγορών και ο έλεγχος της κατανάλωσης ο στόχος αυτός θά ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί χωρίς τον έλεγχο του πολιτιστικού έποικοδομήματος, τον έλεγχο των έθνικών πολιτισμών. Η βιομηχανία της μαζικής κουλτούρας από τή μιά μεριά προσφέρει νέα πολιτιστικά μοντέλα και ταυτόχρονα άχρηστεύει τά υπάρχοντα, τά άπονευρώνει και τά καθιστά φολλωτικούς άναχρονισμούς. Είναι ένδιαφέρον δέ να διαπιστώσει κανείς ότι ένας άφηρημένος άντιεθνικισμός και άντικρατισμός διάσπρηκε να διαπιστώσει ότι τά έθνη-κράτη έχουν ξεπεραστεί ιστορικά, ότι άποτελούν πλέον ιστορικούς άναχρονισμούς κι ότι ή δυναμική της ιστορικής ανάπτυξης και του διεθνούς συστήματος τείνει προς τίς υπερεθνικές ενώσεις. Από τό πραγματικό γεγονός ότι κανένα κράτος, καμιά οικονομία και κανένας πολιτισμός δέν μπορεί πλέον να λειτουργήσει μέσα στό περίκλειστο όχηρό των έθνικών συνόρων, ότι καμιά κοινωνία δέν μπορεί να είναι αυτόκεντρη και αυτόαρκης (άν υποθεθεί ότι ήταν ποτέ), συνάγεται ένας ίσοπεδατικός συγκρητισμός των «άτυπων όλοκληρώσεων» και έξαγγέλλεται ή επικείμενη διάλυση των έθνών και άναχώνευσή τους σ' ένα σύνολο ευρύ, ευρύτατο, πού εκτείνεται ως τίς έσχατιές του πλανήτη, της «πατρίδας-γής».

«Παρά τήν έθνικιστική άναβίωση πού παρατηρείται», σημειώνει έμφατικά ο Π. Ίωακειμίδης άπληχώντας άπόψεις άγγλοσαξώνων άναλυτών προς τήν κατεύθυνση αυτή, «οί βαθύτερες τάσεις εκτιμᾶται ότι οδηγούν στη βαθμιαία υπέρβαση του έθνικού μορφώματος ως πλαισίου πολιτικής όργάνωσης και ως νομιμοποιητικής βάσης της πολιτικής δραστηριότητας. Η σύγχρονη τεχνολογία, ή έξάπλωση και ή οικονομικοποίηση (sic) των μέσων επικοινωνίας, ή κατάρρευση ή ή συρρίκνωση των υπερδυναμικών, οί δημογραφικές άνακατατάξεις, ή βαθύτερη οικονομική άλληλεξάρτηση, ή έξάπλωση των μεταφορικών μέσων και των τηλεπικοινωνιών, ή διεθνοποίηση των άπειλών και των κινδύνων (οικολογική άπειλή, νερκωτικά, τρομοκρατία, AIDS, κ.λπ.), ή πολιτιστική παγκοσμιοποίηση, διαμορφώνουν ιστορικές τάσεις πού, σύμφωνα μέ τον Ρ. Kennedy, είναι ισχυρότερες στην προοπτική τους και ύπονομεύουν τό παραδοσιακό έθνικό πλαίσιο²».

Έτσι, σύμφωνα μ' αυτές τίς ιστορικές τάσεις της πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης και ύπονόμησης του έθνικού πλαισίου, καλούμαστε να συνοικήσουμε σ' αυτή τή νέα παγκοσμιοτητα «σάν πατάτες σε τσουβάλι» (Μάρξ). Η έννοια της «έποχής μας» πού κουβαλά στά φτερά της τίς «άτυπες όλοκληρώσεις», θεοποιείται και άποθαίνει ο υπέρτατος νόμος στον όποιο οί πάντες καλούνται να ύποκλιθούν επί ποινή περιθωριοποίησης. Έξω από τό πνεύμα της έποχής ο έπαρχιωτισμός, ή ύπανάπτυξη, ο άναχρονισμός, τά άζήτητα της ιστορίας. Η, όπως καταγγέλλει μιά άπό «τ' άριστερά» κριτική, ή έμμογή στον κεντρικό ρόλο του κράτους και του έθνους, οδηγεί σε νεοεθνικισμούς, έθνοκεντρικισμούς, νεοζηλωτισμούς και όλοκληρωτισμούς των όποιων ή ιστορική μήτρα ήταν ο συγκεντρωτισμός του κράτους και ο φανατισμός του έθνους. Γι' αυτό ακριβώς τά ευρωπαϊ-

2. Π.Κ. Ίωακειμίδης, *Η πόλη και ή ευρωπαϊκή όλοκληρώση*, Αθήνα 1994, έκδ. Θεμέλιο, σελ. 87.

κά διευθυντήρια δέν διατάζουν να προμοδοτήσουν τίς διακρατικές περιφέρειες (regions), τήν ίσχυροποίηση των landers, τήν ένίχωση, στο όνομα της άποκέντρωσης και της περιφερειακής ανάπτυξης, τοπικιστικών πολιτισμικών ιδιωμάτων, άρκει να άφαιρεθούν άρμοδιότητες και έξουσίες από τό κράτος.

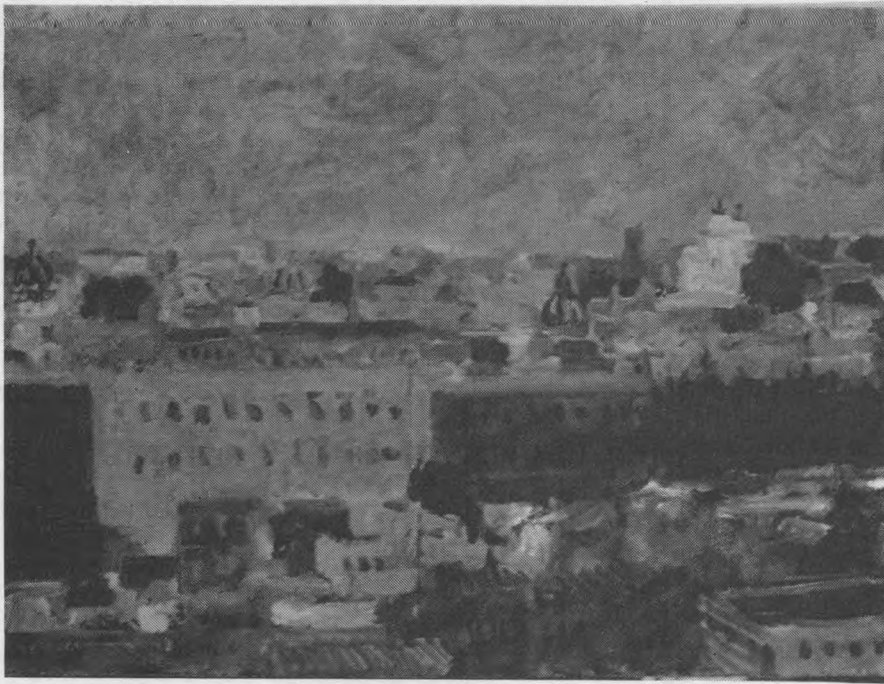
«Άποτελεί άδικία», έλεγε ο Πάπας Πίος ο ΧΙ, «μεγάλο κακό και άνωμαλία στην εύρυθμη τάξη πραγμάτων εάν μεγαλύτερες και σημαντικότερες ενώσεις άναλαμβάνουν λειτουργίες πού μπορούν να εκπληρωθούν άποτελεσματικά από μικρότερες ενώσεις³».

Όπως είναι γνωστό ή παραπάνω ρωμαιοκαθολική θεώρηση πού ξεκινά από τή φιλοσοφία του Θωμά του Άκινάτη άποτελεί τή βάση της άρχής της έπικουρικότητας, τή μεγάλη καινοτομία των συμφωνιών του Μάαστριχτ.

Οί ιδεολογίες της παγκοσμιοποίησης και οί συμπεριφορές πού επιβάλλουν δέν άπέκτησαν τό γόητρό τους χάρη στη θεωρητική δεινότητα και τήν ιδεολογική πειστικότητα των ποιητών ιδεολόγων της μεταμοντέρνας νεωτερικότητας. Τίποτε δέν είναι πιο άφελές και διάφανο ως προς τή σκοπιμότητα του από μιά διαφήμιση πού ύπόσχεται ούτε λίγο ούτε πολύ τήν ευτυχία πού θά χαρίσει μιά καινούρια συσκευή ή ένα «καινούριο» άπορρυπαντικό. Και τήν κενότητα αυτού του διαφημιστικού «μηνύματος» τήν καταλαβαίνει άκόμη και ο άνοητότερος των άνοητων. Όμως ιδεολογίες, στην προκειμένη περίπτωση, επιβάλλονται μέσα από τή χρήση, ιδεολογία είναι ή ίδια ή χρήση. Ο χρήστης καταναλωτής προϊόντων, μηνυμάτων, εικόνων, πολιτιστικών προϊόντων, τεχνικών, ο χρήστης ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών σύνεργων πού συνθέτουν τον οικιακό και έπαγγελματικό διάκοσμο της καθημερινότητας και του ελεύθερου χρόνου, ο χρήστης τρόπων ζωής πού επιβάλλει ή μεταμοντέρνα νεωτερικότητα, αυτός ο χειροτονούμενος άρχοντας του έαυτού του άποθαίνει ιδεολόγος του έαυτού του, πού ένσωματώνεται τόσο καλύτερα στο πνεύμα της έποχής όσο περισσότερο ξεχνά μέν έαυτό του και τον διπλανό του. Έλεύθεροι και άποδεδωμένοι από παραδόσεις, μνήμες, ιδεολογίες, χρήστες σύνεργων, τεχνικών και προϊόντων πού «εύκολύνουν» τή ζωή, τήν κάνουν όμορφη και χαρούμενη όπως τήν εικονίζουν οί όμορφες κοπέλες και οί καταχαρούμενοι άνδρες της διαφήμισης, μετερχόμενοι «αυτοβούλους» νέους τρόπους ζωής, εισερχόμεστε στον κόσμο πού έλέγχει ή πίστωση⁴, τά παγκόσμια δικτυα παραγωγής και επικοινωνίας, ζούμε τήν έποχή μας μέσα στην κοινωνία πού ο γάλλος φιλόσοφος Ζυλ Ντελέζ ονομάζει «κοινωνία έλέγχου». Η χρήση άναδεικνύει τίς άξίες, συνθέτει τήν νέα κουλτούρα της «έποχής» μας, μιά κουλτούρα πού έρχεται να άντικαταστήσει όλες τίς προηγούμενες και να σωριάσει τά δημιουργήματά τους στα παλιατζίδικα των μεγαλουπόλεων σάν περιέργα άναμνηστικά του καιρού της γιαγιάς μας. Ένα άμάγαλα από φασφοντάδικα, σίριαλ, ντισένυλαντ, κόμικς, world music πού άνακατώνει όλα τά μουσικά ιδιώματα του πλανήτη μέσα σ' έναν εκκωφαντικό ρυθμό, σπασμένα πρόσωπα από τά ήχοχρώματα, ένδυματολογική όμοιομορφία σε πλανητικό επίπεδο αλλά και πολυχρωμία μ' ένα πατζάκι κίτρινο κι ένα κόκκινο, τουριστικές έπιδρομές πού αλέθουν ντόπιους και τουρίστες στις μυλόπετρες της άδιαφορίας άπέναντι στα έργα τέχνης και τούς τοπικούς πολιτισμούς, να ή κουλτούρα της παγ-

3. Αναφέρεται στο δοκίμιο του Π.Κ. Ίωακειμίδη, ό.π., σελ. 71.

4. Για τό ρόλο της πίστωσης στον σύγχρονο κόσμο και τήν ανάπτυξη του καταναλωτισμού βλ. τίς άναλύσεις του Daniel Bell, *Les contradictions culturelles du capitalisme*, γαλλική μετάφραση, PUF, 1979. Επίσης Gilles Lipovetsky, *L'ère du vide, essais sur l'individualisme contemporain*, Παρίσι 1989.

κοσμιοποίησης. Τό δραμα αὐτοῦ τοῦ ψευτοκοινωνισμοῦ καταργεῖ τίς διαφορές στό ὄνομα γλυκερῶν τρόπων διασκέδασης, κατανάλωσης κι ἐνός ἐπιφανειακοῦ αισθητικοῦ ἀκτιβισμοῦ: λίγο μουσικοφιλία, λίγο θεατροφιλία, λίγο κινηματογραφοφιλία, λίγο ἀρχαιοφιλία, λίγο ζέν, πολλά ὀπτικοακουστικά ἠλεκτρονικά σύνεργα, λίγο ἀπ' ὅλα μέσα σ' ἕνα ἀκάματο πολιτιστικό ζάπινγκ. Ὁ σύγχρονος «πολυεθνής» χρήστης εἶναι ἕνας τέλειος «ζαπινιστής». Ἀλλάζουμε κανάλια ὅπως ξεπερνᾶμε καί τά σύνορα γιά νά καταλήξουμε ἐντέλει στό κενό, γιατί στό μεταξύ δέν μεσολάβησε ἡ διωμένη ἐμπειρία, ἡ καλλιέργεια, οὔτε κι ἐκεῖνη ἡ δραματική ἐμπειρία τῆς ἐπιλησμονῆς καί τῆς ἀποξένωσης γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Ἑρνέστ Ρενάν⁵: Διότι γιά νά υἱοθετήσουμε μιὰ καινούρια πολιτιστική μορφή, καί πολύ περισσότερο γιά νά ξεπεράσουμε τά ὄρια τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ, πρέπει νά ξεχάσουμε τόν προηγούμενο, πράγμα πού σημαίνει καινούρια μαθητεία, σύγκριση, ἀνοιγμα, σύγκρουση, ἀναδημιουργία.

«Ἄν τό κράτος εἶναι πολύ δυνατό μᾶς συντρίβει ἄν εἶναι πολύ ἀδύνατο χαθῆκαμε»

Πάντοτε στήν ἱστορία τῶν πολιτισμῶν ὑπῆρξαν δάνεια, προσμείξεις, ἀνταλλαγές, ἐπικοινωνία. Ἀλλά καί πάντα στήν ἱστορία τῶν πολιτισμῶν ὑπῆρχαν μεταξύ τους σύνορα, ὄρια καί ἀποκλεισμοί. Ποτέ οἱ πολιτισμοί μέχρι τώρα δέν εἶχαν ἀραιώσει μέσα σ' αὐτή τήν χυλώδη τουριστική πλανητική ἐπιφάνεια ὅπου ὅλα εἶναι ἀνταλλάξιμα μέ ὅλα. Ἀλλωστε προϋπόθεση

τοῦ δανεισμοῦ καί τῆς ἐπικοινωνίας ἦταν ἀκριβῶς ἡ συνείδηση τῆς ἰδιαίτερης πολιτιστικῆς ἰθαγένειας, ἡ ὑπαρξη ἐνός ἰδιαίτερου δημόσιου χώρου καί ἐνός ἰδιαίτερου ἱστορικοῦ χρόνου γιά τόν κάθε πολιτισμό. Δηλαδή σύνορα. Διότι τά σύνορα δέν χωρίζουν μόνο ἀλλά καί ἐνώνουν. Δέν ἔχουν ἄλλο τρόπο οἱ πολιτισμοί νά ἐπικοινωνήσουν καί νά συνδιαλεχθοῦν παρά μέσα ἀπό τά σύνορά τους.

«Κάθε σύνορο δέν εἶναι ἀναγκαῖα ἀρχαῖο»: γράφει ὁ Πασκάλ Μπρυκνέρο, «ἐξασφαλίζει σ' ἕνα λαό τή διατήρηση τῆς ἀκεραιότητάς του, τοῦ πολιτιστικοῦ ἢ γλωσσικοῦ του θησαυροῦ (κι ἡ μεγάλη νοστιμιά τῶν συνόρων εἶναι ὅτι μπορούμε νά τά ὑπερτηδήσουμε, νά παίξουμε στά ὄριά τους, πράγμα πού προσφέρει περισσότερη ἐξαρση ἀπό τήν ἀπλή κατάργησή τους)⁶».

Ὅ, τι συμβαίνει μέ τούς πολιτισμούς γενικά καί τά ὄρια τους συμβαίνει καί μέ τίς γλώσσες. Παρόλο πού γλωσσικά σύνορα, ἐθνικά σύνορα, πολιτιστικά σύνορα καί κρατικά σύνορα δέν συμπίπτουν ἀκριβῶς εἶναι ὡστόσο βέβαιο ὅτι οἱ ἐθνικές γλώσσες ἀποτελοῦν τόν βασικό, τόν κύριο τρόπο ἐκφρασης καί ὑπαρξης ἐνός πολιτισμοῦ. Δέν ἔχουμε ἄλλο τρόπο νά ἐκφρασθοῦμε παρά μόνο μέ τήν ἐθνική μας γλώσσα, δέν ἔχουμε ἄλλο τρόπο νά μετέχουμε σ' ἕναν πολιτισμό, σέ μιὰ παιδεία, παρά διά τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας. Ἀπό κεῖ καί πέρα ἀρχίζει τό παιχνίδι στά ὄρια τῆς ἐθνικῆς γλώσσας καί τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ, τό παιχνίδι τῶν ἐθνοκεντρικῶν ἐγκλεισμῶν ἢ τῶν διεθνικῶν καί διαπολιτισμικῶν ἀνταλλαγῶν. Τῆς ἐπικοινωνίας δηλαδή. Ἀλλά κάθε ἐπικοινωνία προϋποθέτει κοινότητες, κοι-

5. Ἑρνέστ Ρενάν, *Τί εἶναι τό ἔθνος*, ὄλεπε μετάφρ. σὸν *Πολίτη*, τεῦχος 121.

6. Ἀπό τό θαυμάσιο ἄρθρο τοῦ Πασκάλ Μπρυκνέρο, «Πρέπει νά εἶμαστε κοσμιοπολίτες», μετάφρ. Μιχ. Καραχάλιος, περιοδ. *Λεβιάθαν*, τεῦχος 14, 1993-94. Τοῦ χρωστῶ πολλά.

νωνίες και έκκοινωνισμό τῶν ἀνθρώπων ἐντὸς μιᾶς ὀρισμένης, τῆς δικῆς μας, κοινωνίας και ἔθνοποίηση ἐντὸς ἑνός ὀρισμένου ἔθνους. Ἰστέ δέν μιλήσαμε τήν ἔσπεράντο, κανείς ποτέ δέν ἔγινε «πολίτης τοῦ κόσμου» και οἱ ἀκραιφνέστεροι διεθνιστές τῶν παλαιότερων ἐποχῶν, δηλαδή οἱ σοσιαλιστές, πού ἀκριβῶς μάχονταν στά ὄρια τῶν ἔθνῶν και τῶν κρατῶν γιά νά υπερασπίσουν τήν κοινή μοίρα τῶν προλεταρίων, ἔκκινουσαν ἀπό μιάν συγκεκριμένη πατρίδα, εἰδικά αὐτοί πού δέν εἶχαν πατρίδα γιατί τούς τήν στεροῦσαν οἱ ἀστοί, στερώντας τους τά κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα πού προσφέρει μιᾶ πατρίδα στούς πολίτες της.⁷ Αἰσθανόμαστε και εἴμαστε πολίτες ἑνός συγκεκριμένου κράτους και ἑνός συγκεκριμένου ἔθνους. Ἐντὸς αὐτοῦ και χάρη σ' αὐτό μπορούμε νά χειριστοῦμε τήν προσωπική και τήν κοινή μας μοίρα, μέσα ἀπ' αὐτό μπορούμε νά διεκδικήσουμε εὐρύτερα πεδία ἐλευθερίας. « Ἄν τό κράτος εἶναι πολύ δυνατό μᾶς συντρίβει, ἄν εἶναι πολύ ἀδύνατο χαθήκαμε », ἔλεγαν οἱ σοσιαλιστές τοῦ 19ου αἰῶνα.

Χαθήκαμε ἄν ἀποσπασθοῦμε ἀπό τήν ὀργανική ἔθνηκή κοινότητα πού διαθέτει τόν δικό της πολιτισμό και τά προσιδιάζοντα σ' αὐτήν συστήματα συμβολικῶν σχέσεων, ἀνταλλαγῶν και παραγωγῶν. Σύμβολον (ἐκ τοῦ συμβάλλω), εἶναι μέσον ἀναγνώρισης ταυτότητας και ἔνταξης σέ μιᾶ κοινότητα. Εἶναι τό ἐπιτέλεσμα μιᾶς «συμφωνίας» συμβαλλομένων πού ἐπιτρέπει τή συμμετοχή στήν ἴδια κοινότητα, ἐκεῖ ἀκριβῶς πού ἐξασφαλίζονται κοινές διαδικασίες παραγωγῆς νοήματος, κοινοί τρόποι ἔκφρασης, ἐκεῖ πού φτιάχεται «ἡ κοινωνία ἢ πολιτική» (Ἄριστοτέλης).

Στή διαδικασία αὐτή ἡ γλώσσα κατέχει ἀναντικατάστατη συμβολική και συμβολοποιητική σημασία, εἶναι ἡ ἴδια φορέας κοινωνικῶν σχέσεων και πολιτιστικῶν ἀξιῶν. Εἶναι ἕνας χώρος, δημόσιος, ἕνας χρόνος, ἱστορικός, κι ἕνα ὄριο. Πέραν τοῦ ὀρίου τῆς γλώσσας δέν μπορούμε νά ἔκφραστοῦμε οὔτε νά μετάσχουμε σέ πολιτισμικές διαδικασίες ἄν τό ἔσπεράσουμε ἐπιμπτοῦμε σέ ἀλλότριες διαδικασίες ἔνταξης και ἔκκοινωνισμού, ἀρχίζει ἡ περιδίηση στόν ἔξωτισμό, τόν φολκλορισμό, στόν κοσμοπολιτισμό ἢ συνηθέστερα στό κενό. Βέβαια μπορούμε πάντοτε νά συνεννοηθοῦμε κουτσά στραβά ἢ πολύ καλά· ποτέ ὀμως δέν μπορούμε νά ἔκφραστοῦμε σέ μιᾶ ἔξνη γλώσσα παρά μόνο ἄν ξεχάσουμε τή μητρική μας. Διότι ἡ γλώσσα δέν εἶναι μόνο ἕνας κώδικας ἐπικοινωνίας ἀλλά και μέσον ἔκφρασης και φορέας πολιτισμικῶν ἀξιῶν πού χάνονται ὄταν παραμένει μόνο ἡ διάσταση τοῦ κώδικα.

Ἐπικοινωνία και ἀδιαπερατότητα

Ἐδῶ βρίσκεται ὀλο τό πρόβλημα τῆς «ὑπεράσπισης τῆς γλώσσας», τήν ὀποία οἱ Γάλλοι προσπαθοῦν νά διαφυλλάξουν ὡς ἀναντικατάστατο στοιχεῖο τοῦ πολιτισμοῦ τους και τῆς ταυτότητάς τους, στοιχεῖα πού ἀπειλοῦνται ἀπό τήν ἐπικίνδυνη ἀλλοίωση πού προκαλεῖ ἡ εἰσβολή τῶν ἀγγλικῶν. Εἰσβολή τῶν ἀγγλικῶν, μέσα ἀπό τήν καθημερινή χρήση, στό πλαίσιο τῆς κοσμοαγορᾶς, τῆς κοσμοοικονομίας και τῆς παγκοσμιοποίησης τῶν ἐπικοινωνιῶν, τῶν ὀποιῶν ἡ κύρια, ἄν ὄχι ἡ μόνη γλώσσα, εἶναι τά ἀγγλικά. Ἡ παγκοσμιοποίηση, ἡ globalisation τό στοχάζεσθαι και ἔκφραζεσθαι κατά τρόπο global, μιλά ἀγγλικά. Μιλᾶ broken english, φτωχά ἀγγλικά ἢ τά ἀγγλικά τοῦ φτωχοῦ.

Ἡ μοριοποίηση και ἡ μοναδοποίηση τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν, ἡ πλήρης κυριαρχία τῶν σύγχρονων μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας πού λειτουργοῦν ὡς μονόδρομος χωρίς διαδικασίες ἀνάδρασης, ἡ χειραγώγηση τῶν ἀνθρώπων μέ τήν ἐπιβολή τοῦ παγκόσμιου συστήματος σημείων και ὀμοιωμάτων πού ὑποκαθιστοῦν τήν ἄμεση ἀναφορικότητα τῆς κουλτούρας, τῆς παι-

δείας και τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ὁ σχηματισμός καταναλωτικῆς ψυχολογίας πού ἀναγορεύει πλασματικά τόν χρήστη σέ ἄρχοντα ἑνός συστήματος πού δέν ἐλέγχει κι ἐπομένως τοῦ καλλιιεργεῖ τήν ψυχολογία τοῦ ἐγκεντρικῶ ἀτομικισμοῦ εἶναι οἱ ἀντικειμενικές συνθήκες χάρη στίς ὀποῖες ἀλέθονται και οἱ ἔθνηκοι πολιτισμοί και οἱ ἔθνηκές γλώσσες. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἀπειλοῦνται ὄχι μόνο τά γαλλικά — αὐτά ἴσως πολύ λιγότερο ἀπό ἄλλες γλώσσες — ἀλλά ὀλες οἱ εὐρωπαϊκές γλώσσες και ἰδιαίτερα οἱ ὀμιλούμενες ἀπό μικρό ἀριθμό ἀνθρώπων, και ἀκόμα περισσότερο ἐκείνες, ὀπως τά ἔλληνηκά, πού γράφονται μέ μιᾶ περιεργή γραφή. Ὁ ἔξενος προσπαθεῖ νά διαβάσει στόν ὀδοδείκτη τῆ λέξη ΠΑΤΡΑ Ι και μέ τέλεια ἐρασμαϊκή προφορά προφέρει Πατράϊ. Ἄντε νά καταλάβουν οἱ Πατρινοί κατᾶ πού πέφτει αὐτό τό «Πατράϊ» ἄντε νά καταλάβει και αὐτός τί γράφουν οἱ Πατρινοί.

Ἀπειλοῦνται ὀλες οἱ γλώσσες καθῶς τίς ἐκποτίζει ἡ κυρίαρχη διεθνή γλώσσα, ἡ ἀγγλική, πού καταλαμβάνει ὀλο και περισσότερο χώρο στό ἐμπόριο, στήν ἐπιστήμη ἀλλά κυρίως στά μέσα ἐπικοινωνίας ὡς διεθνές μέσο ἐπικοινωνίας. Δέν πρόκειται βέβαια γιά τήν ἐκμάθηση και χρησιμοποίηση μιᾶς σπουδαίας γλώσσας ὀπως τά ἀγγλικά, κάτι πού θά ἄνοιγε στόν καθένα ἕνα παράθυρο στόν κόσμο. Τό ζήτημα εἶναι ἐκείνη ἡ περίπου συνεννόηση τοῦ γκαρσονιῶ, ἡ μίμηση, ἡ ἐπιτήδευση, ἡ χρήση χιλιάδων ἔξνων λέξεων στήν καθημερινή ζωή, ἡ παραίτηση ἀπό κάθε γλωσσολογική προσπάθεια, ἡ παραίτηση ἀπό κάθε προσπάθεια ἐγκλιματισμοῦ και ἐνσωμάτωσης τῶν ἔξνων ὀρων ἢ λέξεων μέσα στό ὀργανικό σύστημα τῆς γλώσσας μας, ἀκόμη και στήν περίπτωση τῶν ἀντιδανειῶν και τῆς παλιννόστησης «δικῶν μας» λέξεων.⁸ Τό ζήτημα εἶναι ἡ χρήση λέξεων κατᾶ τόν τρόπο τῆς ἐπικοινωνίας μέ τά σήματα τῆς τροχαίας, ἡ υἰοθέτηση τυποποιημένων ἔκφρασεων και στεροτύπων χωρίς τή δυνατότητα σύνδεσης μέ τά σφραζόμενά τους, τά τραγελαφικά συμπτώματα διγλωσσίας. Τό ζήτημα εἶναι ἡ ἀποδυνάμωση τῆς ἔκφραστικῆς διάστασης τῆς γλώσσας πού συνεπάγεται ἕνα ξεριζώμα, ἕνα ἔξκομμα ἀπό τόν πολιτισμό σου, τήν περιδίηση στήν ἔξωτισμό, στήν κοσμοπολιτισμό στόν φολκλορισμό και συνηθέστατα στό κενό.

Ἀπό πολιτισμό σέ πολιτισμό ὑπάρχουν πάντα ἀδιάβατα σημεία, ὀπως και ἀπό γλώσσα σέ γλώσσα δέν ὑπάρχουν παντοῦ περάσματα και γεφύρια. Δέν εἶναι ἀπολύτως μεταφράσιμες οἱ γλώσσες, ὀπως δέν εἶναι ἀνταλλάξιμοι ἢ ἐναλλάξιμοι οἱ πολιτισμοί γιατί μεταξύ τους ὑπάρχει μιᾶ ὀρισμένη, μεγαλύτερη ἢ μικρότερη, ἀδιαπερατότητα ἀκόμη και στίς περιπτώσεις πολιτιστικῶν συγγενειῶν πού ὀνομάζουμε «πολιτιστικές σφαῖρες» ἢ «πολιτιστικές περιοχές» μέ κοινά πολιτιστικά στοιχεῖα και ὀρατές προσμείξεις.

« Ἄν ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς ἀνθρώπινες κοινωνίες ἕνα ὀρισμένο optimum ἐπικοινωνίας », γράφει ὁ ἀνθρωπολόγος Κλώντ Λεβί-Στρῶς, « ὀφείλουμε νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι αὐτή ἡ ποικιλομορφία προκύπτει σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν ἐπιθυμία κάθε κουλτούρας ν' ἀντιτεθεῖ σ' ἐκείνες πού τήν περιβάλλουν, νά διακριθεῖ ἀπ' αὐτές, μέ μιᾶ λέξη νά εἶναι ὁ ἑαυτός της. Οἱ κοινωνίες δέν ἀλληλοαγνοοῦνται, δανείζονται ἢ μιᾶ ἀπό τήν ἄλλη ὄταν δοθεῖ ἡ εὐκαιρία, ἀλλά γιά νά μή χαθοῦν εἶναι ἀνάγκη νά παραμείνει ἀνάμεσά τους, σέ ὀρισμένες ὀψεις τους, μιᾶ ὀρισμένη ἀδιαπερατότητα ».

7. Βλ. παλιότερο ἄρθρο μου στόν *Πολίτη*, «Εὐρώπη: ὑπεκράτος χωρίς εὐρωπαϊκό λαό», τεῦχος 122, Ἰούλιος 1993.

8. Βλ. και τεκμηριωμένη ἀνάλυση τοῦ θέματος στό ἔργο τοῦ Γιάννη Καλλιῶρη, *Παραβασίες II. Γλωσσικά*, ἰδίως τό κεφάλαιο «Γλωσσικός ἀφελληνισμός», σσ. 195-280.

9. Claude Lévi-Strauss, *Le regard éloigné*, Plon, σ. 15.

Γιά να μή χαθούν λοιπόν οι πολιτισμοί, οι ετερότητες, για να μην χωνευθούν οι ευρωπαϊκοί λαοί, οι ευρωπαϊκές γλώσσες και ιδιώματα μέσα στην κατσαρόλα που επιβάλλει ή παγκοσμιοποίηση (melting pot = χωνευτήρι), μέσα στη σαλατιέρα (salad bowl) που προσφέρει ή μεταμοντέρνα νεωτερικότητα του σύγχρονου κοσμοσυστήματος, για να υπάρξει ή Ευρώπη της συνύπαρξης των ετεροτήτων και για να μήν υπάρξει ή Ευρώπη της όμοιομορφίας, οι ευρωπαϊκοί λαοί όντας ανοιχτοί προς τους διπλανούς τους και γενναιόδωροι, αλλά και σεβόμενοι τα σύνορά τους, πρέπει να υπερασπίσουν ό,τι τους διαφοροποιεί και πάνω απ' όλα τις γλώσσες τους. Οι γλώσσες της Ευρώπης είναι ο πραγματικός «Πλούτος των Έθνών» κι όχι ή ελευθερία της αγοράς, όπως δίδασκε ο Άνταμ Σμίθ.

Νεοφιλελευθερισμός στή γλώσσα

Ο γαλλικός νόμος για την υποχρεωτική χρήση της γαλλικής γλώσσας είναι μιά τέτοια προσπάθεια αυτοάμυνας, πετυχημένη ή άτυχη, δέν ξέρω· ας τό ψάξουν οι ίδιοι οι Γάλλοι να βρουν τόν σωστότερο δρόμο υπεράσπισης της γλώσσας τους και του πολιτισμού τους. Δέν είναι σοβινισμός αυτό ούτε καλλιέργεια έθνικού νομιτισμού ούτε εθνικιστική αναδίπλωση στή γαλλικότητα ούτε κρατικιστική πολιτική πυγμής ούτε γλωσσισμοφοβία. Πάντοτε τό κράτος, όλα τά κράτη, παρενδύονται κανονιστικά στή γλώσσα είτε μέσω της εκπαίδευσης είτε μέσω της διοίκησης είτε μέσω του πολιτικού λόγου. Οι βασιλικοί κήρυκες στό Μεσαίωνα κι αργότερα, που διαλαλούσαν τά ηγεμονικά κηρύγματα και προστάγματα, ήταν περιβεβλημένοι με τά διάσημα της έξουσίας του ηγεμόνα. Ο λόγος του κράτους ήταν μιά τεράστια γλωσσολογική διαδικασία, έφτιαχνε γλώσσα. Αυτοί που σήμερα υποστηρίζουν ότι τό κράτος δέν πρέπει να παρεμβαίνει κανονιστικά στή γλώσσα, επικαλούμενοι τήν αυστηρώς αὐθόρμητη παραγωγή και αναπαραγωγή της, στήν πραγματικότητα είναι έναντιον της κρατικής παρέμβασης, είναι υπέρμαχοι του άκρατου φιλελευθερισμού, ώστε να κυριαρχεί ο νόμος των «άτυπων ολοκληρώσεων», αυτών δηλαδή που συντελούνται μέσα στήν άδιαφάνεια και υπό τήν ανεξέλεγκτη ώθηση των μεγάλων δυνάμεων της αγοράς. Άτυπη δέ ολοκλήρωση (θά μπορούσαμε να τήν ονομάσουμε και λογική του τετελεσμένου γεγονότος) είναι εκείνη που

«άρθρώνεται στά σταθερά πρότυπα αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται χωρίς τήν παρέμβαση σχεδιασμένων κυβερνητικών αποφάσεων, αλλά ως αποτέλεσμα της δυναμικής των αγορών, τεχνολογίας, επικοινωνιακών δικτύων και κοινωνικών ανταλλαγών ή κάτω από τήν έπιρροή θρησκευτικών, κοινωνικών και πολιτικών κινημάτων¹⁰».

Οι Γάλλοι δεξιοί δέβαια που σήμερα δρίσκονται στήν έξουσία είναι φανατικοί υπέρμαχοι της ελευθερίας των ανταλλαγών, ωστόσο δέν νίσθησαν τίς αρχές του laissez faire και στή γλώσσα τους παρ' όλο που δέν είναι λίγοι οι γλωσσολόγοι στόν τόπο τους που τους πολεμούν με γλωσσολογικά «επιστημονικά» επιχειρήματα, επικαλούμενοι άκριβώς τήν ανάγκη αυθόρμητης και ελεύθερης εξέλιξης της γλώσσας. Ο δέ ύπουργός επιχειρήσεων και οικονομικής ανάπτυξης της γλώσσας. Άλαιν Μαντελέν εξέφρασε πολύ καλά τό πνεύμα του νεοφιλελευθερισμού στή γλώσσα: «άφου καταργήσαμε τόν έλεγχο των τιμών δέν θά 'πρεπε να καθιερώσουμε τόν έλεγχο των λέξεων¹¹». Όσο δέ για τους επιχειρηματικούς μεγιστάνες της

παγκοσμιοποίησης, μέσω της *Wall Street Journal*, ιδού πώς υποδέχτηκαν τό νομοσχέδιο Τουμπόν:

«Η εξέλιξη της γλώσσας είναι τό τέλειο παράδειγμα μιάς αυθόρμητης δράσης που ξεφεύγει από κάθε ρύθμιση. Έτσι προκύπτει ένα όμορφο μουνκέτο (!) λέξεων και έννοιων που δημιουργεί ένα άόρατο χέρι¹²».

Πάλι ή άόρατος χείρ της αγοράς του Άνταμ Σμίθ. Και σάν ήχώ ο πολύς Μπερνάρ Άνρι-Λεβύ, ο νεοφιλόσοφος της νεωτερικότητας, Γάλλος αυτός, συμπληρώνει: «Δέν άγγίζουμε τή γλώσσα. Αυτός είναι ο νόμος¹³».

* * *

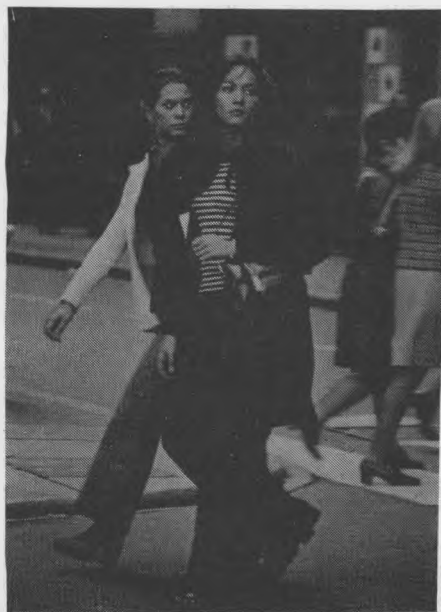
Θά μπορούσε κανείς να όνειροπολεί φανταζόμενος διάφορα τέτοια «άγγίγματα» και στή δική μας γλωσσική πραγματικότητα: «άγγίγματα» στά λεξικά που δέν υπάρχουν, στίς μεταφράσεις όπου γίνεται χάος, στή γλώσσα των έφημερίδων που τήν ορίζουν τά λογιστήριά τους, να φαντασθεί κανείς «άγγίγματα» στή γλώσσα της πολιτικής, της διοίκησης των σχολικών διδλίων: κάποιοι τέλος πάντων που θά έπιαναν τά γλωσσικά πράγματα στά χέρια τους και θά προσπαθούσαν να τ' άποσπασουν από τήν άόρατο χείρα της αγοράς, του κομπούτερ και της παγκοσμιοποίησης. Για τήν ώρα πολύς σαματάς γίνεται για τά «μάρμαρα». Λίγο παρακάτω απ' τόν Παρθενώνα τόσα σχολεία, τόσα πανεπιστήμια, τόσα ύπουργεία, μαζί και τό ύπουργείο Παιδείας κι εκείνο του Πολιτισμού, μαζί με ταβέρνες, μπάρ, ξενοδοχεία. Τό broken english δουλεύει άκατάπαυτα.

10. W. Wallace, *The Transformation of Western Europe*, σ. 54. Άναφέρεται από τόν Π.Κ. Ίωακειμίδη, όπ.π., σελ. 89.

11. Bernard Gassen, «Parler francais ou la langue des maîtres», *Monde Diplomatique*, Άπρίλιος 1994.

12. *Monde Diplomatique*, όπ.π.

13. Bernard Henri-Lévy, *Le Point*, Μάρτιος 1994. Άναφέρεται από τόν Bernard Gassen, όπ.π.

Νά λησμονήσουμε τά Έθνη: μιά επικίνδυνη όπτασία

του Μάξ Γκαλό

Παράδοξο: τώρα πού όλοι λένε Εϋρώπη σάν νά λένε «ου-σάμι άνοιξε» στό μέλλον, τώρα ή λέξη και ή έννοια Εϋρώπη αρχίζουν νά τρέμουν σάν όπτασία, εμφανίζονται σάν «φίλοι άπατηλοί» πού αλλάζουν πορεία, όρια, παρελθόν, ανάλογα μέ τή στιγμή, τούς τόπους, τίς συγκυρίες πού χρησιμοποιούνται. Σάν ή Εϋρώπη-έννοια νά μήν ήταν παρά μιά ιδεολογική κατασκευή, μεταδλητής γεωμετρίας, τήν όποία δέν θά μπορούσε νά προσδιορίσει κανείς μέ συγκεκριμένα γεωγραφικά και ιστορικά κριτήρια, αλλά μόνο ανάλογα μέ τίς άμεσες πολιτικές αναγκαιότητες.

Μπορεί δέβαια κανείς νά θεβαιώσει ότι υπάρχει ένα «ευρωπαϊκό μοντέλο», πού οι άνθρωπιστικές του άξίες επιτρέπουν νά δοθεί άκριβής όρισμός τής Εϋρώπης, καθώς «ό ευρωπαϊκός πολιτισμός» χρησιμεύει ως υπόδαθρο εκεί όπου ή γεωγραφία και ή ιστορία είναι άνεπαρκείς. Για νά φανταστούμε, όμως, ότι αυτό τό μοντέλο κι οι άξίες είναι ενεργές έδω κι έναν αιώνα, όπως λέει ό κ. Ζάκ Ντελόρ,¹ δέν θά πρέπει νά υπολογίσουμε δύο σειρές ιστορικών γεγονότων: άφ' ενός τή μεγάλη σφαγή του πολέμου του '14-'18, και άφ' έτέρου τόν ναζισμό και τά συνεπακόλουθά του, δηλαδή τό 'Ολοκαύτωμα.

Σέ ό,τι άφορά τόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, γνωρίζουμε τήν πιθανή άπάντηση: οι αίτιες του πρέπει νά αναζητηθούν στους «έθνικισμούς» και ή «Εϋρώπη» οικοδομείται άκριβώς ενάντια τους. Παρ' όλ' αυτά: οι θετικές «άξίες» του «ευρωπαϊκού μοντέλου» δέν απέφυγαν τή σύγκρουση: ακόμη χειρότερα, παρερμηνεύτηκαν από τήν κάθε πλευρά ώστε νά χρησιμεύσουν ως όπλα έναντίον τής άλλης. «Πόλεμος δίκαιος», έλεγαν οι Σύμμαχοι. Και ή γερμανική προπαγάνδα έδινε — ήδη — έμφαση στόν ευρωπαϊκό πολιτισμό, ό όποιος άπειλείτο από τή χρήση άφρικανικών στρατευμάτων εκ μέρους των Γάλλων έναντίον των άπογόνων του Μότσαρτ και του Κάντ.

Είναι ακόμα πιό δύσκολο νά εισαχθεί στό «ευρωπαϊκό σχήμα ή ναζιστική βαρβαρότητα και κυρίως ή «τελική λύση». Τίς πιό πολλές φορές δέν δηλώνονται παρά συγκρατημένα μέ μία μόνο λέξη. Τό αίματηρό αυτό ρήγμα στόν «ευρωπαϊκό πολιτισμό» έρχεται πράγματι νά διακόψει τή χάραξη τής ιστορικής

προοπτικής, γεγονός πού διατυπώθηκε μέ στρατευμένη πεποίθηση από έναν Ντενί ντέ Ρουζμόν:

«Η ένωμένη Εϋρώπη», έγραφε, «δέν είναι ένα μοντέρνο έπινόημα, είτε οικονομικό είτε πολιτικό, αλλά ένα ιδεώδες πού έπιδοκιμάζουν έδω και χίλια χρόνια τά καλύτερα πνεύματα, όλοι αυτοί πού έβλεπαν μακριά. Ο Όμηρος χαρακτηρίζει ήδη τόν Δία ως ευρωπο, επίθετο πού σημαίνει "έκείνον πού βλέπει πολύ μακριά"».

Ο Ρουζμόν κρατιόταν φρόνιμα στίς μεγάλες γραμμές. Όταν, όμως, διαβάσεις έχοντας στή μνήμη τά ήλεκτροφόρα σύματα του Άουστριτς, τά λόγια μερικών ιστορικών γίνονται σχεδόν προκλητικά.

«Η Εϋρώπη», γράφουν, «είχε πάντα τήν τάση νά θεωρεί τό ανθρώπινο πρόσωπο, κάθε ανθρώπινο πρόσωπο, ως άξια πρώτη, εκείνην πού έχει περισσότερο άπ' όλες έναν ιερό χαρακτήρα... Άλήθεια, έλευθερία, ιδιοκτησία, ή Εϋρώπη όριζόταν πάντα μέ μέτρο τήν προτίμηση αυτού πού άνήκει στήν ανθρώπινη κλίμακα».²

Η ειδυλλιακή αυτή εικόνα του ευρωπαϊκού πολιτισμού πάει μακριά: ό Ευρωπαίος είναι ένας *ιεραπόστολος*, τό ιδανικό τής *ίπποσύνης* είναι *άννηρωτικό* και μπορεί σήμερα νά προταθεί. Άκόμα καλύτερα, ό Ευρωπαίος έχει τήν *άκατανίκητη τάση νά φέρει σε όλα τά μέρη του κόσμου αυτό πού ό ίδιος κρίνει ως τό καλύτερο για τόν έαυτό του*.³

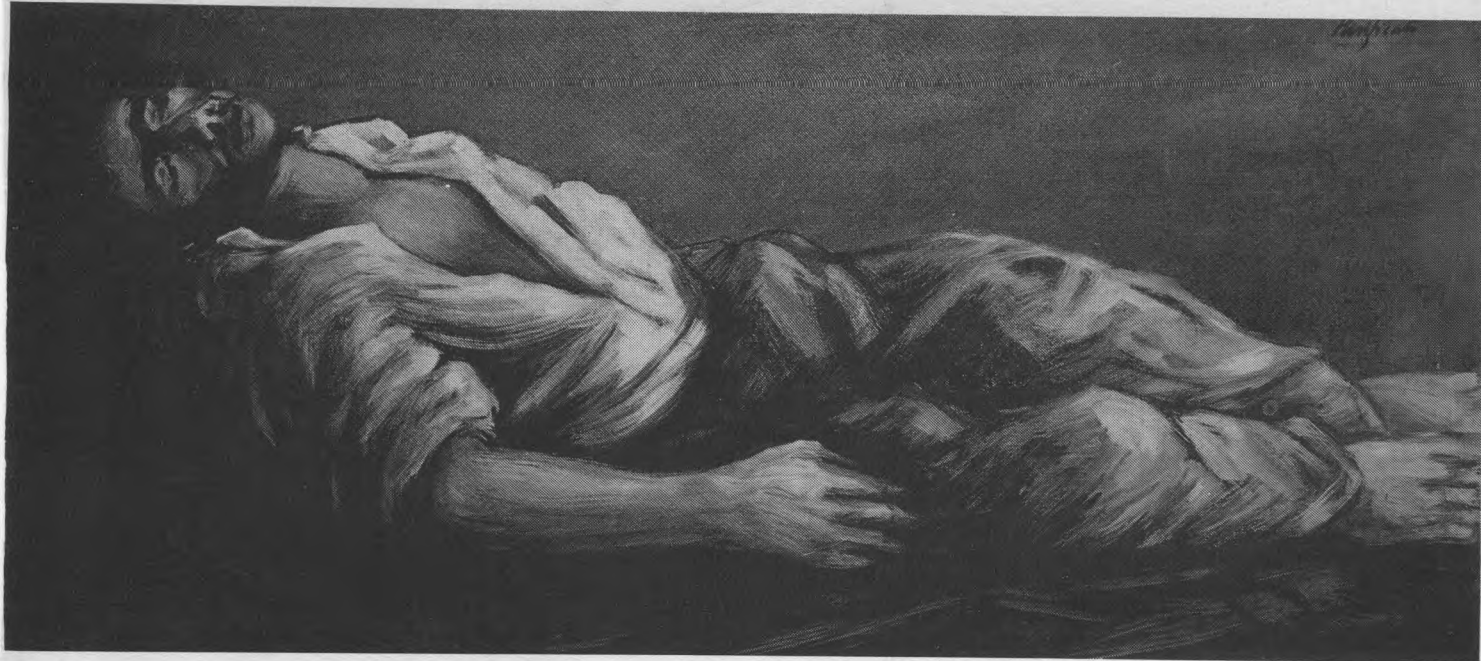
Άφέθηκαν στή λήθη ό Μονταίνοι και ό άδβδάς Ραινάλ, για τούς όποιους ό Ευρωπαίος υπήρξε πιό άγριος κι από τούς άγριους και εκδήλωσε στόν Νέο Κόσμο «*τή δίψα του για αίμα*»!

Άπό τά προσχήματα στίς χειρότερες έξεις;

Διαβάζοντας κανείς αυτούς τούς ιστορικούς, σύμφωνα μέ τούς όποιους «*στό βάθος του Ευρωπαίου υπάρχει κατ' αρχήν μιά*

Δημοσιεύτηκε στό τεύχος «Europe une Utopie Blessée», ειδική έκδοση του *Monde Diplomatique*, Μάιος 1994. Μετάφραση Ρ.Κ. και Γ.Π.

1. Βλ. *Evénement européen*, άρ. 3/4, 1988, σ. 41.
2. Denis de Rougemont, *Vingt huit siècles d'Europe, la conscience européenne à travers les siècles*, Payot, Παρίσι 1961, σ. 8.
3. *Histoire générale de l'Europe*, των Georges Livet και Roland Mousnier, 3 τόμοι, PUF 1980, σ. 530 και 540 του 3ου τόμου.

ζωτική όρμη, ένα ένστικτο, (...) μιά τάση κυριαρχίας πάνω στον κόσμο, πάνω στον έξω από τον άνθρωπο κόσμο, στον έξωτε-
ρικό κόσμο των πραγμάτων»,⁴ σταθμίζει μέχρι ποίου σημείου είναι διαφορούμενο τό θέμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Πώς δηλαδή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως κάλυψη — και ως πρόσημα — για τις χειρότερες έξεις, και να συγκαλύψει τις έγκλημα-
τικότερες πραγματικότητες.

Φωτίζεται καλύτερα ή χειρότερα η χρήση της ευρωπαϊκής αναφοράς από τον ναζισμό αρχικά, κυρίως από την Άκρα Δεξιά μετά. Κυ-
ρίως ό Γκαίμπελς επαναλάμβανε κάθε μέρα: «Τό νόημα του πολέμου αυτού είναι ή Εύρώπη». Κατά τή διάρκεια της ναζι-
στικής κατοχής, στό Παρίσι, διοργανώνονταν ευρωπαϊκές εκ-
θέσεις, και μία από τις ιδεολογικές αρχές της συνεργασίας μέ
τους Γερμανούς υπήρξε ή ίδρυση μιάς «νέας Εύρώπης». Τό κά-
θε σημερινό έντυπο της Νέας Δεξιάς θέτει ως στόχο του να προ-
μηθεύσει «στοιχεία για τόν ευρωπαϊκό πολιτισμό». Και ξανα-
βρίσκουμε, μέσω της ιστορικής αυτής αναδρομής, τό ζήτημα
των όριων της Εύρώπης και της έννοιας πού δίνουμε στή λέξη.

Υπάρχει βέβαια μιά σαγηνευτική όδος πρός τή λύση των άν-
τιφάσεων πού ξεσπούν, όταν επιχειρούμε να ανοίξουμε τις λέ-
ξεις για να ψάξουμε τό νόημά τους. Συνίσταται στό να βεβαιώ-
νουμε, μαζί μέ τόν Έντγκάρ Μορέν, ότι είναι δυσχερές

«τό να σκεφτόμαστε τήν Εύρώπη», ότι ή ίδια είναι ή πο-
λυπλοκότητα, και ότι «διαλύεται μόλις θελήσουμε να
τή στοχασθούμε μέ διαύγεια και συγκεκριμένα, ότι κα-
τακερματίζεται όταν θελήσουμε να αναγνωρίσουμε τήν
ένότητά της», ότι «ή Εύρώπη είναι μιά έννοια άσαφής,
πού γεννήθηκε από τό χάος, μέ σύνορα άκαθόριστα, μέ
μεταβλητή γεωμετρία, πού ύφίσταται μετατοπίσεις, ρή-
ξεις, μεταμορφώσεις».⁵

Ότι, για να καταλάβουμε αυτό τό «θεμέλιο χωρίς θεμέλιο»,
πρέπει να έρθουμε σε ρήξη μέ τή γραμμική αίτιότητα. Γιατί όχι;
Η ιδέα είναι λαμπρή. Άλλά δεν βλέπουμε πρός τί αυτές οι άρ-
χές δεν θά μπορούσαν να εφαρμοστούν και σε άλλους πολύ-
πλοκους ιστορικούς σχηματισμούς; όποτε σε τί θά συνίστατο
ή ιδιαιτερότητα της Εύρώπης; Τό έρώτημα παραμένει.

Για να τό άποφύγει, ό Έντγκάρ Μορέν, πού άποδέχεται ήδη
όλες τις πιθανές άπαντήσεις, θέλει να τελειώνει μέ ένα τελευ-
ταίο έμπόδιο: τήν ιστορία, ή όποια, ύπόλογος των γεγονότων,
θά μπορούσε να άνασκευάσει τόν όποιοδήποτε όρισμό.

«Πρέπει», λέει, «να ξαναγράψουμε τήν ιστορία, όπως
τό κάνει κάθε γενιά, σύμφωνα μέ τις έμπειρίες πού διώ-
θηκαν στό παρόν. (...) Πρέπει να όπισθενεργήσουμε από
τό παρόν στό παρελθόν για να μάθουμε τί κοινό υπήρχε
όχι μόνον παρά τις διαφορές αλλά επίσης και κυρίως
λόγω αυτών των διαφορών, μέσα στους άνταγωνισμούς
μας, και να δώσουμε σε ό, τι έμοιαζε δευτερεύον ή άνού-
σιο σημασία ή ποιότητα πρωταρχική για μās».⁶

Η σχετικιστική αυτή αντίληψη της ιστορίας άνοίγει τή θύ-
ρα σε κάθε είδους ιδιοποίηση του παρελθόντος, άνάλογα μέ
τις αναγκαιότητες του παρόντος και τους στόχους πού θέτου-
με για τό μέλλον. Η ιστορία δεν είναι πιά παρά ένα όργανο
ιδεολογικής τοποθέτησης. Έφ' όσον τό μέλλον πρέπει να εί-
ναι ή ένότητα της Εύρώπης, είναι άναγκαίο να «άνακατα-
σκευασθεί» τό παρελθόν. Δεν είναι βέβαια ή χρήση ενός νέου
ήχητικού συμπλέγματος («όπισθενεργώ») πού θά άποκρύψει
πόσο άμφισβητήσιμη είναι αυτή ή τάση, γιατί όδηγει σε όλων
των ειδών τις πνευματικές όπισθοδρομήσεις.

Κατ' αρχήν, ό καθένας μπορεί κατά βούληση να κάνει μέ
τό παρελθόν της Εύρώπης αυτό πού προτίθεται να κάνει μέ τό
παρόν της. Έτσι, για τόν Πάπα «ή Εύρώπη είναι μιά χριστια-
νική ήπειρος» και «ό χριστιανισμός έπλασε τόν πολιτισμό και
θεμελίωσε τήν κοινή ταυτότητα των ευρωπαϊκών λαών».⁷

Καθώς, όμως, οι άντιφατικές έρμηνείες είναι θεμιτές, ό Έν-
τγκάρ Μορέν εκτιμά, αντίθετα, ότι ή «ευρωπαϊκή κουλτούρα
(...) είναι κυρίως μιά κουλτούρα έξ όλοκλήρου έκκοσμηκευμέ-
νη».⁸ Για άλλους, ή Εύρώπη δεν μπορεί να ξαναβρεί τό μεγα-
λειό της παρά μόνον όταν επανασυνδεθεί μέ τις «ειδωλολα-
τρικές» της ρίζες, άν θυμηθεί ότι «ή Ελλάδα υπήρξε τό στέρο-
μα της Εύρώπης, ή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ή μήτρα της».⁹ Ό

4. Βλ. Regine Pernoud, «Le sentiment d' appartenance à une civilisation
commune: l' exemple médiéval», *Cadmos*, αρ. 43, φθιν. 1988, Γενεύη,
σ. 44.

5. Edgar Morin, *Penser l' Europe*, Gallimard, Παρίσι 1987, σ. 26 και 33.

6. Edgar Morin, όπ.π., σ. 170.

7. Λόγος στό Συμβούλιο της Εύρώπης, Όκτ. 1988.

8. Edgar Morin, όπ.π., σ. 130.

9. Bernard Voyenne, *Histoire de l' idée européenne*, Payot, Παρίσι 1964,
σ. 8.

καθένας με τό παρελθόν του, τήν ιστορία του, τούς θρύλους του. Ἡ ιστορική Εὐρώπη διαλύεται μέσα στήν ιδεολογία.

Ἡ «χρησιμοθηρική» αὐτή ἀνάγνωση τῆς εὐρωπαϊκῆς ιστορίας, αὐτή ἡ «ὀπισθενέργεια», σχετικοποιώντας κάθε ἔρευνα, θέτοντας τήν Ἱστορία σέ πλήρη ἐξάρτηση ἀπό τούς «ιδεολόγους», μεταβάλλεται λοιπόν ἀνάλογα μέ τίς «ιδεολογίες». Βρίσκει τήν τέλεια εἰκονογράφησή της καί τίς ἐσχάτες συνέπειές της στήν ἀποψη πού ἐπεξεργάζεται ἕνας συγκεκριμένος ἀριθμός Γερμανῶν ἱστορικῶν. Ἀποψη πού εἶναι ἐσωτερικά —καί πολιτικά— συνδεδεμένη μέ τήν ιδέα πού διαμορφώνουν σχετικά μέ τήν Εὐρώπη τοῦ σήμερα. Οἱ ἱστορικοί αὐτοί εἶναι πραγματιστήν καρδιά τῆς ἀντίφασης πού διαρρηγνύει τίς εὐρωπαϊκές ἀξίες καί ἀφήνει νά ἰδωθεῖ ἡ βαρβαρότητα τοῦ Ὀλοκαυτώματος.

Νοσταλγία τῶν σταυροφοριῶν

Τούς εἶναι δύσκολο νά ἀγνοήσουν τό ὀλοκαύτωμα ἢ νά τό ἐκχυδαίσουν. Ὅποτε, πρέπει νά τό πετάξουν «ἔξω ἀπό τήν Εὐρώπη», πράγμα πού ἀθώνει τόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό καί τή Γερμανία, ἐπιτρέποντας ταυτόχρονα μέσα ἀπό τόν ἴδιο δρόμο νά ξαναβρεθεῖ ἡ ιστορική συνέχεια μεταξύ τοῦ μυθοποιημένου παρελθόντος μιᾶς Εὐρώπης πλούσιας σέ ἀνθρωπιστικές ἀξίες καί τοῦ παρόντος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Δέν ἔχει ἤδη σημειωθεῖ, τήν ἐποχή κυρίως τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου, ὅτι τό «σιδηροῦν παραπέτασμα» ἀκολουθοῦσε, μέ μικρή διαφορά, τά ἴχνη τῶν ρωμαϊκῶν *limes* καί τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Καρλομάγνου;

Ὁ Ἐρστ Νόλτε, καθηγητής τοῦ Ἐλευθέρου Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, ἐξετάζοντας τίς ἀπαρχές τῆς πολιτικῆς τῆς ἐξολόθρευσης πού ἐφάρμοσαν οἱ ναζί λέει:

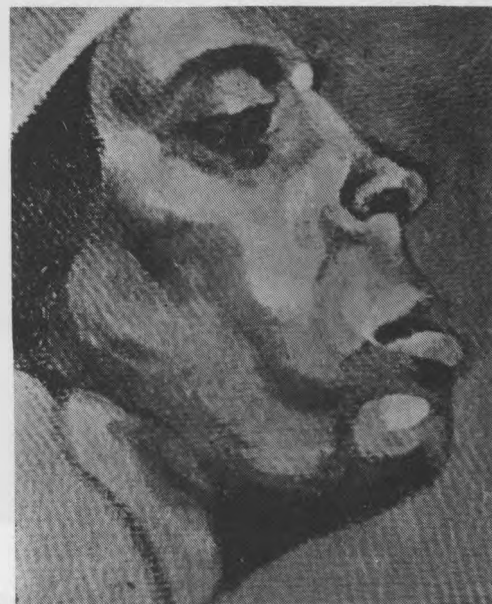
«Ἡ ἐρώτηση πού ἀκολουθεῖ πρέπει νά θεωρηθεῖ ἀναπόφευκτη: μήπως ὁ Χίτλερ καί οἱ ναζί διέπραξαν ἐγκλημα "ἀσιατικό" μόνο καί μόνο γιατί θεωροῦσαν τούς ἐαυτούς τους καί τούς ὁμοίους τους ὡς πιθανά ἢ πραγματικά θύματα κάποιου ἄλλου "ἀσιατικοῦ" ἐγκλήματος; Τό ἀρχιπέλαγος Γκουλάγκ δέν εἶναι πιό πρωτόγονο ἀπό τό "Αουσβιτς"¹⁰».

Ἐνας ἀπό τούς συναδέλφους του, ὁ Ἀντρέας Χίλγκρουμπερ, καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τῆς Κολωνίας, γράφει: «*Στήν καταστροφή τοῦ 1945 ἠττήθηκε ὅλη ἡ Εὐρώπη*» (διατύπωση τέτοια ὥστε νά ὑποτιμηθεῖ ἡ ἴττα τοῦ ναζισμοῦ καί ἡ εὐθύνη του, πράγμα πού, σιωπηρά καί λογικά, μέλλει νά ὀδηγήσει στή σκέψη ὅτι ἡ νίκη τοῦ Χίτλερ θά ἦταν νίκη τῆς Εὐρώπης... κι ἔτσι προσκρούουμε σέ μιᾶ ἀπό τίς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς ναζιστικῆς Εὐρώπης: τῆ Νέα Εὐρώπη), στή συνέχεια προσθέτει: «*Κάθε Γερμανός ἱστορικός ὀφείλει νά ταυτίζεται μέ τό γερμανικό πεπρωμένο*¹¹».

Ἔτσι, ὁ ἱστορικός ἔχει στρατολογηθεῖ, ὅπως στίς χειρότερες ἐποχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, σ' αὐτό πού ἐκτιμᾷ ὅτι εἶναι ἡ σταυροφορία τῆς στιγμῆς. Καί ἡ Εὐρώπη διαθέτει τήν ἀρετή αὐτή

10. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6 Ἰουν. 1986.

11. Γιά τίς προσπάθειες ἀναίρεσης τοῦ ναζιστικοῦ παρελθόντος στή Γερμανία βλ. τό ἔργο τῶν «ἀντιρεβιζιονιστῶν» ἱστορικῶν Gernot Erler, Rolf Dieter Müller, Ulrich Rose, Thomas Schnabel, Gerd R. Veberschär, Wolfam Wette, *Histoire escamotée*, πρόλογος André Gisselbrecht, La Decouverte, Παρίσι 1988.

νά ἀνακαλεῖ στά μάτια κάποιων τόν καιρό τῶν Σταυροφοριῶν... Ὅταν δύο Γάλλοι ἱστορικοί ἐπιχειροῦν μιᾶ Γενική Ἱστορία τῆς Εὐρώπης, τό κάνουν καθὼς λένε «*μέ σκοπό νά συμμετάσχουν στήν πραγματοποίηση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνότητας. Οἱ ἱστορικοί ἔχουν νά παίξουν τόν δικό τους ρόλο στήν οἰκοδόμηση αὐτή...*»¹². Καί γιά νά ξεκαθαρίσουν τά πράγματα συμπεραίνουν: «*Οἱ Εὐρωπαῖοι ἀρνοῦνται νά ἐξετάσουν, νά ἐκτιμήσουν καί νά χρησιμοποιήσουν ὅ,τι εἶναι καλύτερο «διαθέτουν καί ὅ,τι ἀνώτερο ἀπ' ὅπουδήποτε ἄλλο»*¹³».

Ἐντούτοις, ἐπειδή ὑπάρχουν τέτοιοι χειρισμοί, πρέπει νά ἀπορρίψουμε τήν Εὐρώπη ὡς ἔννοια καί πραγματικότητα· νά ξαναποῦμε τά λόγια τῶν σουρρεαλιστῶν, γιά τούς ὁποίους τό στερεότυπο τῶν χειρονομιῶν, τῶν πράξεων, τῶν ψευδῶν τῆς Εὐρώπης ἔκλεισε τόν κύκλο τῆς ἀηδίας» ἢ νά ἐπαναλάβουμε μαζί μέ τόν Ἀραγκόν τοῦ 1925: «*Εἴμαστε οἱ ἠττοπαθεῖς τῆς Εὐρώπης*¹⁴»; Ἡ πρέπει νά σταθοῦμε δίπλα στούς «*κολασμένους τῆς γῆς*¹⁵», καί νά ποῦμε μαζί μέ τόν Φράντς Φανόν:

«Αἰῶνες πέρασαν ἀπό τότε πού ἡ Εὐρώπη σταμάτησε τόν ἐκπολιτισμό τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί τούς καθυπόταξε στίς βουλήσεις καί τή δόξα της. Αἰῶνες τώρα πού στό ὄνομα μιᾶς δῆθεν πνευματικῆς περιπέτειας πνίγει σχεδόν τήν πλειοψηφία τῆς ἀνθρωπότητας. Τή βλέπετε σήμερα πῶς παραπαίει ἀνάμεσα στήν πυρηνική καταστροφή καί τήν πνευματική ἀλλοτρίωσή της».

Ἡ ἀκόμα νά παραθέσουμε τόν Λένιν, γιά τόν ὁποῖο «*οἱ ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Εὐρώπης, σέ καπιταλιστικό καθεστῶς, εἶναι ἡ ἀδύνατος ἢ ὀπισθοδρομικές*»;

Προφανῶς ὄχι. Ἀπορρίπτοντας, ὁμως, αὐτές τίς συνοπτικές διατυπώσεις, πού ἡ ιστορική ἐμπειρία ἔδειξε τά ὅριά τους, διατυπώσεις οἱ ὁποῖες δέν βοηθοῦν παρά ἐλάχιστα στό νά κατανοήσουμε αὐτό πού εἶναι ἡ Γηραιά Ἡπειρος, δέν θά ἔπρεπε

12. *Histoire générale de l'Europe*, ὀπ.π., τόμ. I, σ. 5.

13. Στό ἴδιο, τόμ. III, σ. 518.

14. Στό *Révolution surréaliste*, ἀρ. 5, 1925. Ἀναφέρεται ἀπό τόν André Reszler, *L' intellectuel contre l' Europe*, PUF, Παρίσι 1976.

15. Τίτλος τοῦ περιλάλητου βιβλίου τοῦ Frantz Fanon, πρόλογος Ζάν Πῶλ Σάτρ, Παρίσι 1971. [Βλέπε καί ἑλληνική μετάφραση].

νά περάσουμε στο άλλο άκρο και νά κάνουμε τήν «Ευρώπη» τό νέο «όπιο τῶν διανοουμένων». Είναι άραγε άδύνατον σχετικά μέ τήν Ευρώπη νά υιοθετήσουμε μιά στάση «λαϊκή»; Νά αναλύσουμε δηλαδή αὐτό πού ἦταν, νά διαγνώσουμε μέ τρόπο διαυγή αὐτό πού εἶναι, και νά προτείνουμε ἔτσι, ξεκινώντας ἀπό αὐτές τίς διαπιστώσεις, ἐμπλεές κριτικοῦ λόγου, μέτρα, λαμβάνοντας ὑπόψη τήν πραγματικότητα, στηριζόμενοι πάνω της, χωρίς νά ἀναζητοῦμε — μέσα σέ μιά ἱστορία ξαναφτιαγμένη ἰδεολογικά στήν ὑπηρεσία σημερινῶν στόχων— δικαιολογίες και μύθους; Ἄν υιοθετήσουμε αὐτή τήν στάση, ἡ Ἱστορία, ἔτσι ὅπως ἐκτυλίχθηκε σ' αὐτόν τόν γεωγραφικό χώρο μέ τά ἀβέβαια σύνορα πρὸς Ἄνατολάς, ἐμφανίζεται πάντα πολύπλοκη, ἀπαλλαγμένη, ὅμως, ἀπό κάθε δέσμευση, δίνει μαθήματα πολύ πιό σαφῆ.

Ἡ ἀνακατασκευή τῆς ἱστορίας

Μᾶς ὑποχρεώνει κατ' ἀρχήν νά διακόψουμε μέ τήν ἰδέα ὅτι, ἀπό τά βάρη τῶν μυθολογικῶν χρόνων, ἡ Ευρώπη — ποιά Ευρώπη; — βαδίζει πρὸς τήν ἐνότητά της. Ὅτι ἐν ὀλίγοις, εἴτε μιλούσαμε γιά εὐθεία γραμμῆς γιά «κύκλους» ἢ γιά «σπείρες», ἀνάλογα μέ τό ἄν ἀναφερόμασταν στόν Ντενίζ ντέ Ρουζμόν ἢ στόν Ἐντγκάρ Μαρέν, ἱστορική συνέχεια θά ὑπῆρχε, ὀδηγώντας ἀπό τή νίκη τῆς Σαλαμίνας (ὅπου οἱ Ευρωπαῖοι Ἕλληνες ἀπώθουν τοὺς «Ἀσιάτες» βάρβαρους Πέρσες) στήν Ευρωπαϊκή Ἐνωση. Ὅτι ἡ Ευρώπη ἔτσι θά προϋπῆρχε τῶν ἐθνῶν, και ἡ ἀνάμνησή της καθώς και ἡ ἀναγκαιότητα της θά στοιχειωναν τά «καλύτερα πράγματα», ἀπό τόν Ἡρόδοτο μέχρι τόν Ζάν Μονέ. Εὐσεβῆς πόθος; Ἀνακατασκευή τῆς ἱστορίας πού ἔχει τήν πολιτική της ἀποτελεσματικότητα, ἀλλά δέν ἀντιστοιχεῖ σέ ὅ, τι ἔχει συμβεῖ. Στήν πραγματικότητα ἡ Ευρώπη στήν ἑρχαιότητα δέν ἦταν ἀντιληπτή παρά μόνον ὡς «γεωγραφική ὄντοτητα». «Γῆ ὑπέρομετρα ὁμορφη πού φέρει ὅλα τά εἶδη τῶν καρπῶν», λέει ὁ Ἡρόδοτος. Ἀλλά κανένας Ἕλληνας δέν αἰσθάνεται ἀλληλέγγυος τῶν πληθυσμῶν αὐτῆς τῆς περιοχῆς «ὑπολειπόμενων σέ εὐφρῖα», κατά τόν Ἀριστοτέλη.

Βέβαια, ἐπάνω στά εἰρήτεια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας —οἰκοδομήματος πολιτικοῦ, οἰκονομικοῦ και κοινωνικοῦ, τοῦ ὁποῦ ἡ καρδιά εἶναι ἡ Μεσόγειος— μιά Ευρώπη χριστιανική ἀποκατὰ σιγά σιγά συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της. Καί κατ' ἀρχήν, σέ ἀντίθεση μέ τό Ἰσλάμ. Τριάντα χρόνια μετά τή μάχη τοῦ Πουατιέ (732), ὁ Ἰσπανός Ἰσίδωρος ὁ Νέος ἔγραφε: «Βγαίνοντας ἀπό τά σίπια τους, οἱ Ευρωπαῖοι ἀντελήφθησαν τίς καλοαραδιασμένες σκηνές τῶν Ἀράβων». Τό 799 μ.Χ., ὁ Καρλομάγνος ἀναγορεύεται ἀπό τόν ποιητή Angibert σέ «σεβασμιο ἡγεμόνα τῆς Ευρώπης», σέ «βασίλεα, πατέρα τῆς Ευρώπης». Ἀλλά πέραν τοῦ ὅτι μέ τό θάνατό του ἡ αὐτοκρατορία τεμαχίζεται, ἡ καρλομάγνεια σύλληψη δέν ἀποβλέπει στήν ἐγκαθίδρυση μιᾶς Ευρώπης ὡς νέου πολιτικοῦ σχήματος ἀλλά κινεῖται ἀπό τήν ἰδέα τῆς ἀνόρθωσης τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐντούτοις, ἡ νοσταλγία αὐτή εἶναι ἐξίσου γόνιμη. Ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητας γίνεται μιά ἀπό τίς σταθερές τῆς πολιτικῆς σκέψης. Ἐπιπλέον, κατά τόν 10ο-12ο αἰώνα, ἀναπτύσσονται δίκτυα πού, σ' ἕναν μεταβαλλόμενο γεωγραφικό χώρο, θά ἀντιπροσωπεύουν μιά ἀπό τίς ἰσχυρές σταθερές τῆς ἱστορίας στήν Ευρώπη.

Ἡ ἔννοια αὐτῆ τῶν δικτύων ἐπιτρέπει τήν ἄρθρωση δύο ἀντιφατικῶν πραγματικότητων: ἀφ' ἑνός τήν ὑπαρξη δεσμῶν — σ' ὅλη τήν ἱστορική ἐξέλιξη— μεταξύ τῶν γεωγραφικῶν περιοχῶν, ἀφ' ἑτέρου τήν ἀπουσία ἐνότητας. Τά δίκτυα αὐτά εἶναι διαφορετικῆς φύσης και ἔχουν τό καθένα δική του λογική, τῆ

δική του ἐπιδίωξη. Δίκτυα μοναστικῶν ταγματῶν και ἀββαειῶν πού πολλαπλασιάζονται ἀπό τόν ευρωπαϊκό Βορρά ἔως τόν μεσογειακό Νότο. Δίκτυα πού δημιουργοῦνται ἀπό τοὺς «τόπους» — και τίς ὁδοὺς— τῶν προσκυνητῶν. Δίκτυα οἰκονομικά: αὐτά τῶν ἐμπορικῶν κέντρων (Ἡ Χάνσα), τῶν λογιστηρίων, τῶν τραπεζῶν, τῶν πανηγυριῶν. Δίκτυα τῶν πανεπιστημίων.

Ἔτσι «δικτυώνεται» ὁ ευρωπαϊκός γεωγραφικός χώρος. Οἱ ἐπικοινωνίες διατηροῦνται. Οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἰδέες, τά νομίσματα, τά ἐμπορεύματα, οἱ μόνες, τά πρότυπα ἀρχιτεκτονικῶν κατασκευῶν κυκλοφοροῦν. Ἀλλά ἡ δικτύωση αὐτή —μιά ἀπό τίς ἰσχυρότερες ἀλήθειες στήν ἱστορία τῆς Ευρώπης—, συγκροτημένη ἀπό διάφορα «δίκτυα», δέν ἀποτελεῖ «πορεία πρὸς τήν ἐνότητα». Ἀντίθετα, τά ἔθνη συγκροτούμενα καταστρέφουν ὀρισμένα δίκτυα, διαμελίζοντάς τα ἢ ἀφήνοντας ἀνέπαφα μόνον ὀρισμένα τμήματά τους, ἢ ἀκόμα δημιουργώντας καινούργια. Ὑπάρχει τό δίκτυο τῶν βασιλικῶν οἰκογενειῶν πού διαπλέκονται μέ γάμους, σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἱστορίας. Τό δίκτυο τῶν διανοουμένων τοῦ Διαφωτισμοῦ πού, ὑπερβαίνοντας τά ἐθνικά σύνορα, ἀναπτύσσονται ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη στόν ευρωπαϊκό χώρο (Λονδίνο, Βερολίνο, Ἀγία Πετρούπολη, Βιέννη) ἀδιάλειπτες σχέσεις.

«Ἡ ἀλληλογραφία, λογοτεχνική, φιλοσοφική και κριτική», πού ὁ βαρόνος Melchior Grimm ἀπευθύνει ἀπό τό Παρίσι μέ διπλωματικό σάκο σέ ὄλες τίς Αὐλές τῆς Ευρώπης, εἶναι μάρτυρας τῶν σχέσεων αὐτῶν στόν 18ο αἰώνα. Καί γνωρίζουμε πόσο «ευρωπαϊκές» προσωπικότητες, δημοφιλεῖς και σεβαστές, ὑπῆρξαν ὁ Βολταίρος, ὁ Ντιντερό, ὁ Ντ' Ἀλαμπέρ.

Ἀλύσωση μέσω τῶν δικτύων

Ἀλλά αὐτά τά νέα δίκτυα, πού δημιουργοῦν μιά ἄλλη δικτύωση — ἡ ὁποία ἐντούτοις τροφοδοτεῖ τά ὑπολείμματα τῶν προηγούμενων (μοναστικά τάγματα, π.χ., ἢ γενικότερα τό παπικό δίκτυο τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας)— σέ τίποτα δέν ἐμποδίζει τήν ἀκατανίκητη ὠθηση πού ὀδηγεῖ στήν γέννηση τῶν ἐθνῶν, στήν ἐδραίωσή τους. Τόσο ὥστε τό μάθημα μιᾶς τέτοιας ἀντιφατικῆς ἱστορίας εἶναι πῶς ὄχι μόνον τά δίκτυα δέν ἐμπόδισαν τήν ἔκφραση τῶν ἐθνικῶν πραγματώσεων ἀλλά δέν στάθηκαν ἱκανά νά κινήτοποιήσουν τοὺς λαοὺς μαζικά γύρω ἀπό τοὺς στόχους τους. Ἀκριβῶς στό πλαίσιο τῶν κρατῶν-ἐθνῶν αὐτά ἐπιδεδαιώνουν τή θέλησή τους.

Πιό κοντά σέ μᾶς, οἱ Διεθνεῖς —σοσιαλιστικές ἢ κομμουνιστικές— (εἶδος «δικτύων») ἢ ἀκόμα οἱ συμφωνίες τοῦ «κεφαλαίου» δέν μπόρεσαν νά ἐμποδίσουν τίς ἐθνικές κινήσεις. Ἀντίθετα, τά «ἔθνη» εἶναι ἐκεῖνα πού ὑποχρέωσαν τά «δίκτυα» νά προσαρμοστοῦν στή λογική τους.

Ἔτσι, ἡ ἰδέα τῆς Ευρώπης χρησιμεύει ὡς ἰδεολογικό προκάλυμμα στόν ναζισμό και τή γερμανική ἡγεμονία. Ὁ κομμουνιστικός διεθνισμός ὑπόκειται στίς ἐπιταγές τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, καθώς ἡ Σοσιαλιστική Διεθνῆς σπαράχθηκε ἤδη ἀπό τό 1914, κάτω ἀπό τίς ἐθνικές πιέσεις.

Μπορεῖ νά λυπᾶται κανεὶς γιά τά γεγονότα αὐτά. Μπορεῖ νά ὀνειρευτεῖ τί θά μποροῦσε νά εἶναι μιά Ευρώπη ὅπου ἡ Σοσιαλιστική Διεθνῆς θά εἶχε ἐπιβάλλει τό 1912 τίς λύσεις πού διαπραγ-

16. Denis de Rougemont, «L' Europe est d'abord unité de culture», κείμενο πού δημοσιεύτηκε τό 1971 στή Βόννη, στή *Integration*, και ἀναδημοσιεύτηκε στή περ. *Cadmos*, ἀρ. 43, φθν. 1988, σ. 9 και 10.

ματευόταν και την ειρήνη. Μπορεί να θρηνησει γιατί δεν πραγματοποιήθηκαν τα σχέδια του Άριστιν Μπιάν, ο οποίος, τον Ίούλιο του 1492, άγορεύει στην Κοινωνία των Έθνων υπέρ των «Ήνωμένων Πολιτειών της Εύρώπης» και προσπαθεί να δημοσιογήσει, την περίοδο 1929-1930, ένα είδος δημοσπονδιακής ένωσης άποτελούμενης από 27 ευρωπαϊκά κράτη-μέλη της Κοινωνίας των Έθνων. Τα δίκτυα αυτά, όμως, συντρίφτηκαν προσκρούοντας στις εθνικές φιλοδοξίες.

Τόν Μάρτιο του 1966, μιλώντας στη Σύνοδο του ΝΑΤΟ, ο Ντέ Γκώλ διαπίστωνε ότι «τά έθνη συνιστούν στοιχεία αναλλοίωτα και περιοχές δικαιοδοσίας αναγκαίες για την παγκόσμια ζωή». Σκέψη που βρίσκεται στον αντίποδα της σκέψης ενός Ντενί ντέ Ρουζμόν, για τον οποίο το κράτος-έθνος δεν είναι παρά μία πρόσφατη μορφή, μεταβατική, μεταγενέστερη της «μεγάλης κοινής ευρωπαϊκής κουλτούρας» και είναι άنيκανη να γεννήσει μία δική της κουλτούρα. Βεβαιώνει λοιπόν: «Δέν υπάρχουν εθνικές κουλτούρες».

Διαστρέβλωση των κοινών γνωμών

Άς αφήσουμε τον καθένα στις «άπόλυτες» βεβαιότητές του. Διαπιστώνουμε: τά έθνη κινητοποιήθηκαν —και κινητοποιούν, αν κρίνουμε, βάσει όσων συνέβησαν στην Άνατολή από τό 1989 και μετά— και τά δίκτυα έμειναν στην έπιφάνεια των λαών. Άλλωστε, δέν είναι μία από τίς αιτίες που ώθησαν τούς όπαδούς της «ένότητας της Εύρώπης», την έπαύριο του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου (συνιστούσαν κι αυτοί, στη συνέχεια της ιστορικής παράδοσης, ένα δίκτυο μέ σημαντικές μορφές τούς Ρόμπερτ Σούμαν, Ζάν Μονέ, Άλοίντ ντέ Γκασπερί και Πώλ Άνρι Σπάκ), να πραγματοποιήσουν μία «λειτουργική ένταξη»¹⁷ ώστε να μετατρέψουν τά «έθνη», και να κάνουν «τήν Εύρώπη» χωρίς εθνικές γνώμες, άγνοώντας τες και αντιπαλεύοντάς τες (1954 — άπόρριψη της Εύρωπαϊκής Κοινότητας Άμυνας από την Γαλλική Έθνοσυνέλευση); Διαδικασία που όλοκληρώνεται συνεπεία ιδιαίτερων ιστορικών συγκυριών (τήν άμερικανική προτροπή, τόν Ψυχρό Πόλεμο, τήν έπιθυμία των σοσιαλιστών να βρουν διέξοδο από τή συνάφεια μέ τούς κομμουνιστές), ή όποια, όμως, δέν παρασύρει τήν κοινή γνώμη.

Τά δίκτυα είναι πυκνά, πολυπληθέστερα κι έχουν περισσότερες διακλαδώσεις τώρα από ποτέ; Άναμφίβολα όμως αυτό είναι άρκετό; Μπορούμε να μετρήσουμε τήν ισχύ τους σε διάφορα έπεισόδια της ευρωπαϊκής πολιτικής του στρατηγού Ντέ Γκώλ. Η μεγάλη πλειοψηφία των ήγετών της κοινής γνώμης και τό μεγαλύτερο μέρος του Τύπου έκδηλώνουν τήν εχθρότητά τους, ή προσφυγή, όμως, στις κάλπες συνεχίζει να είναι ευνοϊκή για τόν Ντέ Γκώλ: για μία άκόμη φορά ή κοινή γνώμη δέν άκολουθεί τά «δίκτυα». Η κατάσταση βέβαια αλλάζει. Και στη δράση της Έπιτροπής, μέ τήν εκ των άνω δημιουργία ευρωπαϊκών δομών, προγραμμάτων άνταλλαγής φοιτητών, διδασκότων και έρευνητών, και μέ τήν εισβολή της ελεύθερης κυκλοφορίας ανθρώπων και αγαθών, υπάρχει ή ρητή δούληση να άναδυθεί μία «ευρωπαϊκή κοινωνία», καθώς τά δίκτυα θά ριζώσουν έπιτέλους στη λαϊκή μάζα.

17. Βλ. άρθρο «Europe» του Jean-Baptiste Duroselle στην *Encyclopaedia Universalis*, όπως και τό διβλίο του *L'idée d'Europe dans l'Histoire*, Denoël, Παρίσι 1965.

18. Daniel Bahn Leyser, *De Gaulle le Francais et l'Europe*, PUF, Παρίσι 1981.

19. Jean-Baptiste Duroselle, *L'idée de l'Europe dans l'Histoire*, όπ.π., σ. 224.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 26

Πολίτες στερημένοι από τίς έξουσίες τους

Πώς να άποφασίσουμε όριστικά; Άκόμα μία φορά περιορισμένοι στά γεγονότα. Είναι σαφές: στό κοινοτικό οικοδόμημα, οι λαοί είναι —παρά τήν έκλογή του Εύρωκοινοβουλίου μετά από καθολική ψηφοφορία— άποστερημένοι από τό μεγαλύτερο μέρος της έλεγκτικής τους έξουσίας. Τό Εύρωκοινοβούλιο, παρά τίς έξουσίες συναπόφασης που ή Συμφωνία του Μάαστριχτ του παρέχει σε μερικούς τομείς, δέν έχει άκόμα παρά πενιχρά μέσα παρέμβασης. Μέ τέτοιον τρόπο ώστε οι άρμοδιότητες που άφαιρέθηκαν από τά εθνικά Κοινοβούλια, κατόπιν των άποφάσεων που έλήφθησαν στις Βρυξέλλες, δέν μεταφέρθηκαν στό Εύρωκοινοβούλιο αλλά, de facto, στό Συμβούλιο των Ύπουργών, τό όποιο διαφεύγει έτσι από κάθε άποτελεσματικό έλεγχο των εθνικών Κοινοβουλίων.

Τό έθνος, στό πεδίο των πολιτιστικών, πολιτικών και κοινωνικών μαχών, έγινε —και παραμένει— ό τόπος όπου ό δημοκρατικός έλεγχος είναι δυνατός. Άπό κει προκύπτει ή σχετική «κινητοποίηση» της κοινής γνώμης στα κράτη-έθνη, γύρω από διακυβεύματα πάνω στα όποια μπορούν να έλπίζουν ότι θά βαρύνουν. Πράγμα που δέν ύφίσταται στό πλαίσιο της Εύρωπαϊκής Ένωσης. Τά τεχνοκρατικά και πολιτικά δίκτυα έπιβάλλουν τή θέλησή τους. Ύπ' αυτές τίς συνθήκες, μπορεί κανείς να έλπίζει στην ένεργή προσχώρηση των λαών στο οικοδόμημα αυτό; Πώς μέσα σε μία τέτοια συγκυρία μπορούμε να άρνηθούμε τήν ιδέα ότι τό έθνος είναι άκόμα, και θά είναι για καιρό, ό τόπος όπου άσκείται ή δημοκρατία, όπου παίζονται οι κοινωνικοί συσχετισμοί και οι διαιτησίες, όπου ό πολίτης έχει τή μεγαλύτερη πιθανότητα να τόν άρουν ύπόψη κατά τή λήψη μιάς άπόφασης; Άν τά ξεχάσουμε όλ' αυτά, τό εθνικό γεγονός κινδυνεύει να ξαναβρεί όλη τήν έπιθετικότητα του, γένημα των κοινοτικών ματαιώσεων.

Τό πραγματικό ως μπούμερανγκ

Δέν είναι ή πρώτη φορά στην ιστορία του ευρωπαϊκού χώρου που τά διεθμιστικά δίκτυα, μετά από μερικές δεκαετίες, προσκρούουν στις εθνικές πραγματικότητες. Η Εύρώπη του 1860 συνιστούσε ήδη κατά κάποιον τρόπο μία οικονομική ένότητα: ελεύθερη κυκλοφορία έμπορευμάτων, προσώπων, κεφαλαίων, νομισματική ένότητα, άκόμα και «συμφωνία εγκατάστασης» για τίς επιχειρήσεις. Η κατάληξη μιάς είναι γνωστή. Οι συνθήκες είναι βέβαια διαφορετικές, αλλά ή σταθερά της ευρωπαϊκής ιστορίας παραμένει: λαοί συνδεδεμένοι μέ τό έθnikό τους πλαίσιο, δίκτυα που ύφαινον πάνω τους ένα πλέγμα. Άν θέλουμε να φτιάξουμε τήν Εύρώπη, πρέπει ταυτόχρονα να διαφυλάξουμε τήν ιδιαιτερότητα των έθνων και να διατηρήσουμε τά δίκτυα, δίνοντάς τους περισσότερο κοινωνικό και πολιτιστικό περιεχόμενο. Μέ όρους πολιτικούς, αυτό σημαίνει ότι πρέπει να προσανατολισθούμε προς μία Συνομοσπονδιακή Εύρώπη. Αυτό τό μάθημα μιάς δίνει ή ιστορία. Άπό τά γεγονότα, όμως, οι ιδεολόγοι προτιμούν τίς λέξεις και τίς άνακατασκευασμένες εικόνες του παρελθόντος, που νομιμοποιούν ή έξυπηρετούν τούς στόχους τους. Οι Εύρωπαίοι ιδεολόγοι δέν έξαιρούνται του κανόνα. Ξεχνούν, όπως όλοι οι ιδεολόγοι, ότι τό πραγματικό, τά γεγονότα —ιστορικά και παρόντα— έπιτρέφουν και χτυπούν σαν μπούμερανγκ.

Μετάφραση: Ρ.Κ., Γ.Π.

Έγνατία: η εθνική οδός καί οι δρόμοι της καχυπογίας

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Πατάμε «γκάζι» για την Έγνατία. Μέχρι τόν Μάιο προγραμματίζεται η δημοπράτηση οκτώ τμημάτων της Έγνατίας οδού, συνολικού μήκους 51 χιλιομέτρων, ενώ στο σχέδιο της μελέτης βρίσκονται άλλα 111 χιλιόμετρα. Το συνολικό έργο προγραμματίζεται να είναι έτοιμο μέσα σε πέντε χρόνια, ώστε σύν τοις άλλοις να προλάβουμε την κατασκευή της «παρα-Έγνατίας», όπως τη βαφτίσαμε, που έχουν αποφασίσει οι Βόρειοι γείτονες «ώστε να παρακάμψουν την Ελλάδα».

Δέν θά έγραφα για τό θέμα, αν δέν ήμουν κι εγώ ο ίδιος θύμα του μύθου της Έγνατίας, και μάλιστα σε ανύποπτο χρόνο, από τό 1990 δηλαδή. Θεωρούσα λοιπόν κι εγώ, όπως και πολλοί άλλοι, ότι στα Βαλκάνια υπάρχουν δύο άξονες που σχηματίζουν έναν σταυρό, ο άξονας Βορρά-Νότου και ο άξονας Ανατολής-Δύσης (ή Έγνατία οδός που λέμε). Η κατασκευή της Έγνατίας μέσα στην Ελλάδα θά απέτρεπε τη δημιουργία του οίσιουδήποτε τόξου στον άξονα Ανατολής-Δύσης πάνω από τά όρεια σύνορά μας, ενός τόξου που όχι απλώς θά παρέκαμπε τη χώρα μας όσον αφορά την επικοινωνία Ανατολής-Δύσης αλλά και θά την απέκοπτε κιόλας από την επικοινωνία της με τό Βορρά. Έτσι σκέφτονταν πολλοί, έτσι σκεφτόμουν κι εγώ, λές κι ένας δρόμος, όποιος κι αν είναι αυτός, είναι κάτι σαν τά στρατιωτικά χαρακώματα ή συμβολίζει γεωπολιτικούς άξονες.

Σέ συνάντηση που είχαν πριν από δύο μήνες στη Σόφια εκπρόσωποι της Ιταλίας, της Αλβανίας, της ΠΓΔ της Μακεδονίας, της Βουλγαρίας και της Τουρκίας αποφάσισαν την κατασκευή του δρόμου που θά συνδέει τό Δυρράχιο με τά Σκόπια, τη Σόφια και την Κωνσταντινούπολη. Του δρόμου που έμεις αποκαλούμε παρά Έγνατία. Τό θέμα τέθηκε και στο Ευρωπαϊκό Συνέδριο Μεταφορών στην Κρήτη, μέ αποτέλεσμα τώρα ή Ελλάδα να πατάει «γκάζι» ώστε να κατασκευάσει πρώτη αυτή την Έγνατία. Έφ' όσον φτιαχτεί ή Έγνατία, δέν θά υπάρχει λόγος ή Ευρώπη να χρηματοδοτήσει την παρα Έγνατία. Χωρίς επαρκή έξωθεν χρηματοδότηση, όμως, ή παρα Έγνατία θά καθυστερήσει. Έτσι ή επικοινωνία κατά τόν οριζόντιο άξονα θά περνάει διά της Έγνατίας μέσα από την Ελλάδα, ακόμα και οι Βόρειοι γείτονες θά διατάξουν τις δικές τους επικοινωνίες γύρω από τόν ελληνικό άξονα. Αυτές είναι οι σκέψεις που επικρατούν εδώ και που έκαναν τόν αναπληρωτή υπουργό ΠΕΧΩΔΕ κ. Σουλαδάκη να επιταχύνει τούς ρυθμούς του έργου περικόπτοντάς το ταυτόχρονα, μιά και θά κατασκευαστεί μία λωρίδα στην κάθε κατεύθυνση αντί για δύο που προβλέπονταν αρχικά. Από αυτοκινητόδρομος ή Έγνατία κατάντησε εθνική οδός, στην κυριολεξία.

Δέν έχω τίποτε εναντίον της Έγνατίας, τό αντίθετο μάλιστα: είναι καλό, παρά τις όποιες περιβαλλοντικές επιφυλάξεις, ότι κατασκευάζεται ο δρόμος αυτός. Έκείνο που μέ ένοχλεί είναι αυτός ο αγώνας δρόμου Ελλάδας-Βόρειων (και όχι μόνο) γειτόνων ποιός θά προλάβει να φτιάξει πρώτος τό δρόμο ώστε να «χαλάσει» τόν δρόμο του άλλου. Άραγε υπάρχει παρόμοια πρόθεση από τούς πέντε που συγκεντρώθηκαν στη Σόφια, και αν ναι ποιός ήρξατο χειρών άδικων;

Πριν απαντήσουμε, άς ξεφύγουμε λίγο από τη σημερινή μίζερη βαλκανική πραγματικότητα κι άς φανταστούμε τά Βαλκάνια μετά από 20 χρόνια, αναπτυσσόμενα και μέ χώρες που διατηρούν φιλικούς (και έμπορικούς) δεσμούς μεταξύ τους. Σ' αυτά τά Βαλκάνια λοιπόν (και θά ήταν ψέμα αν λέγαμε ότι οι ήγέτες των Βόρειων γειτόνων δέν έχουν κι αυτοί τά όράματά τους) είναι φυσικό, είναι αναγκαίο θά λέγαμε, ή Σόφια να θέλει να επικοινωνεί (μέσω αυτοκινητόδρομου και όχι κασικόδρομου) με τά Σκόπια, τά Σκόπια με τό Δυρράχιο και τά Τίρανα, ή Κωνσταντινούπολη με τη Σόφια, τά Σκόπια με τη Βάρνα κ.ο.κ. Δέν είναι λίγο υπερβολικό να έχουμε την άπαιτήση όποιος θέλει να πάει από τά Σκόπια στη Σόφια να κατεβαίνει Θεσσαλονίκη, να πηγαίνει Προμαχώνα και ύστερα πάλι να τραβάει προς τά πάνω;

Θέλω να πω μέ όλ' αυτά ότι τά αναπτυγμένα Βαλκάνια του επόμενου αιώνα σηκώνουν, ή μάλλον απαιτούν όχι απλώς έναν αλλά πολύ περισσότερους οριζόντιους δρόμους. Και ότι ό ένας δέν αποκλείει τόν άλλον. Βέβαια απ' όλους αυτούς, «Έγνατία οδός», δηλαδή κύριος διαμετακομιστικός άξονας Ανατολής-Δύσης, «δικαιούται» να όνομαστεί μόνον ένας, ή μάλλον κανένας. Κι αυτό γιατί σήμερα ή έννοια της Δύσης έχει μεταοπισθεϊ βορειότερα απ' ό,τι ήταν την εποχή της Έγνατίας, Δύση δέν είναι πιά οι Ρωμαίοι. Μέ τη μετατόπιση της Δύσης βορειότερα, ο κύριος όγκος του διαμετακομιστικού έμπορίου Ανατολής-Δύσης διέρχεται στα Βαλκάνια μέσω του «κάθετου» άξονα Βορρά-Νότου, του γνωστού δρόμου που περνάει από Ζάγκρεμπ, Βελιγράδι, Νίς και από κει και πέρα διχάζεται καθώς ένας δρόμος πάει για Θεσσαλονίκη και ό άλλος για Κωνσταντινούπολη και από εκεί για την Ανατολή. Τηρουμένων λοιπόν των αναλογιών, αυτή είναι ή σημερινή Έγνατία οδός, οι δε οριζόντιες όδικές αρτηρίες μόνον τοπική σημασία μπορούν να έχουν. Αυτός είναι άλλωστε ο κύριος λόγος που στην Ελλάδα μέχρι πρότινος δέν είχε κατασκευαστεί Έγνατία οδός, αυτός είναι ο λόγος που ακόμα και τώρα προγραμματίζεται μέ μία μόνον λωρίδα κυκλοφορίας.

Η Έγνατία οδός, ή δική μας Έγνατία, έξυπηρετεί πρωτίστως έμάς τούς ίδιους, τούς Ηπειρώτες που θέλουν να επικοι-

ωνήσουν με Θεσσαλονίκη, τούς Θεσσαλονικιούς πού θέλουν νά πάνε στην 'Αλεξανδρούπολη ή στην Κωνσταντινούπολη: πρωτίστως υπ' αυτό τό πρίσμα πρέπει νά τή δοῦμε. Δευτερευόντως, ὁ δρόμος αὐτός θά σηκώσει ἕνα πολύ μικρό κομμάτι τοῦ κυκλοφοριακοῦ φόρτου 'Ανατολῆς-Δύσης, ἐννοῶ τῆς τράνζιτ κυκλοφορίας, καί εἶναι σίγουρο ὅτι αὐτή ἡ τράνζιτ κυκλοφορία, στό βαθμό πού ὑπάρχει, θά προτιμήσει τήν ἑλληνική 'Εγνατία ἀπό τήν βορειότερη ἀπλῶς καί μόνο γιά λόγους συντομίας. 'Ο πῶς σύντομος καί «ἀπρόβληματιστος» δρόμος εἶναι αὐτός πού συνδέει τήν 'Ιταλία μέ τό Δυρράχιο (καί δευτερευόντως μέ τήν 'Ηγουμενίτσα), ἀπό ἐκεῖ Θεσσαλονίκη καί, παραλιακά πλῆ-ον ἢ σχεδόν παραλιακά, τή Θεσσαλονίκη μέ τήν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι σχεδόν φυσικός νόμος ὅτι ἀπό ἐκεῖ θά περάσει τό τράνζιτο ἀπό Κεντρική καί Νότια 'Ιταλία πρὸς 'Ανατολή, ἀλλά εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανεῖς γιατί κοπτόμεθα νά περάσει ντέ καί καλά αὐτό τό τράνζιτο μέσα ἀπό τήν 'Ελλάδα. 'Όπως εὔστοχα παρατηρεῖ ὁ Χ. Γεωργούλας στήν 'Εποχή, τήν ὥρα πού οἱ 'Ελβετοί κάνουν δημοψήφισμα γιά νά περιορίσουν τή διέλευση τρίτων μέσω τῶν 'Αλπεων καί τήν ἀντίστοιχη περιβαλλοντική ἐπιβάρυνση, τήν ὥρα πού ἡ Αὐστρία μοιράζει τό λιγότερο μέ περισσέψη τίς ἀδειες διελύσεως, ἐμεῖς ἐδῶ ἔχουμε βαλθεῖ νά καταστήσουμε τή χώρα κέντρο διερχομένων.

Καί εἶμαστε περίπου σίγουροι ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν πέντε χωρῶν πού μαζεύτηκαν στή Σόφια πρῖν ἀπό λίγο καιρό συνωμοτοῦσαν ἐναντίον τῆς 'Ελλάδας. Ἄν, ὅμως, τό καλοξετάσουμε, θά δοῦμε ὅτι αὐτό πού πρωτίστως τούς ἐνδιέφερε ἦταν νά ἐξυπηρετήσουν τά δικά τους συμφέροντα. Εἶπαμε προηγουμένως ὅτι εἶναι φυσικό καί αὐτονόητο ἡ 'Αλβανία νά θέλει νά ἐπικοινωνεῖ μέ τήν ΠΓΔ τῆς Μακεδονίας καί αὐτή μέ τή Βουλγαρία. Μέχρι πρῖν ἀπό δύο χρόνια τά τρία αὐτά κράτη τῆς Βαλκανικῆς ἀνήκαν σέ τρεῖς διαφορετικούς κόσμους, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν ὑπάρχει καμία ἢ σχεδόν καμία ἐπικοινωνία μεταξύ τους. 'Η Βουλγαρία ἀνῆκε στό ἀνατολικό μπλόκ, ἡ 'Αλβανία ἦταν φιλοκινεζική καί ἀνῆκε ἀποκλειστικά στόν ἑαυτοῦ της, ἡ

Γιουγκοσλαβία δέν ἀνῆκε πουθενά — ἀλλά μ' αὐτή τήν ἔννοια ἦταν μάλλον φιλοδυτική χώρα. Τώρα πού τά μπλόκ κατέρρευσαν, εἶναι λοιπόν φυσικό νά ἀναπτυχθεῖ ἡ ἐνδοβαλκανική ἐπικοινωνία.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ 'Ιταλία ἐνδιαφέρεται, πάντα ἐνδιαφερόταν, νά διεισδύσει στήν Κεντρική καί Νότια Βαλκανική, στήν 'Αλβανία καί δυτικότερα. Ἐνδιαφέρεται φυσικά καί γιά ἕναν δρόμο πού θά τῆς ἐπιτρέψει νά φθάσει, μέ τούς ἀνθρώπους καί τά προϊόντα της, μέχρι τά Σκόπια καί τή Σόφια. Θεμιτό. Μένει ἡ Τουρκία, ἴσως ἡ μόνη χώρα πού εἶναι ἱκανή (καί συνηθισμένη) νά μπερδεύει οἰκονομικά καί ἐμπορικά θέματα μέ γεωπολιτικά-στρατηγικά πρόβλήματα. Ἡ Τουρκία λοιπόν θέλει καί αὐτή νά ἐπικοινωνεῖ μέ Σόφια, Σκόπια καί δυτικότερα, θέλει νά μήν ἐξαρτᾶται στήν ἐπικοινωνία της μέ τή Δύση ἀπό τήν 'Ελλάδα καί θέλει ὁ δρόμος αὐτός νά ἀποτελέσει τό ἔμπρακτο σύμβολο τῆς συγκρότησης ἑνός ἄξονα κρατῶν φιλικῶν πρὸς τήν Τουρκία. Αὐτό βέβαια εἶναι ἕνα πρόβλημα γιά τήν 'Ελλάδα, κανεῖς δέν τό ἀρνεῖται, καλό εἶναι, ὅμως, νά τό ἐντοπίσουμε σαφέστερα. Τό πρόβλημα δέν εἶναι ὁ δρόμος, ὁ ὅποιος δρόμος, τό πρόβλημα εἶναι ἡ πολιτική τῆς Τουρκίας. Ὡς ἐκ τούτου τό πρόβλημα ἀντιμετωπίζεται μέ μιά ἄλλη ἀντίστοιχη πολιτική καί ὄχι μέ τήν κατασκευή ἑνός δρόμου ἢ τό μπλοκάρισμα τῆς κατασκευῆς ἑνός ἄλλου.

Μέ ἐξαιρέση ἴσως τήν Τουρκία, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν πέντε χωρῶν πού μαζεύτηκαν στή Σόφια δέν συνωμοτοῦσαν λοιπόν ἐναντίον τῆς 'Ελλάδας. Τά συμφέροντά τους προσπαθοῦσαν νά ἐξυπηρετήσουν. Μόνο πού γιά νά κατασκευασθεῖ ἕνας δρόμος πρέπει νά χρηματοδοτηθεῖ καί ἐπειδή τά κράτη τῆς Βαλκανικῆς εἶναι φτωχά, ὁ δρόμος θά κατασκευασθεῖ μόνο ἂν χρηματοδοτηθεῖ ἀπό τήν Εὐρώπη. Γιά νά γίνει αὐτό πρέπει ὁ δρόμος νά ἐνταχθεῖ στά διευρωπαϊκά δίκτυα (ὅπως ἔχει ἐνταχθεῖ καί ἡ δική μας 'Εγνατία), νά βαπτισθεῖ ἄξονας ἐπικοινωνίας 'Ανατολῆς-Δύσης, νά πάρει δηλαδή τόν χαρακτηρισμό παρα-Εγνατίας.

Αν λοιπόν παρατηρήσουμε προσεκτικά, θά δοῦμε ὅτι ἐδῶ βρίσκεται ἡ ρίζα τῆς διαφορᾶς, τῆς σύγκρουσης ἔστω, ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τούς Βόρειους γείτονες. Ὅτι διαγωνίζονται προκειμένου νά πετύχουν προτεραιότητα στή χρηματοδότηση δύο παράλληλων καί (ἀπό εὐρωπαϊκή σκοπιά) παρεμφερῶν ὁδικῶν ἀρτηριῶν. Πρόκειται οὐσιαστικά γιά οἰκονομική διαφορά, ὅπως οἰκονομικές διαφορές ἔχουν οἱ Ἕλληνες καί οἱ Ἰσπανοὶ πορτοκαλοπαραγωγοί, διαφορές, ὅμως, πού λύνονται στίς Βρυξέλλες, στά τραπέζια τῶν διαπραγματεύσεων, χωρίς ποτέ νά περάσει ἀπό τό μυαλό μας ὅτι θρῆσκόμεστε στά πρόθυρα ἐμπόλεμης κατάστασης μέ τήν Ἰσπανία. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Στό δάθος, παρά τόν οἰκονομικό ἀνταγωνισμό, κάπου καταλαβαίνομε ὅτι ἔχουμε κοινά συμφέροντα ἐναντί τῶν Βορειοευρωπαϊῶν.

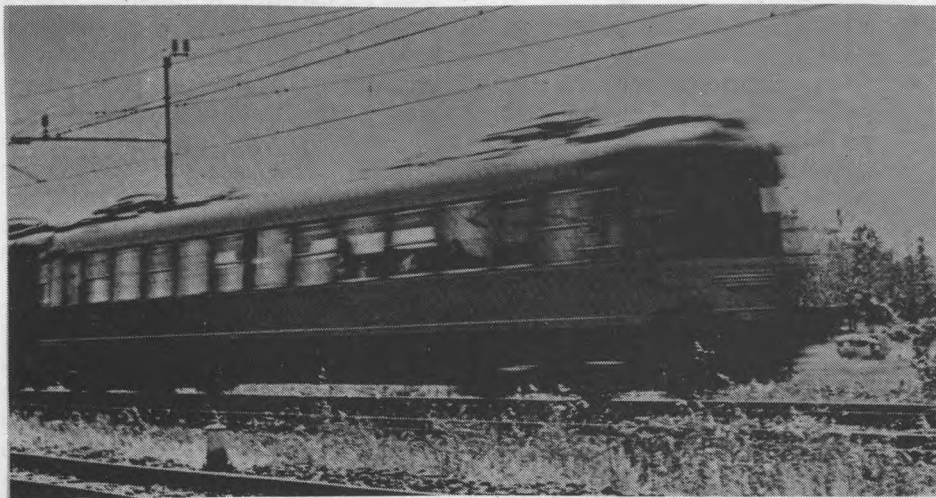
Λέω λοιπόν ὅτι παρά τή διαμάχη χρηματοδότησης γιά τήν Ἑγνατία καί τήν παρα-Ἑγνατία (ἡ Ἑγνατία ἔχει πάντως ἤδη ἐνταχθεῖ στά διευρωπαϊκά δίκτυα καί χρηματοδοτεῖται), κατά δάθος τά συμφέροντα τῆς χώρας μας καί τῶν Βόρειων γειτόνων μας στά Βαλκάνια εἶναι κοινά καί μόνον ἡ ἀμφίπλευρη ἀναπτυσσόμενη ἐθνικιστική καχυποψία δέν μᾶς ἀφήνει νά τό δοῦμε αὐτό.

Θυμᾶμαι πρὶν ἀπό τρία χρόνια, ὅταν ἔπεσε ὁ Ζίβκοφ, οἱ Ἕλληνες στέλναμε ρούχα, φάρμακα καί ὅ,τι ἄλλο μπορούσαμε στή Βουλγαρία προκειμένου οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ νά δγάλουν τό χειμῶνα. Ὁ κ. Μητσοτάκης στήν ΕΟΚ ζήτησε, ὡς ὀφείλει, ἕκτακτη οἰκονομική ἐνίσχυση γιά Βουλγαρία-Ρουμανία, μέ τήν ἴδια φυσικότητα πού οἱ Γερμανοὶ ἤθελαν νά δοθεῖ ἐνίσχυση στήν Τσεχοσλοβακία ἢ τήν Οὐγγαρία. Ἡ Ἑλλάδα ἐκπροσωποῦσε τά βαλκανικά συμφέροντα μέσα στήν ΕΟΚ καί εἶμαι σίγουρος ὅτι ἂν κάποιος ρωτοῦσε τότε τούς Ἕλληνες κατά πόσον εἶναι ἐπιθυμητή ἡ ἐντάξη στό μέλλον τῶν βαλκανικῶν χωρῶν στήν ΕΟΚ, ἡ ἀπάντηση θά ἦταν καταφατική.

Ἐναν χρόνο μετὰ ὅλα ἄλλαξαν, ὁ καθένας βλέπει τόν γείτο-

να μέ καχυποψία. Θυμᾶμαι ἦταν ὁ προπέρσιος χειμῶνας ὅταν ἔγινε κάποια ἐκρηξη στόν σιδηροδρομικό σταθμό τῆς Καβάλας. Ἐ, λοιπόν ὅλη ἡ Βόρεια Ἑλλάδα εἶχε δοῦξει ὅτι ἐπρόκειτο γιά βουλγαρικό σαμποτάζ. Δέν βρέθηκε ἕνας ψύχραμος ἄνθρωπος νά παρατηρήσει ὅτι κατά πρῶτον δέν εἶναι σίγουρο ὅτι οἱ Βούλγαροι θέλουν νά μᾶς σαμποτάρουν καί κατά δεύτερο, ἀκόμα κι ἂν θέλουν, εἶναι ἀρκετά ἔξυπνοι ὥστε νά ἀνατίναζαν κάποιον κρισιμότερης σημασίας στόχο. Σήμερα φτάσαμε στό σημεῖο νά δηλώνει ἐπίσημως ὁ Ἐβερτ στή Βουλή ὅτι ἀπό τή Βουλγαρία θά πρέπει νά φυλαγόμεστε. Ἀναφέρω τό παράδειγμα τῆς Βουλγαρίας γιάτί μέ τήν Ἀλβανία καί τήν ΠΓΔ τῆς Μακεδονίας ὑπάρχουν ἐπικαίριες προοπτιδές πού δικαιολογοῦν τήν ἐκατέρωθεν καχυποψία. Μέ τή Βουλγαρία, ὅμως, ποῖο εἶναι τό πρόβλημα; Μήπως τό πρόβλημα εἶμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι; Καί γιά νά ξαναγυρίσουμε στήν Ἑγνατία ὁδó: Εἶναι ἀπολύτως φυσικό —κι ἔτσι πρέπει νά εἶναι— νά διεκδικούμε τά κονδύλια ὥστε νά κατασκευαστεῖ πρῶτα ἡ δική μας Ἑγνατία ὁδός, ὅπως εἶναι φυσικό γιά τούς ἄλλους νά διεκδικοῦν τή δική τους. Αὐτό πού δέν εἶναι φυσικό, καί πού τό θεωρῶ ἄρρωστο, εἶναι νά εὐχόμεστε μέσα μας νά μὴν κατασκευασθεῖ ποτέ ἄλλη Ἑγνατία πλὴν τῆς δικῆς μας. Στήν πραγματικότητα θά ἔπρεπε κι ἐμεῖς νά ἐνδιαφερόμαστε γιά τήν κατασκευή μᾶς παράλληλης βορειότερης Ἑγνατίας.

Ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση ἔχει ἤδη ἀποκτήσει δεκαἕξι μέλη καί συνεχῶς θά διευρύνεται. Ἐνας πυρήνας πέντ' -ἕξι ὁμορων καί ἀναπτυγμένων κρατῶν θά βαδίσει σέ μία «ἐνωση μέσα στήν ἐνωση», σέ μία πολιτική ἐμβάθυνση τῆς ἐνωσης, οἱ ὑπόλοιπες θά μείνουν στήν περιφέρεια, σέ εὐρύτερες ζώνες ἐλεύθερων συναλλαγῶν. Ἡ Ἑλλάδα λογικά θά ἀνήκει στή βαλκανική ζώνη καί ἡ ἀνάπτυξή της θά εἶναι ἐξαρτημένη ἀπό τήν ὅλη ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν Βόρειων γειτόνων μας εἶναι καί πρός τό δικό μας συμφέρον: χωρίς αὐτή τήν παραδοχή δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἑλληνική βαλκανική πολιτική.

Τά πανεπιστήμιά μας...

Περίηγηση πίσω από τόν καθρέφτη

του Νίκου Θεοτοκά

Μοτο: η μονομαχία τῶν ἵπποτῶν πού συναντᾶ
ἡ Ἀλίκη πίσω ἀπό τόν καθρέφτη...

Τὸν τελευταῖο καιρὸ θαυμάζουμε στίς σελίδες τοῦ Τύπου περίτεχνα γραμμένες ἱστορίες πού ἀφοροῦν καταγγελίες καὶ ὑπαινιγμούς σχετικά μέ τό βίο καί τά ἔργα τῶν ἀνθρώπων τῶν πανεπιστημίων μας. Στά συγκεκριμένα παραδείγματα, ὡς ἀκραῖα, δέν ἀναγνωρίζεται εὐκολα ἡ εἰκόνα τῆς κατάστασης πού επικρατεῖ στά ἑλληνικά ΑΕΙ. Καί τοῦτο γιατί ἀποτελοῦν κακέκτυπες μεγεθύνσεις, μά κι ἐπιτυχεῖς καρικατοῦρες τῶν καθ' ὅλα πανεπιστημιακῶν μας πραγμάτων. Σέ κάθε ἐχέφρονα πανεπιστημιακὸ τά παραδείγματα αὐτά προκαλοῦν ἀποστροφή. Μά, καθὼς ἐτοιμάζεται νά ἀναφωνήσῃ «εἰς τό πῦρ, εἰς τό πῦρ τό ἐξώτερον οἱ δαιμονισμένοι», ἔρχεται ὁ δαίμονας καί τοῦ λέει σ' αὐτί πικροχαμογελώντας: «*Per te fabula paratur... γιά σένα τά λέει ὁ μῦθος, πού τόν σχαίνεσαι σάν τίς ἀμαρτίες σου*».

Τά πανεπιστήμιά μας συνιστοῦν κατ' ἐξοχήν μηχανισμούς παραγωγῆς αὐτοματισμῶν, πού καταργοῦν τή σκέψη καί τόν ἀναστοχασμό. Μηχανές παραγωγῆς παραγωγῶν τοῦ αὐτονόητου, ὅσων δηλαδή ἐπιφορτίζονται μέ τήν κατασκευή καί τή νομιμοποίηση τῶν ἀδρανεῶν πού μᾶς καταπίνουν χαιδεύοντάς μας τ' ἀχαμνά. Ἐνῶ καμωνόμαστε, μέ ὅλους τούς τύπους, πῶς κάνουμε σπονδές στίς Μοῦσες, στήνουμε μπερντέδες γιά παραστάσεις θεάτρου σκιῶν, ἀπ' ὅπου ἀντλούμε ζωή, ἀπόρριψη, τρόμο, ἐπιβεβαίωση καί ἡδονή. Παραστάσεις, ὅπου ὁ φόβος γιά τό διαφορετικό, ὁ συντηρητισμός — μά κι ἡ λιγούρα ἀναγορεύονται σέ ἀμετάβλητες ἀξίες τῆς ἐθνοκεντρικῆς μας νεωτερικότητας.

Ὁ «ἐκδημοκρατισμός» τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου θεωρήθηκε καί διώθηκε ὡς πράξη κάθαρσης. «*Τέλος ἐποχῆς*». Ρίξαμε λοιπόν στή φωτιά, σέ πλατείες καί σταυροδρόμια, ὁμοιώματα τῆς καθηγητικῆς ἑδρας καί τοῦ Ancien Régime. Ὑπό τούς ἤχους τῆς *Μαρσεγιέζ* καί τῆς *Παξιμαδοκλέφτρας* καρατομήσαμε ἀνδρείελα, σύμβολα τῆς παραδοσιακῆς πανεπιστημιακῆς αὐθεντίας. Κι ὕστερα, ἀφοῦ τό πεδίο καθαρίστηκε ἀπό τά ξέφτια καί τ' ἀποκαΐδια τῶν συμβόλων, ζήσαμε τήν ἀποκατάσταση, μέ τρισάγια, παράτες καί κωδωνοκρουσίες, τῆς παραδοσιακῆς ἡσυχίας τοῦ βασιλείου. Μόνο πού τώρα τή θέση τῶν παλιῶν ἐγγυητῶν τῆς τάξης κατέλαβαν πρῶην ἀυλικοί καί γελωτοποιοί οἱ ὅποιοι, γιά νά πάρουν τόν ἑαυτό τους στά σοβαρά, φόρεσαν ὁ,τι βρῆκαν στά παραδιασμένα σεντούκια: παλιακές ρεντικότες, διάσημα, μετάξια, συγκλητικῆς τῆβέννου, κατσιασμένες βασιλικῆς προδιές. Κι ὕστερα, ἀφοῦ, σ' ἀλήθεια, πῆραν στά σοβαρά γι' Ἀφέντη τίς καρικατοῦρες πού ἐφτιαξαν, στάθηκαν μπροστά στόν καθρέφτη, καμαρώνοντας τά πλουμιά τους. Διακρίνοντας κύρος καί ἐξουσία σέ εἰδωλα πιτσιλισμένα ἀπό εὐρωκεντρικότητα, ἐθνικιστικῆς μικροδοξίας καί κακοχωνεμένα περιττώματα ὀρθολογισμοῦ. Στό νέο πανεπιστήμιο, οἱ σχέσεις ἐξουσίας ξαναστήθηκαν στόν μπερντέ τοῦ

καραγκιζοπαίκτη. «*Νέον ἔργον*»: Ὁ *Καραγκιζῆς αὐτοκράτορας*. Ἐτσι, καθὼς ἡ ἱστορία δέν ἐπαναλαμβάνεται, οἱ νοσταλγίες γιά τή βασιλική ἐξουσία πού τελείωσε στό ἰκρίωμα ἔστησαν ἀπίθανα σενάρια φάρσας. Σενάρια πλεγμένα στόν καμβά τοῦ ν. 1268/80 καί στίς νέες σχέσεις δουλείας πού, ἠθελήμενα ἢ ἀθέλητα, ὑπαγόρευσαν οἱ διατάξεις του.

Ἐκινήσαμε, ὅμως, μιλώντας γιά παραδείγματα. Ἄς κατασκευάσουμε λοιπόν ἓνα φανταστικό παράδειγμα, τό Κάντειον Πανεπιστήμιο, κι ἄς παίξουμε μ' αὐτό τό παιχνίδι τοῦ καθρέφτη. Τό Κάντειον Πανεπιστήμιο πρέπει ν' ἀντιπροσωπεύει — ἀκραῖα — τίς ἀγωνίες καί τίς ἀρχές πού θεωροῦν πῶς κουβαλοῦν στίς πλάτες τους οἱ πανεπιστημιακοί μας ἄνθρωποι, χωρίς, ὅμως, κανεῖς ν' ἀναγνωρίζῃ σ' αὐτό τόν συγκεκριμένο του ἑαυτό.

Ἰδοῦ λοιπόν, μ' ἓνα ἀνάλαφρο πηδηματάκι, εἶσαι κιόλας πίσω ἀπ' τό γυαλί, στή χώρα τοῦ Καντείου καί, πρῖν καλά καλά σταθεῖς στά πόδια σου, σέ ζώνουν σύννεφα μπογιαῖς, χρωματίζοντας ἀδιάκριτα τήν κεφαλή, τά μέλη καί τά ρούχα σου. «*Γιά νά σέ βλέπουμε*», σοῦ λέει εὐγενικά ὁ ἐπί τῆς ὑποδοχῆς. «*Τά χρώματά μας σοῦ δίνουν ὑπόσταση, σέ κάνουν ὄρατό. Ἄν δέν σέ χρωματίσουμε, δέν ὑπάρχεις γιά μᾶς πού εἴμαστε ἐδῶ. Ἄρα δέν ὑπάρχεις καθόλου ἐδῶ μέσα*». Τόν εὐχαριστεῖς γιά τήν τόσο σημαντική πληροφορία, πῶς δηλαδή μπορεῖς πλέον νά θεωρεῖς ὅτι ὑπάρχεις ἐδῶ δά, κι ετοιμάζεσαι νά περάσεις στά ἐνδότερα. Δέν προλαβαίνεις, ὅμως, νά κάνεις μισό βῆμα καί ὁ ἐπί τῆς ὑποδοχῆς σέ σταματᾶ: «*Ποῦ πᾶς; Δέν τελειώσαμε τίς διατυπώσεις. Ἀλήθεια, τί χρώμα ἔχεις;*» ρωτᾶ αὐστηρά. «*Ἀλήθεια, τί χρώμα ἔχω τώρα;*» ἀναρωτιέσαι κι ἐσύ μέ τή σειρά σου. Πίσω ἀπό τόν καθρέφτη, τό πρόσωπό σου δέν καθρεφτίζεται παρά στά μάτια τοῦ ἄλλου: The looking-glass self. Μονάχα ψάχνοντας στά μάτια τοῦ ἄλλου μπορεῖς νά βρεῖς τό χρώμα τοῦ ἑαυτοῦ σου. Καί τό πρῶτο πλάσμα πού συνάντησες ἐδῶ, ἀντί νά σέ φωτίσει, σέ ρωτᾶ νά τοῦ πεῖς τί χρώμα εἶναι αὐτό πού μόνο στά μάτια του θά μποροῦσες νά διακρίνεις. Ἄν δέν ἀπαντήσεις, θά θεωρήσῃ ὅτι παραδέχεσαι πῶς δέν ὑπάρχεις στόν κόσμο του. Ἐσύ, ὅμως, γνήσιο τέκνο τοῦ Καρτέσιου, γνωρίζεις πῶς, ἀφοῦ ἡ ἐρώτηση γιά τό χρώμα σου σέ κάνει κι ἀναρωτιέσαι γιά τόν ἑαυτό σου, ἂν μή τί ἄλλο θά πρέπει λογικά νά ὑπάρχεις ἀντικειμενικά. Κι ἂν ὄντως ὑπάρχεις ἀντικειμενικά, τότε θά πρέπει αὐτό νά τό ἀποδέχονται κι οἱ ἄλλοι. Μά γιά νά σέ κατατάξουν ἐδῶ στά διακριτά ἀντικείμενα, ὁ κανόνας ἐπιβάλλει νά ξέρεις καί νά πεῖς πρῶτα τό χρώμα σου. Ἐτσι, δέν μένει παρά νά τούς ρωτήσῃς τί εἶναι αὐτό πού ἐνῶ σέ ρωτοῦν νά τοῦς τό πεῖς, μόνο ἐκεῖνοι μποροῦν νά τό ὀρίσουν, νά στό ποῦν καί νά τοῦς τό δηλώσῃς.

«*Λοιπόν;*», ξαναρωτᾶ. Πᾶς νά ψελλίσῃς κάτι πού ἀκούγεται σάν: «*Δέν..., εε..., δέν...*», μά σέ διακόπτει: «*Μπράβο*: αὐτό

είναι. Δέν είσαι πράσινος ούτε καί κίτρινος». Κοιτάς μέ από-
γνωση αυτόν πού σέ εισηγάγε στή διαλεκτική τῶν χρωμάτων
καί λές μέ ὄση γλύκα μπορεῖς ν' ἀντλήσεις ἀπό τά τρομαγμένα
σου φυλλοκάρδια: «Πῆρα ὠραῖο χρῶμα, ἔ;» Ἐκεῖνος, ἐπιτέ-
λους, χαμογεᾷ λέγοντας: «Ἔ, λοιπόν, καλῶς ἔχει. Γίνεσαι δε-
κτός ὅπως χρωματίστηκες. Μπορεῖς νά περάσεις». Προσπε-
νάς διαστικά κι οὔτε πού σκέφτεσαι νά ρωτήσεις περισσότερο.
Ξέρεις πιά πῶς ἔχεις κάποιο χρῶμα, πού δέν εἶναι πράσινο οὔ-
τε καί κίτρινο, καί προσδοκᾷς στή διακριτικότητα ὅσων συναν-
τήσεις νά μή ρωτοῦν γιά πράγματα πού κολαούζο δέν θέλουν.
Εὐφύης καθώς εἶσαι, μέ τόν καιρό θά συναγάγεις λογικά ποιᾷ
εἶναι ἡ ἀκριβής χρωματική σου ταυτότητα.

Ἐκεῖ πού πᾶς νά ἡρεμήσεις στήν ἀσφάλεια τῶν συλλογισμῶν
σου, μιά φωνή σου ξανακόβει τά ἦπατα: «Νά προσέχεις πού
πατάς· θά λερωθεῖς κι ὕστερα ποιός κάθεται νά σέ κόβει κομ-
ματάκια κομματάκια γιά νά σέ καθαρῶσει». Στρέφεις τό διλέμ-
μα καί βλέπεις ἕναν ρόζ τύπο πού ἔρχεται κεφάλτα νά σέ καλη-
μερίσει. «Μέ ἀναγνώρισε γιά δικό του», σκέφτεσαι μέ ἀνακού-
φιση καθώς τόν ἀντιχαιρετάς. «Ἄρα, λογικά, θά εἶμαι κι ἐγώ
ρόζ». Λογικά λοιπόν (πῶς ἀλλιῶς;) ἀπέκτησες ταυτότητα. Καί,
λογικά, ἀνήκεις κάπου. Ἀνακούφιση. Πατάς στό Κάντειον.
Εἶσαι μέ τούς Ρόζ. Νά προσέχεις μόνο μήν τυχόν καί λερωθεῖς.
Κυρίως μέ πράσινο καί κίτρινο.

Ἀποφασίζεις, μέ περισσότερο κέφι κι αὐτοπεποίθηση, νά
συνεχίσεις τήν περιδιάδασή σου. Κι ὅταν γυρνᾷς τό κεφάλι νά
πεῖς ἕνα «γεια» στόν ρόζ τύπο πού σου ἄνοιξε τά μάτια, δέν
πιστεύεις αὐτό πού βλέπε ς. Ἀλλάζει χρῶμα. Ἐτσι ὅπως κά-
θεται καί σέ κοιτάζει, λίγο λίγο γίνεται μπλέ. Ἀπό τά νύχια
πρός τήν κορφή. Νά ἡ ἀπόδειξη, μονολογεῖς, πῶς τό πανεπι-
στήμιο εἶναι πολύ σοβαρό πράγμα γιά νά τό καταλάβεις μέ τό
πρῶτο. Τό ξανασκέφτεσαι. Ἡ Λογική λείει πῶς μέ τά δεδομέ-
να πού ἔχεις ὡς τώρα, δέν μπορεῖς νά ξέρεις μέ σιγουριά οὔτε
τί χρῶμα εἶσαι, μά οὔτε καί τί χρῶμα δέν εἶσαι· γιατί αὐτοῖ πού
εἶναι ρόζ μποροῦν νά γίνουν μπλέ χωρίς κανέναν προφανή γιά
σένα λόγο· ἄρα, κι αὐτοῖ πού εἶναι πράσινοι ἢ κίτρινοι μπορεῖ
ξάφνου νά γίνουν ἕνας Θεός ξέρεῖ τί. Καθόλου ἀπλά πράγμα-
τα.

Μ' αὐτές τίς σκέψεις περνᾷς τή σιδηρᾷ πύλη τοῦ Κεντρικοῦ
Κτιρίου. Χαμηλά φῶτα, μινωικῆς ἔμπνευσης χρωματισμοί, ψη-
φιδωτά, διάδρομοι στρωμένοι μέ ἐπισημοφανεῖς μοκέτες, πόρ-
τες κλειστές.

«Ψίτ, ψίτ», ἀκοῦς καί, γυρίζοντας, βλέπεις πάλι τόν ρόζ φί-
λο πού ἔγινε μπλέ. Εὐτυχῶς πού τόν εἶδα ν' ἀλλάζει χρῶμα,
σκέφτεσαι, γιατί ἀλλιῶς μπορεῖ καί νά μήν τόν γνώριζα. Τί ἀγέ-
νεια καί ἀγνωμοσύνη θά μποροῦσε νά μου καταλογίσει. «Κά-
τσε νά σέ πάω», σοῦ λέει, κι ἐσύ ἀναρωτιέσαι πῶς γνωρίζει πού
πᾶς, ἀφοῦ κι ἐσύ ὁ ἴδιος δέν τό ξέρεις. Σέ κατευθύνει, μέ τάκτ,
λέγοντάς σου μέ τρόπο πού σέ γεμίζει σιγουριά καί ἀσφάλεια:
«After you baby». Baby! Τέτοια οικειότητα σου κόβει τά πόδια.
Ἀφήνεσαι νά σέ ὀδηγεῖ μέ τρόπο πού σέ κάνει νά νιώθεις πῶς
εἶναι ἐκεῖνος πού σ' ἀκολουθεῖ.

Σέ σταματᾷ μπροστά σέ μιά πόρτα ὅπου διαβάξεις: «Αἶθου-
σα Παιγνίων». Ἀνοίγοντας σέ λούζει ζεστό φῶς, φῶς πού ὅλα
τά δειχνεῖ μπλέ. Σέ ὑποδέχεται καλόβολη βοή ἀνθρώπινης τέρ-
ψης κι μηχανοργανωμένης ἐργασίας. «Νά σᾶς συστήσω τόν μπέ-
μπη», λέει περνώντας μέσα. Κεφάλια χυμένα στήν τσόχα ἀνα-
ταράσσονται ἐλαφρά παράγοντας ἦχους, κάτι σάν «σσσσ...»
καί «νέουσσς». Κι ἐσύ καταπίνεις τό «Χαίρω πολύ» πού ἔφτασε
ὡς τά δόντια σου. Ἐδῶ οἱ ἄνθρωποι ἐργάζονται πιό σοβαρά
ἀπ' ὅπουδήποτε ἄλλοῦ ἔχεις δεῖ ἀνθρώπους νά ἐργάζονται σο-
βαρά. «Ποιός μοιράζει τώρα χαρτί;» ἀκοῦς μιά φωνή πνιγμέ-
νη στήν ἔνταση. «Μά τί ἀκριβῶς κάνουν, τί παίζουν;» ρωτᾷς
τόν διπλανό. «Δέν παίζουν, μπέμπη. Ποντάρουν. Διεκπεραιώ-
νουν Ἐρευνητικά Προγράμματα. Δέν μπορεῖς, ὁμως, νά καθή-

σεις στό τραπέζι τους γιατί δέν ἔχεις μάρκες», ἀπαντᾷ καί ξα-
ναδουθίζεται στήν οικονομική στήλη τῆς ἔφημερίδας του. Rien
ne va plus! Ἐξοδος.

Ἡ ἔξοδος, ὅταν τή βλέπεις ἀπό πίσω, μοιάζει μέ εἴσοδο, ὅπου
περιμένουν κίτρινοι, κόκκινοι, πράσινοι. Πού καί πού, κάποιος
σκύβει καί ρίχνει τό μάτι του στήν κλειδαρότρυπα. Ἄν μπλε-
δίσει ἀρκετά, τό μάτι τραβάει στό ἐσωτερικό καί τό ὑπόλοιπο
σῶμα. Οἱ ἄλλοι μουρμουρίζουν κάτι γιά προδοσία, κι ὕστερα
φιλοσπράχνονται νά πάρουν θέση κοντά στήν κλειδαρότρυπα.

«Πρέπει νά θρῶ μάρκες», σκέφτεσαι καθώς συνεχίζεις τήν
περιδιάδασή σου. Πού, ὁμως, δίνουν μάρκες; Γύρω σου κάθον-
ται καί σέ κοιτοῦν ἦσυχά πόρτες μέ ἀπαστραπτινοὺς μικροὺς
ἐπιγραφές: «Καθηγητής- x, Περάστε, Βοήθειά σας». Ἀφοῦ
ἐδῶ προσφέρεται βοήθεια, δέν ἔχεις παρά νά τή ζητήσεις. «Μή-
πως γνωρίζετε πού μπορεῖ κανεῖς νά θρεῖ μάρκες;» ρωτᾷς τήν
κοντινότερη πόρτα. «Καθηγητής- x, Περάστε, Βοήθειά σας»,
σοῦ ἀπαντᾷ καί σέ καταπίνει.

Βρίσκεσαι πίσω ἀπό πλάτες ἴδιου χρώματος. Δέν βλέπεις τί-
ποτα πέρα ἀπό πλάτες. Μόνο ἀκοῦς. «Κυρίες καί κύριοι (ξύ-
σε με λίγο δεξιότερα), μέ πολύ κόπο (μὴ χαζεύεις δρε βλάκα,
θά μου κόψεις κανένα δάχτυλο μέ τόν θρομονυχκοκόπη σου),
τί ἔλεγα; Ἄ, μέ πολύ κόπο κατάφερα (μὴ μου γλείφεις τή μύτη
τώρα πού μιλάω, μπερδεύομαι), κατάφερα, ἔλεγα, νά ἐξασφα-
λίσω (σῆσε μου, παιδάκι μου, τό τσιγάρο), νά ἐξασφαλίσω ἔλε-
γα... Νά, μέ κάνατε νά ξεχάσω τί κατάφερα νά ἐξασφαλίσω.
Εὐχαριστηθήκατε τώρα; Χαμένοι». Οἱ πλάτες ὀρθώνονται σέ
στάση προσοχῆς. «Μάλιστα, Κύριε Καθηγητά». Σέ παίρνει τό
κύμα ὀργῆς πού ξεσπάει: «Τί μάλιστα, ρέ χαϊβάνια; Εὐχαρι-
στηθήκατε;» Ψίθυροι: «Μ' ἀφοῦ δέν θέλει νά τοῦ λέμε ποτέ
ὄχι...». Νέο κύμα ὀργῆς ξεσπᾷ: «Νά μή σᾶς βλέπω μπροστά
μου ἀχρηστοί» καί πετάγεσαι ἔξω ἀπό τήν πόρτα τοῦ Καθηγη-
τή- x, Περάστε. Βοήθειά σας.

Ζαλισμένος, ἀνοίγεις τήν πρώτη πόρτα καί μπλεγμένος στίς
μέριμνες, νιώθει τό ποδάρι του νά μπλέκεται σέ... Διαβάξεις:
«Προσοχή, καλῶδια ὑψηλῆς προστασίας· Ἀπόρρητον. Πάει
νά σηκωθεί καί πιάνεται ἀπό τό μηχανημα τοῦ διαδόλου: πα-
τά κατά λάθος τό κουμπὶ τῆς ἀνοικτῆς ἐπικοινωνίας...

“Οκ. πρῦτανης;”... συνδέεστε μέ τό γραφεῖο τοῦ x. ὑπου-
γοῦ... Μάλιστα, μάλιστα... x.λπ... Δεμένοι μέ συμφέροντα καί
πολιτικά σκατά = ποιᾷ εἶναι τελικά ἡ αὐτονομία; Πῶς γίνεται
κανεῖς πρῦτανης; Τά πολιτικά κόμματα καί οἱ παρατάξεις...

Βγαίνεις καί σέ ποδοπατάνε πάλι... Φεύγουν οἱ πρόεδροι τῆς
ΝΔ, ἔρχονται οἱ πρόεδροι τοῦ ΠΑΣΟΚ... Σχόλιο κάποιου ἀλη-
ταρᾷ: Ντενεκές καθηγητής = ὅ, τι καταξιώθηκε καταξιώθηκε...
κλείνουν οἱ ἐπιστημονικῆς φιλοδοξίες = Διοικητῆς Ὀργανι-
σμοῦ Ἀποχετεύσεως Λιλιπούπολης...

Προσγειώνεσαι μέ τή μούρη κολλημένη σέ μιά ἐπιγραφή:
Ἐκλογές, Ἐξελίξεις μελῶν ΔΕΠ. Ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος εἰς
τούς μὴ ἔχοντας ἐργασία. Κάνεις νά γυρίσεις πίσω. «Ἐπ, πού
πᾶς; Εἶναι ὑποχρεωτικό νά μπεις». Εἶναι πάλι ὁ τύπος πού σοῦ
ἄνοιξε τά μάτια. Αὐτή τή φορά εἶναι γκριζός· σάν ποντικού-
λης. Καί τοῦ πάει πολύ. Ὑποψιάζεσαι πῶς σέ συμπαθεῖ, για-
τί, ὅπως φαίνεται, σ' ἀκολουθεῖ διακριτικά ἀπ' τήν ὠρα πού
σέ γνώρισε: «Μά πῶς; Ἀφοῦ γράφει ὅτι ἀπαγ...», δικαιολο-
γεῖσαι, μά σέ διακόπτει: «Φαίνεται δέν ξέρεις ξένες γλώσσες.
Στίς ξένες γλώσσες, ἡ ἐπιγραφή σημαίνει πῶς ἀφοῦ δρέθηκες
μπροστά στή πόρτα ὑποχρεοῦσαι νά μπεις μέσα».

Μέσα εἶναι ὅλα πασπαλισμένα μέ κάτι πού θυμίζει πούδρα
ἢ ἄχνη ζάχαρη. Ἐνα χιονισμένο «Μάθημα Ἀνατομίας». Οἱ
Κριτές πηγαίνουερχονται μέ σκοτισμένο δῆμα, φορώντας λευ-
κῆς ποδιές, λευκά παπούτσια, λευκά γάντια, ψηλά λευκά κα-
πέλα. Πρόσωπα καλυμμένα μέ τούλι. Σάν γάμος καί σάν νο-
σοκομεῖο, σκέφτεσαι. Μά τί ἐπισημότητα... «Ξέρεις, αὐτό πού
βλέπεις εἶναι τό παιχνίδι τῆς ἀντικειμενικότητας», σοῦ λέει στά

κλεφτά ο ποντικούλης. «Πολύ σοβαρό παιχνίδι», συνεχίζει, «οί Κριτές φορούν τή στολή πού κρύβει όλα τὰ χρώματα: τή λένε χαιδευτικά Ουδετερόιτσα· τό επίσημό της όνομα είναι στά γερμανικά πού δέν τὰ προφέρω καλά. Τώρα, όμως, βλέπε νά μαθαίνεις, γιατί ἐδῶ ὅλοι, μέ τή σειρά μας φυσικά, κάνουμε ἄλλοτε τόν Κριτή κι ἄλλοτε τόν Κρινόμενο. Όπως λένε κι οί Γραφές, ὁποιος κρίνεται κρίνει, ὁποιος παιδεύεται παιδεύει». Τό μυστήριο καί οί μύστες τῆς Παιδεύσεως. Ἡ σπουδαιότερη τελετή τοῦ Καντείου Πανεπιστημίου.

Στή μέση τοῦ χώρου βρίσκονται δύο ντιβάνια ὅπου ξαπλώνουν τούς κρινόμενους. Τό ἕνα ντιβάνι προσαρμόζεται μέ χάρη στό μπῶτο τοῦ ἀνθρώπου. Δέν προλαβαίνει νά ξαπλώσει καί... «τελειώσατε», τοῦ λένε ὀμοφώνως. «Μέ τίς ἡγείες σας». Τό ἄλλο ντιβάνι, μέ τό πού νιώσει πάνω του ἄνθρωπο, ἀρχίζει λίγο λίγο νά μακραινέι. «Βλέπετε καί μόνος σας, εἶστε λίγο κοντύτερος». Τόν τραβοῦν λοιπόν κι ὁ κακομοίρης μονγκρίζει καί δαγκώνεται ὥσπου νά φτάσει τό μήκος τοῦ ντιβανιοῦ. «Φαίνεται πῶς κάτι ἔγινε», ἀκούγεται νά λέει κάποιος ἀπό τούς Κριτές. «Καλά τὰ πάμε...». Μά, ξάφνου, τό ντιβάνι ἀρχίζει νά μικραίνει. Σέ λίγο ὁ δυστυχῆς νιώθει νά περισσεύει μιόο κεφάλι καί λίγο ἀπ' τὰ ποδάρια του. Ξεφυσᾷ καί μουρμουρίζει μέσα ἀπό τὰ δόντια του: «Καί ὅμως κινεῖται». Αὐτός πού μοιάζει νά 'ναί ἐπικεφαλῆς τῶν κριτῶν τοῦ δίνει ἕνα φιλί στό μέτωπο λέγοντας: «Ἀγαπητέ μου, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Γαλιλαίου, ὅλοι αὐτό λένε. Ἐν προκειμένω, ὅμως, ἐσύ εἶσαι αὐτό πού κινεῖται· εἶσαι ἀπροσάρμοστος. Εἶναι χρέος μας νά σέ βοηθήσουμε. Καί πρόσεξε, εἶναι ἔργο πού προσφέρεται ἀπό αἴσθημα ἐθύνης. Δωρεάν. Ἀντί λοιπόν νά δυσανασχετεῖς, κοίτα νά μάθεις πῶς κόβεται σωστά ἕνα πόδι ἢ ἕνα κεφάλι. Ἀλήθεια, προτιμᾷς πόδι ἢ κεφάλι;» Παρακολουθεῖς μέ δεμένο τό στομάχι. Τέτοια μεταδοτικότητα... Ἐτσι ἐκπαιδεύονται οἱ ἐκπαιδευτές. Χειροκροτήματα καί «Οὔρα» κι «Εἰς ἄνωτερα, σιδεροκέφαλος!». Καί τό ἔννοοῦν τό σιδεροκέφαλος. Ὅσοι ἔχουν τήν τύχη νά μήν τούς καλοέρχεται τό νέο σιδερένιο τους κεφάλι, τυλίγονται μέ πολύχρωμα χαρτιά καί κορδέλες, δῶρο στόν σκουπιδοφάγο. Σανά χειροκροτήματα καί «Οὔρα» καί «Καλοφάγωγος!».

... Ἀντιγραφεῖς πού παράγουν παπαγάλους... καί συγγράμματα κ.λπ.

Ἐχεις ἰδρῶσει ἀπό τήν κατάνυξη. Στρέφεται πρὸς τόν διπλανό σου, τοῦ χαμογελάς καί τόν ρωτᾷς οὐδέτερα: «Καί μέ τὰ μαθήματα τί γίνεται;» Προσμένεις μιά ἀπάντηση πού θά ἐλαφρύνει λιγάκι τό κλίμα. «Ἐχουμε πῆξει στά μαθήματα. Νά φαντασθεῖς, ἀπό πρωί πρωί μέχρι ἀργά τό βράδυ προβλέπονται διδασκαλίες σέ ὅλες τίς αἰθουσες τοῦ πανεπιστημίου» σχολιάζει ἐκεῖνος. «Μά οἱ αἰθουσες τοῦ Καντείου μοιάζουν ἄδειες», παρατηρεῖς ἀφελῶς. Καί βέβαια ὁ ποντικούλης σέ κατακεραινώνει γιά τήν ἀφέλεια σου: «Βεβαίως καί εἶναι ἄδειες. Πρόσεξε: ὁ, τι εἶναι ὑποχρεωτικό, αὐτό τό κάνουν ὅλοι. Σιγά τ' ἀντά. Ἐμεῖς ἐδῶ κάνουμε τό κάτι παραπάνω. Μέ παρακολουθεῖς; Ἄν ἀπό τίς ὁδομάδες πού ὁ νόμος προβλέπει ὡς ἐλάχιστη διάφορα τοῦ ἑξαμήνου ἀφαιρέσεις τόν ἐλάχιστο προβλεπόμενο ἀριθμό παραδόσεων πού απαιτεῖται γιά νά κατοχυρωθεῖ ἕνα ἑξαμηνιαῖο μάθημα, τότε μᾶς μένει ὡς καθαρό ὑπόλοιπο ἡ θεραπεία τῆς ἐπιστήμης ἀπό τό περίσσειμα τῆς καρδίας μας. Κατάλαβες;» Δέν κατάλαβες. Ἡ ἀφαίρεση δέν εἶναι τό μεγάλο σου ἀτού.

Προσπαθώντας νά ἀφομοιώσεις τόν πολύπλοκο συλλογισμό καί νά βρεῖς σέ πόσες ἑβδομάδες ἀνά ἑξάμηνο ἀναλογεῖ, ἐν τέλει, ἡ ἀπό τοῦ περισσεύματος διδασκαλία, περνᾷς ἀρηρημένος τήν πύλη τοῦ Πρυτανείου. Στό Πρυτανεῖο, ὡς γνωστόν, συντρῶγουν δωρεάν οἱ πρυτάνεις, τὰ ξέρεις αὐτά κι ἀπ' τήν ἱστορία τοῦ γυμνασίου. Δέν σοῦ εἶχε, ὅμως, περάσει ποτέ ἀπό τό μυαλό τί ἀπίθανη εὐθύνη καί τί βραχνάς εἶναι αὐτή ἡ δωρεάν σίτηση. Οἱ πρυτάνεις, πού ἰδρῶνουν νά ἐξασφαλίσουν τὰ

πρὸς τό ζῆν τῶν καλόχρωμων ὑπηκόων τους, θά πρέπει, ἔτσι λέει τό ἔθιμο, νά γευτοῦν ὅλα τὰ ἐδέσματα πού ἐξασφαλίστηκαν καί μαγειρεύτηκαν μέ τή μεσολάβησή τους. Οὔτε ψύλλος στόν κόρφο τῶν σιτιζομένων στό Πρυτανεῖο. Πῶς μποροῦν τόσο λίγοι ἄνθρωποι νά εὐχαριστήσουν ὅλον αὐτό τόν κόσμο, πού κουβαλαίει ζεστές μερίδες καλομαγειρεμένων ἐρευνητικῶν καί ἐπιμορφωτικῶν προγραμμάτων; «Εὐχαριστῶ, ἔχω φάει καί στό σπῆτι», λένε οἱ καημένοι· καί συνεχίζουν μ' ἕναν μικρό ἀναστεναγμό: «Θά πρέπει ὡστόσο νά δοκιμάσω λίγο· μιά μπουκίτσα, μήν σᾶς προσβάλω. Ἐξαιρετικό, συγχαρητήρια, νά τὰ πῶμε κι ἀνεπισημως, γιατί, βλέπετε, ἔχω ὑποχρεώσεις πού περιμένουν... Next please!». Βλέπεις, τήν οὔρα καί τούς λυπάσαι. Πῶς θά τίς χωνέψουν ὅλες μαζί τόσες πολλές μικρές μπουκίτσες!

... Σοῦ ἀπαντᾷ ἕνα μακρόσυρτο ρέψιμο πού ἀκούγεται σάν νά λέει: «Καί σήμερα ποῖόν θά φάμε καί ποῖόν θά ἐλεήσουμε;» Ἡ ἐλεημοσύνη χωράει στό σκηνικό. Μά μ' ὅσα φάγανε, πῶς μένει χώρος νά χωνέψουν κι ἄλλους; ἀναρωτιέσαι ἀφελῶς, μά τίς σκέψεις σου διακόπτει ἡ ἐκ πρυτανικοῦ στόματος ἐρώτηση: «Τό Ἐκλεκτορικό Σῶμα τοῦ δικοῦ μας δουλεύει ἤ δέν δουλεύει;» ... Κύριε Πρύτανη, ἀπό ἐδῶ ὁ νέους... Νέους... Μπράβο, νά ἔχεις τή γνώμη σου... κι ἐγώ ἔτσι ἔκανα...

Γεμάτος ἀνησυχία γιά τή μοῖρα τους, συνεχίζεις τή βόλτα σου, ὅταν ξαφνικά σέ σταματᾷ καί πάλι ὁ καλός σου ὁ ποντικούλης. «Ἐδῶ, πίσω ἀπό τήν κουρτίνα, γίνονται οἱ Συνεδριάσεις. Θέλεις νά δεῖς;» Παραμερίζεις λίγο τό παραπέτασμα καί κοιτάς. Χαμός! Χαρτοπόλεμος, σεραπτανίνες, καραμούζες, μάχες κανονικές μέ βασιλιάδες, βασιλισσες, ἄλογα, πύργους, ἀξιωματικούς καί πόνια. Κάθονται στά ἔδρανα καί φουσούν σαπονοφόουσκες ἢ μιά ὁμάδα ἐναντία στήν ἄλλη. Ὅλα ἐδῶ φαίνεται πῶς ἔχουν νά κάνουν μέ τήν ἔδρα. Ἀγῶνες ἐντός κι ἐκτός ἔδρας: 1-2- x . Πανζουρλισμός. «Κάτσε κάτω, ρέ...», «Παρακαλῶ, après vous...», «Σκίστε τους τήν ἔδρα...». Τί εὐγενικά παιχνίδια... «Σημασία ἔχει τό φιλαθλο πνεῦμα», λέει σοβαρά ὁ ποντικούλης, «πάντα αὐτό πρέπει νά βγαίνει νικητής». Καί χύνεται στόν καθγά. Σέ λίγο οἱ γκριζοί τρῶνε τήν ἔδρα τῶν κίτρινων. Τότε, ὅλοι μαζί, ἀδιακρίτως χρωμάτων, πιάνονται χέρι χέρι, τραγουδοῦν χαρούμενα τήν προσευχή καί ἀποχωροῦν εὐχόμενοι ὁ ἕνας στόν ἄλλον «καί εἰς ἄλλα, καί εἰς ἄλλα». Ὑστερα, τὰ φῶτα χαμηλώνουν κι οἱ κλητήρες σκουπίζουν τὰ πτώματα ἀπ' τό χαλί.

Τό Κάντειο Πανεπιστήμιο, εὐτυχῶς, μένει καλά κλεισμένο πίσω ἀπ' τόν καθρέφτη. Οἱ ἥρωες τῆς ἱστορίας μας δέν εἶναι παρά εἰδῶλα ἀντεστραμμένα κι ἡ λογική τοῦ Καντείου δουλεύει ἀνάποδα ἀπ' τή δική μας. Δέν μποροῦμε νά συγκρίνουμε τὰ εἰδῶλα μέ τούς ἑαυτούς μας, γιατί δέν ἔχουμε κοινό μέτρο. Δέν μποροῦμε νά συστήσουμε λογικά καμιά ἀναλογία, γιατί δέν ἔχουμε τρόπο νά μεταγράψουμε στόν ἴδιο κώδικα καί τόν κόσμο τοῦ παραμυθιοῦ καί τόν κόσμο πού διώνουμε. Δέν μποροῦμε νά ἀναποδογυρίσουμε τό πανεπιστήμιο, γιατί εἴμαστε μέσα του καί μᾶς κουβαλαίει. Ἐκτός κι ἂν ποτέ κατορθώσουμε νά διαβάσουμε λιγότερο ἀκαδημαϊκά ἐκεῖνον τόν ἀφορισμό τοῦ γέρο-Μάρξ πού λέει πῶς ἂν δέν βαλθοῦμε ν' ἀλλάξουμε τόν κόσμο, δέν καταλαβαίνουμε παρά ὅσα μᾶς ὑπαγορεύουν ἡ τάξη κι ἡ βολή πού προκαταλαμβάνουν τήν ὑπαρξη καί τή σκέψη μας. Χαίρετε.

Ἡ μνήμη τῆς ἱστορίας καί ἡ ἀμνησία τῶν ἔθνῶν

Γιά τό στρατόπεδο τῆς Μακρονήσου

τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ

Ἄν ἀρᾶσει, φαίνεται, σ' ἄλλα ἔθνη νά θυμῶνται τήν πραγματική ἱστορία τους. Ἰδίως, ὅταν ἡ ἱστορία αὐτή ἀναδεικνύει πλευρές ὀδυνηρές καί δυσάρεστες, γιά τίς ὁποῖες, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, κανεῖς πιά δέν αἰσθάνεται ἄνετα καί περήφανος, ἄν θέλει πραγματικά νά ἀναλογιστεῖ, μέ εἰλικρίνεια, ὅσα βρῖσκονται στήν ἀφεταιρία ἢ σέ κάποια κρίσιμη καμπή τῆς ἱστορίας τῆς ἐθνικῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας στήν ὁποία μετέχει.

Οἱ ἐθνικές ἱστορίες, οἱ ἐπίσημες ἱστορίες, πού διδάσκονται σ' αὐτά σχολεῖα καί γαλουχοῦν τίς συνεχόμενες γενεές, εἶναι φτιαγμένες μέ ἀποσιωπήσεις καί ἀμνησίες, ὅσες χρειάζονται, κάθε φορά, γιά νά διαμορφωθεῖ, στίς συλλογικές συνειδήσεις, μιᾶ αἰσθησιμῆ ἀρμονίας, συνοχῆς καί μεσότητος πού ὑποτίθεται ὅτι χαρακτηρίζει τό ἱστορικό παρελθόν.

Μπορεῖ οἱ ἱστορικές πραγματικότητες νά διαψεύδουν τά σχήματα αὐτά: ὅμως, οἱ ἰδεολογικές χρήσεις τῆς ἱστορίας ἔχουν ἀπό καιρό ἐπινοήσει ὅλες τίς δυνατές μεθοδεύσεις πού ἐπιτρέπουν νά ἐμφανιστοῦν τά ἐπιθυμητά ὡς πραγματικότητες καί νά παραγραφῶν ὅσα θά μπορούσαν νά διαταράσσουν τίς ἐπιδικώμενες ἰσορροπίες καί τούς ἐκάστοτε κοινωνικούς κομπορμιμούς.

Γνωρίζουμε πιά, ἀρκετά καλά, τούς μηχανισμούς μέσα ἀπό τούς ὁποίους διαμορφώνονται τά ἰδεολογήματα πού δεσπόζουν στίς συλλογικές ἀντιλήψεις καί στίς συλλογικές νοοτροπίες γιά ὁ,τι ἀφορᾷ τό ἱστορικό παρελθόν καί τίς τεχνητές ἀναπαλαιώσεις τῆς ἱστορίας. Ὑπακούουν στό θαυματουργό τρίπτυχο: ἀποσιώπηση, ἀπόρριψη, ἐνσωμάτωση.

Τό ζητούμενο εἶναι, πάντα, ἡ ἐθνική συνοχή, ὑπό τή σκέπη τῆς ἐκάστοτε δεσπόζουσας ἰδεολογίας. Σ' αὐτήν ἀποβλέπουν καί ἀποσκοποῦν οἱ ἐπίσημες ἐκδοχές καί οἱ διδασκόμενες ἱστορίες. Καί γιά νά τό ἐπιτύχουν ἐξοβελίζουν, ἀδίστακτα, ὁ,τι μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀνατρεπτικό, δηλαδή ἐνοχλητικό: στρογγυλεύουν καί ἀπονευρώνουν ὁ,τι δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξοβελιστεῖ καί νά ἀποσιωπηθεῖ: καί, σέ τρίτη διάσταση, ἐνσωματώνουν, τυπικά, ὀνόματα καί τόπους στό σῶμα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, ἀφοῦ προηγουμένως τά ἔχουν ἀποκαθάρει ἀπ' ὁ,τι θά μπορούσε νά θυμίζει τήν ἰδιοτυπία τους καί τήν ἀνατρεπτικότητά τους.

Διαμορφώνεται, ἔτσι, μιᾶ συνεκτική συμβολική, πού ἐνισχύει τίς κοινωνικές ἀδράνειες, μέσα ἀπό τήν ὑποβάθμιση τῆς κοινωνικῆς δυναμικῆς καί τήν περιθωριοποίηση τῶν δημιουργικῶν στοιχείων πού θά μπορούσαν νά ἐνεργοποιήσουν τήν ἱστορική μνήμη καί νά τροφοδοτήσουν νέες ἀνατρεπτικότητες.

(Συμπληρώνω, ἐδῶ, σέ παρένθεση, μέ ἀφορμή καί τήν ἐμπειρία μου ἀπό τήν «Ἡμερίδα» γιά τή Μακρόνησο: τυπική μορφή ἐνσωμάτωσης διά τῆς ἀποσιώπησης εἶναι καί ἡ θετική προβολή τῆς Μακρονήσου, ὅταν αὐτή συνοδεύεται ἀπό τήν ἀποσιώπηση τῆς πολιτικῆς ταυτότητας τῶν μακρονησιωτῶν. Οἱ πολῖτες καί οἱ στρατιῶτες πού θῆτευσαν στή Μακρόνησο δέν εἶταν ἀφηρημένα ὄντα, ἰδεατοί ἥρωες, πού ἀντιστέκονταν στή

βία ἐν ὀνόματι ἀφηρημένων ἀρχῶν: εἶταν, στήν συντριπτική τους πλειοψηφία, Ἕλληνες κομμουνιστές. Ὅταν αὐτό τό σῶσιμῶδες, καί συστατικό, στοιχείο ἀποσιωπᾶται — ἔστω καί γιά νά ἐξυπηρετηθοῦν καλές σκοπιμότητες — ἡ ἱστορική προοπτική ἀλλοιώνεται, καί ἡ ἐνσωμάτωση τῶν μακρονησιωτῶν στήν ἱστορία ξαναγίνεται μέσω τοῦ ἀποχρωματισμοῦ τους).

Ἄς προσθέσουμε, σέ ὅλ' αὐτά, πῶς ἡ ἱστορία πού γράφουν οἱ νικητές εἶναι ἡ ἱστορία πού διαγράφει ἡ παραμορφώνει τήν ἱστορία τῶν ἠττημένων: καί ὅταν δέν τούς ξεχνᾷ, ξέρεῖ νά βρῖσκει τούς τρόπους γιά νά τούς ἐνσωματώσει στό κυρίαρχο σχῆμα, ἀλλοιώνοντας οὐσιώδη χαρακτηριστικά τῆς φυσιογνωμίας τους.

Καί, γιά νά μήν εἶναι ἡ εἰκόνα μας μονότροπη, ἄς θυμίσουμε, ἀκόμη, καί ἄς θυμηθοῦμε, ὅτι καί οἱ ἐπιμέρους ἰδεολογικοποιημένες ἱστορικές ἀναπαραστάσεις τοῦ παρελθόντος πού διαμορφώνουν τά ἐπαναστατικά κινήματα γιά νά μορφοποιήσουν τήν ἰδιαιτερότητα καί τήν ἰδιοτυπία τῆς κοινωνικῆς καί τῆς πολιτισμικῆς τους ταυτότητας, εἶναι, κι αὐτές, κατασκευασμένες μέ ὅσες αὐθαιρεσίες χρειάζονται, προκειμένου νά ἀναδειχθοῦν τά ἐπιθυμητά καί νά ἀγνοηθοῦν ὅσα θεωρεῖται ὅτι δέν βοήθουν τούς καλούς ἀγῶνες.

Μέσα σ' αὐτές τίς ὀπτικές καί σέ αὐτό τό πλαίσιο, ἱστορίες ἐπικίνδυνες καί ἀνατρεπτικές, ὅπως εἶναι ἡ ἱστορία τῆς Μακρονήσου καί τῶν μακρονησιωτῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἱστορία καί οἱ ἱστορίες τῶν ἐλλήνων κομμουνιστῶν, εἶναι φυσικό νά ἀντιμετωπίζονται μέ ἐπιφύλαξη καί καχυποψία.

Πῶς νά ἐνσωματώσεις στήν ἐθνική ἱστορία ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα στίγματα τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας καί τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ; Πῶς νά μπολιάσεις, στή συλλογική μνήμη, ἕνα συλλογικό ἔγκλημα καί τήν ὄχι σιωπηρή, ἀλλά τήν ἐνεργητική ἐπιδοκιμασία του, ἀπό τό σύνολο τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς ἐποχῆς, ἀπό τή μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἐπίσημου πνευματικοῦ κόσμου, ἀπό τήν ἱεραρχία καί τόν προκαθήμενο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας πού εὐλογοῦσαν τό ἔργο τῶν βασιανιστῶν, ἀπό ἀνθρώπους πού, στή συνέχεια, τιμήθηκαν γιά μεταγενέστερους ἀγῶνες τους ἀλλά οἱ ὁποῖοι, ἐκεῖνη τήν ἐποχή, ἀνακήρυσαν τή Μακρόνησο «νέο Παρθενῶνα» καί μπορούσαν, μέ ἄνεση, νά δηλώνουν, ὅπως τό ἔκανε ἕνας σημαντικός πνευματικός ἀνθρώπος, πού ἀργότερα ἀναδείχτηκε στό ἀξίωμα τοῦ προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας: «μακάρι ὅλοι μας νά περνούσαμε κι ἀπό μιᾶ Μακρόνησο στή ζωή μας». Πῶς νά δεχτεῖς νά συνειδητοποιήσεις ὅτι ἡ σιωπή πού τύλιξε τό Μακρόνησο, ἐκεῖνη τήν ἐποχή, σήμαινε καί σημαίνει ἐγκατάλειψη καί συνοχή τῆς κοινωνίας πού δέχτηκε τή σιωπή, γιά νά ἀποφύγει τούς ἐφιάλτες τῆς χωρῆς νά τούς ἔχει ἐξορκίσει; Καί πῶς νά δεχτεῖς, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ν' ἀντικαταστήσεις τούς θρούλους καί τή μονοσήμαντη μνήμη τῶν θυσιῶν μέ τήν ψύχραιμη θεώρηση, πού θά ἀποκαθιστοῦσε τίς πραγματικότητες στίς ἀκριβεῖς τους διαστάσεις; Δύσκολα πράγματα.

Χρειαστέθηκε νά περάσουν δεκαετίες, ὁ θάνατος νά ἀραιώσει τίς τάξεις τῶν πρωταγωνιστῶν, νά γίνουν κοσμογονικές ἀλλαγές σ' αὐτό τόν τόπο, κι ἀκόμη μόλις εἴμαστε σ' αὐτά βήματα γιά μιᾶ νηφάλια ἱστορική θεώρηση, πού θά ἀντιμετωπίζει τίς μακρονησιώτικες πραγματικότητες μέσα στήν ἱστορική

Εἰσήγηση στήν «Ἡμερίδα γιά τήν προστασία καί ἀνάδειξη τοῦ ἱστορικοῦ τόπου τῆς Μακρονήσου», πού ἔγινε στό Ἐθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, στίς 28 Ἀπριλίου 1993.

τους προοπτική. Και θά τις ενσωματώνει, ως οργανικό τμήμα, στη νεοελληνική ιστορία της περιόδου.

Χρειάστηκε χρόνος πολύς. Και πάλι, χρειάστηκε τό φωτισμένο πείσμα μιάς μικρής ομάδας ανθρώπων, για να ξεκινήσει ή διαδικασία πού οδηγεί στην αναγνώριση της Μακρονήσου ως ιστορικού τόπου και στην επανενσωμάτωση της ιστορίας της Μακρονήσου στα ιστορικά δρώμενα αυτής της χώρας. Στο μεταξύ, υπήρχε ή συμβολή των αγωνιστών για τή διάσωση της μνήμης και τή δικαίωση των αγώνων. Προσφορά πολύτιμη, αλλά πού, μόνη της, δέν φαίνεται να άρκει. Χρειάζονται και άλλα, για τά όποια θά μιλήσουμε στη συνέχεια.

Ήρθε, λοιπόν, όπως φαίνεται, ή ώρα των μνημείων και των ιστορικών τόπων. Ώρα σημαδιακή, αλλά δύσκολη και επικίνδυνη, καθώς γνωρίζουμε ότι οι ιστορικοί τόποι, τά μνημεία, τά αγάλματα, διαμορφώνουν έναν διάκοσμο επιδεικτικό σέ πολλαπλές χρήσεις και έρμηνείες.

Τά μνημεία, χωρίς τήν ιστορία τους, μπορούν να μένουν δουβά και άπροσπέλαστα. Είναι μνημεία έξουδετερωμένα. Τά μνημεία, μέ τήν ιστορία τους, μπορούν να είναι συντελεστές ενεργοποίησης της ιστορικής μνήμης.

Ιστορική μνήμη: δηλαδή ή άποκατάσταση μιάς πολιτισμικής συνέχειας, πού τρέφεται από τήν αυτογνωσία τήν όποια γεννά ή σύνδεση του παρόντος — όπως αυτή συντελείται μέσα από τήν καθημερινή οικείωση του διαβάτη και του πολίτη μέ τους ιστορικούς τόπους πού συναντά στίς περιδιαβάσεις του —, ή σύνδεση αυτή του παρόντος μέ τή συντελεσμένη ιστορία. Προς τήν κατέθυνση αυτή, της ενεργοποίησης της ιστορικής μνήμης, μάς καλεϊ, νομίζω, τό πρόγραμμα της ήμερίδας στην όποια συμμετέχουμε.

Στή συλλογική προσπάθεια για τήν άποκατάσταση της Μακρονήσου, οι ιστορικοί, έστω και καθυστερημένα, θά μπορούσαν να προσφέρουν και τή δική τους συμβολή. Όχι για να δικαιώσουν ή να καταδικάσουν — έχουν περάσει πιά οι καιροί όταν οι ιστορικοί, ύποδύμενοι ρόλους εισαγγελέα ή δικαστή πού καταδικάζε ή άθώωνε, έκριναν και απέδιδαν εύσημα ή μομφές στα άντικείμενα των έρευνών τους· όχι, λοιπόν, για να καταδικάσουν ή να δικαιώσουν, αλλά για να συντελέσουν, μέ τά μέσα της έπιστήμης τους και τά εργαλεία της δουλειάς τους, ώστε να άναδειχθούν οι μηχανισμοί πού όδήγησαν στη διαμόρφωση των καταστάσεων πού μελετώνται: όποιες κι άν είναι αυτές οι καταστάσεις, και ό, τι κι άν αυτές έσήμαιαν για τήν κοι-

ωνία πού τις δημιούργησε και τους ανθρώπους πού μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο τις έδίωσαν.

Τό Μακρονήσι, στην ιστορική του προοπτική, άντιπροσωπεύει μιά πολυδιάστατη πραγματικότητα, ή όποια χρειάζεται να μελετηθεί σφαιρικά και χωρίς μονομέρειες. Μέ τή μέγιστη έφικτή άντικειμενικότητα, όπως πρέπει να μελετούμε όλα τά ιστορικά φαινόμενα, είτε αυτά άνήκουν στο μακρινό παρελθόν, είτε στίς έποχές πού ζούμε. Ώς μελετητές και όχι ως μέτοχοι. Δέν είναι πάντα εύκολο. Μπορούμε, πάντως, να τό έπιχειρήσουμε.

Ή ιστορία της Μακρονήσου είναι, βέβαια, ή ιστορία των αγωνιστών, ή ιστορία των κομμουνιστών, κυρίως, αγωνιστών: έκείνων πού άντεξαν στον πύρινο κύκλο των μαρτυριών, πού «κοιμήθηκαν μάγουλο μέ μάγουλο μέ τό θάνατο», όπως έλεπε ό ποιητής, πού στάθηκαν παραδειγματικά ύποδείγματα άντιδοτικότητας, ενψυχίας και ήθους, και πού ένέπνευσαν, μέ τό παράδειγμά τους, τίς γενιές πού έζησαν μέ τή βεβαιότητα ότι «εύτυχισμένος είναι ό άνθρωπος πού ζει και πεθαίνει για ένα ιδανικό». Θά ξαναμιλήσουμε για τους ανθρώπους αυτούς, μέ τό σεβασμό και τήν τιμή πού τους ταιριάζει. Άλλά ή ιστορία της Μακρονήσου δέν είναι μόνο αυτή, και, ίσως, άς μου τό έπιτραψουν οι μακρονησιώτες πού βρίσκονται στην αίθουσα, δέν είναι κυρίως αυτή.

Ή ιστορία της Μακρονήσου είναι, πρώτιστα, ή ιστορία ενός κρατικού θεσμού, πού διαμορφώθηκε για να έξυπηρετηθούν συγκεκριμένες άνάγκες, σέ συγκεκριμένη έποχή.

Ένδιαφέρει να γνωρίζουμε τή σύλληψη του σχεδίου, τίς μεθοδεύσεις, τους σχεδιασμούς και τους σχεδιαστές, αλλά και τήν εξέλιξη του μέσα στο χρόνο. Όχι μέ γενικούς άφορισμούς, αλλά μέ τά συγκεκριμένα στοιχεία πού θά προκύψουν από τό συνδυασμό άρχειακών έρευνών και τήν αξιοποίηση προφορικών μαρτυριών των έπιζώντων και όσων είναι σέ θέση να γνωρίζουν.

Στήν άφετηρία, ό νέος θεσμός εμφανίζεται να θέλει να λειτουργήσει ως εργαλείο πρόληψης και αυτοπροστασίας του κράτους. Σέ μιά έποχή πού τό έπίσημο κράτος (και τό σχεδόν έπίσημο παρακράτος) σχεδιάζει, αυτοσχεδιάζοντας, αλλά μέ πλήρη έπίγνωση του σκοπούμένου, τόν έμφύλιο πόλεμο· και πού, παράλληλα, προετοιμάζεται να άντιμετωπίσει τόν έμφύ-

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΑΓΡΑ
1979 - 1993**

λιο πόλεμο που έλπίζει (χωρίς, πάντως, να τό γνωρίζει) ότι οργανώνουν οι κομμουνιστές αντίπαλοί του, βρίσκεται εμπρός σε μία εξαιρετικά δυσάρεστη πραγματικότητα: η μεγάλη αναλογία, αν όχι η πλειοψηφία, των στρατευμένων νέων προέρχονται από την εαμική αντίσταση και υπάρχει, ορατό, τό ένδεχόμενο, σε περίπτωση εμφύλιας σύγκρουσης, μεγάλα τμήματα του στρατού όχι μόνο να μην υπακούσουν στις εντολές της στρατιωτικής ηγεσίας, αλλά και να προσχωρήσουν στον Δημοκρατικό Στρατό που εκείνη τήν εποχή είχε αρχίσει να συγκροτείται.

Οι στρατιώτες αυτοί, και οι όμορφονές τους αξιωματικοί, χρειάζεται να ξεουδετερωθούν. Και ξεουδετερώνονται με τόν έγκλεισμό τους σε ειδικά στρατόπεδα, που δημιουργούνται, διαδοχικά, σε νησιά αλλά και σε έλεγχόμενες περιοχές τής ηπειρωτικής Ελλάδας, όπου περιορίζονται, με διάφορους τρόπους και ποικίλους βαθμούς εξαναγκασμού, οι εαμίτες, οι έλασίτες και οι επόνιτες νεοσύλλεκτοι. Παράλληλα, και υπηρετώντας τις ίδιες σκοπιμότητες, αναπτύσσεται ο θεσμός τών διοικητικών εκτοπίσεων που οδηγεί σε τόπους εξορίας δεκάδες χιλιάδες πολίτες. Πρώτη φάση αυτή.

Πολύ γρήγορα, όμως, διαπιστώθηκε ότι ο περιορισμός τών άριστερών στρατιωτών και ή εκτόπιση τών άριστερών πολιτών δεν άρκούσαν για να επιτευχθούν μονιότερα άποτελέσματα: αυτά, ακριβώς, που, από τήν πλευρά του επίσημου κράτους, είχαν οδηγήσει σε ενέργειες που εξωθούσαν προς τήν κατεύθυνση του εμφύλιου πολέμου. Εύκολα μπορούσε να διαπιστωθεί ότι ο περιορισμός τών αντιπροσώπων σε στρατόπεδα μπορεί να ανταποκρίνονταν στις επιδιώξεις του άρχικου σχεδιασμού — και από τήν πλευρά αυτή ή ενέργεια ύπηρεε άποτελεσματική, στο μέτρο, κυρίως, που ξεουδετέρωνε ισχυρές, αξιόμαχες, αντίπαλες δυνάμεις — αλλά δεν έλυνε τό κεντρικό πρόβλημα που, κατά κύριο λόγο, βρισκόταν στην άφρηρία του εμφύλιου πολέμου.

Ο εμφύλιος πόλεμος θά τελείωνε, κάποτε, και, όσο προχωρούσε ο χρόνος, όλα έδειχναν ότι νικητής από τήν άναμέτρηση θά έβγαίνει ή κυβερνητική παράταξη. Και, κανονικά, σε κάποια στιγμή, αυτές οι δεκάδες χιλιάδες κρατούμενοι τής Μακρονήσου και τών τόπων εξορίας θά έπρεπε να άφρηθούν έλεύθεροι. Θά έπιστρέφαμε, έτσι, στην άφρηρία. Άλλά ο εμφύλιος πόλεμος είχε οργανωθεί στην Ελλάδα, από τήν πλευρά του επίσημου κράτους και, κυρίως, τών ξένων συμμάχων του — μπορούμε, τώρα πιά, να τό διασταυρώσουμε από πολλές μεριές — γιατί ή Ελλάδα εΐταν ή μοναδική ευρωπαϊκή χώρα στην όποια τό άριστερό κίνημα, με κύριο άξονα τούς κομμουνιστές, αντιπροσώπευε ένα ρεύμα με πλειοψηφική τάση. Στόν κόσμο τής προκαθορισμένης γεωγραφικής κατανομής τών κοινωνικών καθεστώτων και τών προαποφασισμένων σφαιρών έπιρροής, τό έλληνικό άριστερό κίνημα, τό ΕΑΜ, έφφανιζόταν ικανό να διεκδικήσει, με τούς κλασικούς τρόπους τής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, αν όχι τήν έξουσία, πάντως έναν άποφασιστικό ρυθμιστικό ρόλο για τή διαμόρφωση τών νέων έλληνικών πραγματικότητων. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στις άλλες χώρες τής Δυτικής Ευρώπης, όπου άκόμη και τά ισχυρότερα κομμουνιστικά κόμματα αντιπροσώπευαν, στην πραγματικότητα, ισχυρές κοινοβουλευτικές μειοψηφίες, άποφασισμένες να σεβαστούν τις έδαφικές πραγματικότητες που άπέρρεαν από τις διασυμμαχικές συμφωνίες, ή Ελλάδα έφφανιζόταν με τήν ιδιότητα ότι οι ίσορροπίες που είχαν συμφωνηθεί, στη Μόσχα και τή Γιάλτα, μπορούσαν να άνατραπούν όχι με ένοπλες έξεγέρσεις αλλά με καθαρά κοινοβουλευτικές διαδικασίες.

Τί θά γινόταν λοιπόν; Θά τελείωνε ο εμφύλιος πόλεμος και όλοι αυτοί οι «εαμοδιόλγαροι» θά γυρνούσαν στα σπίτια τους, ύστερα από μία περίοδο διακοπών στην ήρεμη Μακρονήσο του 1947 ή στα ώραια νησιά τής εξορίας, για να συνεχίσουν τό έργο τους; Έπρεπε να τσακιστούν. Και μπήκε, τότε, σε εφαρμο-

γή ένα σχέδιο, τό όποιο δεν γνωρίζουμε πώς ακριβώς, και από ποιούς συγκεκριμένα, είχε καταστρωθεί, αλλά τό όποιο είναι άδύνατο να είχε άυτοσχεδιασθεί επί τόπου. Ένα σχέδιο για τήν ήθική συντριβή, τήν ταπείνωση και τόν κοινωνικό έξευτελισμό τών κρατουμένων, έτσι ώστε αυτοί να μην είναι εύκολο, μετά τήν άπελευθέρωσή τους, να συνεχίσουν τή δράση τους. Η Μακρόνησος μετατράπηκε σε τόπο οργανωμένων βασανιστηρίων, στο πρώτο στρατόπεδο όμαδικού βασανισμού που δημιουργήθηκε στη Δυτική Ευρώπη μετά τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Σε έναν κόσμο που μόλις είχε άνακαλύψει τή φρίκη τών ναζιστικών στρατοπέδων και όρκιζόταν ότι τέτοιου είδους καταστάσεις δεν πρόκειται να επαναληφθούν, ή Μακρόνησος ήρθε να δείξει, για μία άκόμη φορά, πόσο εύθραυστες είναι οι συλλογικές ήθικές αντίστασεις όταν διακυβεύονται μεγάλα συμφέροντα.

Πρώτο, λοιπόν, μεγάλο κεφάλαιο, για μία συνολική ιστορία τής Μακρονήσου (και τής Ελλάδας που να περιλαμβάνει τή Μακρόνησο), είναι ή ιστορία ενός κρατικού θεσμού προληπτικής καταστολής, που, μέσα σε έλάχιστο χρονικό διάστημα, μετεξελίχθηκε σε θεσμοθετημένη μονάδα όμαδικών βασανισμών, οργανωμένων από τό κράτος, με σκοπό τόν βίαιο εξαναγκασμό τών πολιτών να άποκηρύξουν τά φρονήματά τους και, στη συνέχεια, να οδηγηθούν σε πράξεις οι όποιες θεωρήθηκε ότι δεν θά τους επέτρεπαν, πιά, να επανενταχθούν στην πολιτική όμάδα από τήν όποια προέρχονταν.

Δεύτερο κεφάλαιο που θά έπρεπε να μελετηθεί: οι άνθρωποι και ο κόσμος τής Μακρονήσου. Ένας όλόκληρος κόσμος, μία μικροκοινωνία, περισσότεροι από 120.000 άνθρωποι άκούσαμε πριν από λίγο, πολύ περισσότεροι αν συνυπολογίσουμε και τή στρατιωτική δύναμη που πλαισίωνε τόν πληθυσμό τών κρατουμένων. Αυτή ή μικροκοινωνία πρέπει να διερευνηθεί, σε όλες τής τις διαστάσεις, με τούς τρόπους που οι ιστορικοί έχουν μάθει να μελετούν και να αναλύουν κάθε είδους κοινωνικά κινήματα, σε όποια εποχή κι αν αυτά έχουν εκδηλωθεί.

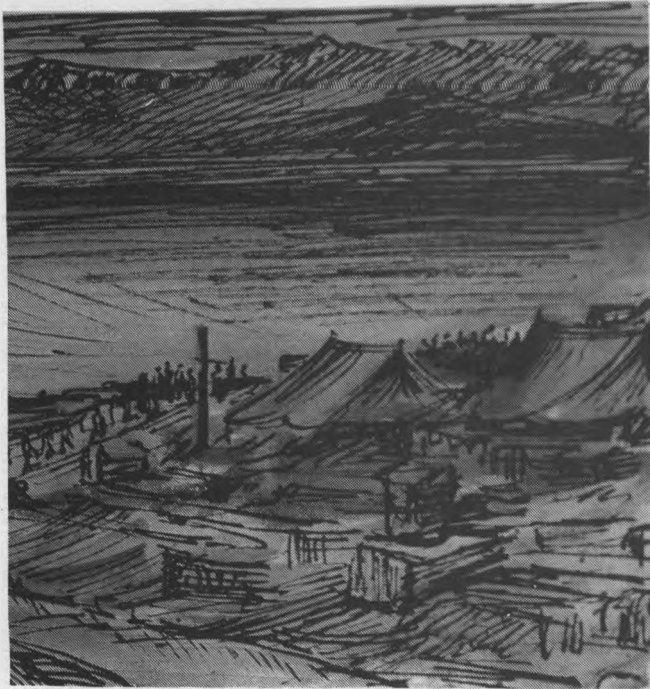
Και εδώ, προϋπόθεση για τήν κατανόηση τών όσων συνέβησαν είναι ή μελέτη του συνόλου και όχι μόνο τής εξαιρετικής και ιδιάζουσας όμάδας τών άνυποχώρητων αγωνιστών. Και τό σύνολο αυτό περιλαμβάνει έξίσου τούς θύτες και τά θύματα. Τά έπιτελεία που σχεδίαζαν, τούς αξιωματικούς, τή φρουρά, τούς γιατρούς, τούς στρατιώτες, τούς άλφαιτες, τούς βασανιστές, αυτούς που βασάνιζαν για να μην βασανιστούν, αυτούς που προσπαθούσαν να έξωθήσουν σε άποκηρύξεις για να έξασφαλίσουν κάποια προσωπικά ανταλλάγματα, εκείνους που παραστέκονταν στα βασανιστήρια προσπαθώντας να έχουν τή μικρότερη δυνατή άνάμειξη σε όσα συνέβαιναν εμπρός στα μάτια τους.

Και, από τήν άλλη πλευρά, τήν άπειρη ποικιλία και τις πολυάριθμες όμάδες τών μακρονησιωτών: φαντάροι, πολιτικοί έξόριστοι, πολιτικοί κρατούμενοι στις στρατιωτικές φυλακές, γυναίκες, όμάδες άνηλτων, όμάδα τών αξιωματικών του ΕΛΑΣ, κλωβοί προσωρινής κράτησης ύπόπτων πολιτών από περιοχές στρατιωτικών έπιχειρήσεων και ό,τι άλλο.

Αυτές τις όμάδες, τά ύποσύνολα, πρέπει να τις μελετήσει κανείς και στην άρχική τους άκμή και συνοχή και στόν μεταγενέστερο κατακερματισμό τους, που προκλήθηκε από τήν προΐούσα άποσύνθεσή τους: όταν, ύπό τήν πίεση πρωτοφανών ήθικών εκδισμών, και με συλλογικά και άτομικά βασανιστήρια επαναλαμβανόμενα σε άπεριόριστους χρόνους, διαμορφώθηκε αυτή ή μεγάλη ποικιλία τών άποχωρήσεων του μακρονησιώτικου πληθυσμού. Στο μεγάλο σύνολο οι έπιμέρους κατηγορίες διαμορφώθηκαν μέσα από τήν άντοχή στα βασανιστήρια (ή τόν φόβο τών βασανιστηρίων) και τις διαλογές που αυτή συνεπέφερε.

Η μεγάλη όμάδα, που έξαναγκάστηκε, με τά βασανιστήρια και τήν ψυχολογική βία, να άποκηρύξει, ό,τι οι έξουσιαστές τής ζητούσαν να άποκηρύξει, προσπαθώντας συνεχώς, και με μεγάλο κόστος, να διασώσει ό,τι μπορούσε να διασωθεί, και στις χειρότερες στιγμές, από τά άποθέματα τής ατομικής αξιοπρέπειας και τής κοινωνικής τιμής που διαθέτουν οι πολίτες. Και μέσα στη μεγάλη αυτή όμάδα χρειάζεται να μελετηθούν,

1. Δεν θά άναφερθώ, εδώ, στα έναλλασσόμενα σκεπτικά και τις άντιφατικές, πολλές φορές, ενέργειες, που προσδιόρισαν τό πλαίσιο τής έπιλοκής, στόν εμφύλιο, τών έλλήνων κομμουνιστών και τών δικών τους ξένων συμμάχων. Είναι μία άλλη, σχεδόν παράλληλη, ιστορία.

Από τό λεύκωμα του Χρίστου Δαγκλή

συστηματικά, τά διακεκριμένα και διακριτά ύποσύνολα που δημιούργησαν οι άπειρες αποχρώσεις του λεγόμενου πολιτικού και κοινωνικού «άποχρωματισμού». Από την αποκήρυξη στην επιστολή στο χωριό που θά διάβαζε ο παπάς από τόν άμβωνα της εκκλησίας ή ο δάσκαλος στο καφενείο και στην πλατεία από την επιστολή στην καταγγελία από την καταγγελία στην κατάδοση από την κατάδοση στη συμμετοχή στα βασανιστήρια, μέ άπειρες ενδιάμεσες καταστάσεις και άπειρους ενδιάμεσους, προσωρινούς, σταθμούς. Καί, στην καλύτερη περίπτωση, ή τρομαγμένη ζωή εκείνων που περίμεναν νά έρθει ή σειρά τους, παρακολουθώντας, άνημποροι, όσα τρομερά συνέβαιναν γύρω τους. Μιά συνεχής μετακίνηση, σε μία όλισθηρή διαδρομή, τήν όποια κανείς δέν μπορούσε νά προβλέψει και πού, πάντως, δέν είταν εύθυγραμμη: στάσεις, επιστροφές, έπιταχύνσεις, άνακλήσεις προγενέστερων πράξεων που έπέφεραν νέους, διαώτερους, βασανισμούς. Καί ξανά άπ' τήν αρχή. Οι κύκλοι της κόλασης δέν έχουν, φαίνεται, τελειωμό.

Δίπλα σ' αυτή τή μεγάλη ομάδα ή μικρότερη, συγκριτικά, ομάδα των άνυποχώρητων αγωνιστών. Αυτοί που αποδέχθηκαν και άντεξαν στα πιο άπάνθρωπα βασανιστήρια και συμβόλισαν, μέ τή στάση τους, τούς πιο ωραίους άγώνες για τήν αξιοπρέπεια του πολίτη που άντιστέκεται, για τήν μέχρως έσχάτων συνέπεια στην ύπεράσπιση των ιδανικών.

Κι έδω ένδιαφέρει νά μάθουμε ποιοί είταν οι άνθρωποι αυτοί. Όχι τόσο τά όνόματά τους, αυτά λίγο-πολύ τά γνωρίζουμε, κι όσα δέν γνωρίζουμε μπορούμε νά τά αναζητήσουμε: δέν είναι εκεί ή μεγάλη δυσκολία. Άλλά τίς άτομικές ιστορίες, αυτές που, όταν υπάρχουν, επιτρέπουν νά συντεθεί ή συλλογική ιστορία των κοινωνικών πρωτοποριών. Ποιά είταν ή καταγωγή, ή συγκρότηση και ή διαπαιδαγώγηση αυτών των ανθρώπων που αποδέχτηκαν νά βασανίζονται, επί μήνες και χρόνια, μέ τρόπους που ή φαντασία είναι δύσκολο, τώρα πιά, νά συλλάβει, για νά μείνουν πιστοί στις ιδέες τους και στα ιδανικά που όδηγούσαν τή ζωή τους; Τί είταν εκείνο που έκανε αυτούς τούς ανθρώπους, αυτούς τούς αγωνιστές όχι άπλως νά αποδέχονται και νά προσφέρονται στο θάνατο — αυτό θά είταν, ίσως, τό πιο εύκολο στις συνθήκες εκείνης της εποχής — αλλά νά αποδέχονται χίλιους πολυώδυνους θανάτους κάθε στιγμή, προκειμένου νά προασπίσουν, μαζί μέ τήν ανθρώπινη αξιοπρέπεια τους, ιδέες και όράματα που θεωρούσαν ότι προετοιμάζαν έναν

κόσμο δικαιοσύνης και έλπίδας; Τί είταν, σε τελευταία άνάλυση, και από τί ύλικά είταν φτιαγμένα και τί άντιπροσώπευαν, εκείνη τήν εποχή, τά ιδανικά των έλλήνων κομμουνιστών και τό νέο ήθος του αγωνιστή που για μία στιγμή φάνηκε ότι μπορούσε νά αλλάξει τήν όψη της Έλλάδας;

Άν θέλουμε νά αποκτήσουμε, κάποτε, μία ιστορία της Μακρονήσου που δέν θά θυμίζει ούτε μαρτυρολόγιο ούτε βίους άγιών πρέπει, όσο δύσκολο κι άν είναι αυτό, νά προχωρήσουμε σε ιστορικότερες προσεγγίσεις που θά επιτρέψουν και άντικειμενικότερες θεωρήσεις.

Αυτές τίς ομάδες που έπισημάναμε, συνοπτικά, πρέπει νά τίς μελετήσουμε σε όλες τίς δυνατές διαστάσεις τους: στην κοινωνική τους συγκρότηση και διαστρωμάτωση: στην γεωγραφική τους κατανομή: στην θέση τους μέσα στις νέες ιεραρχίες που διαμόρφωναν τά κοινωνικά κινήματα στα όποια μετείχαν: στο μορφωτικό τους επίπεδο: στην ιδεολογική τους συγκρότηση και στη διαμόρφωση των ιδεολογικών μορφωμάτων τους: στα επίπεδα πολιτικών και κοινωνικών συνειδητοποιήσεων και τά λοιπά.

Έδω, παράλληλα μέ τίς τυπικά ιστορικές και άνθρωπολογικές προσεγγίσεις, χρειάζονται ειδικές έρευνες, άνάλογες μέ εκείνες που είχαν επιχειρήσει για τήν Κοχχί ό Α. Χατζηδημός και οι συνεργάτες του: έρευνες για τήν ψυχοπαθολογία της Μακρονήσου: τήν ψυχοπαθολογία του φόβου και του τρόμου: τήν ψυχοπαθολογία των άνανηψάντων, αλλά και τήν ψυχοπαθολογία των βασανιστών και εκείνων που έξαναγκάστηκαν νά γίνουν βασανιστές. Καί, φυσικά, εκείνων που άντεξαν στα βασανιστήρια.

Και χρειάζεται, επίσης, νά μελετηθεί ή πολιτισμική ζωή που αναπτύχθηκε στη Μακρονήσο: και στους κλωβούς της άπομόνωσης αλλά, κυρίως, στους χώρους όπου έμεναν οι λεγόμενοι «άνανήψαντες»: τά κτίσματα, ή νέα άρχιτεκτονική, ή γλυπτική και ή διακοσμητική, οι παραδοσιακές τεχνολογίες, αποτέλεσαν ισάριθμα πεδία, μέσα από τά όποια διοχετεύθηκε ή καταπιεσμένη δραστηριότητα: ή σχεδιασμένη άποσύνθεση της προσωπικότητας δεν μπορούσε νά άποτρέψει τήν άνασύνθεσή της σε άλλα επίπεδα.

Προσεγγίσεις και μελέτες αυτού του τύπου δέν θά επιτρέψουν, μόνο, νά άνασυγκροτήσουμε και νά έννοήσουμε τήν κλειστή κοινωνία του Μακρονήσιου: θά άποτελέσουν μία καλή άφετηρία για νά έννοηθεί, μέσα από ένα χαρακτηριστικό και έκπρεπές παράδειγμα, ή κοινωνική και ιδεολογική μορφολογία του έλληνικού άριστερου κινήματος, σε μία σημαντική και σημαδιακή στιγμή της διαδρομής του.

Ο κόσμος και ή ιστορία της Μακρονήσου δέν έξαντλούνται στην Μακρονήσο. Ένα τρίτο, μεγάλο, θέμα που θά έπρεπε νά μελετηθεί είναι ή σχέση της Μακρονήσου μέ τόν έξω κόσμο.

Άπό τή μία πλευρά, όλος αυτός ό προπαγανδιστικός διάκοσμος που στήθηκε για νά προβάλλει τή Μακρονήσο ως «νέο Παρθενώνα». Μελέτη των μορφών προπαγάνδας και παραπληροφόρησης: αλλά και δεκτικότητες μιας κοινωνίας που, και όταν υποψιάζεται τί πράγματι συμβαίνει, είναι πρόθυμη νά άποδεχτεί τίς καταπραυντικές εκδοχές που της προσφέρονται.

Χρειάζεται, ακόμη νά μελετηθούν οι έπιπτώσεις που φαίνεται ότι είχαν όσα μαθεύονταν για τίς πραγματικότητες της Μακρονήσου στη διαμόρφωση ενός πλέγματος φόβου που κυριάρχησε και στις τάξεις του στρατού, και ευρύτερα στα άριστερά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Καί χρειάζεται, επίσης, νά έρευνηθούν οι έπιπτώσεις που είχε ή επικοινωνία των μακρονησιωτών μέ τόν έξω κόσμο: γράμματα καθ' ύπαγόρευση, που δημοσιεύονταν στον Τύπο και διαβάζονταν σε δημόσιες συγκεντρώσεις, συντέλεσαν, ιδίως στην ύπαιθρο, νά υπάρξει μία διάδρωση του άριστερου κινήματος, ενώ παράλληλα ύπονόμευαν, για τό μέλλον, τό κοινωνικό κύρος που θά μπορούσαν νά έχουν, στους χώρους τους, οι άποστολείς τους.

Μία τρίτη πλευρά θά μπορούσε νά άναζητηθεί στις διεθνείς διαστάσεις που έλαβε, από πολύ νωρίς, ή υπόθεση της Μακρονήσου. Άπό τίς συζητήσεις στον ΟΗΕ και τίς περιέργες άνοχης του Διεθνούς Έρυθρου Σταυρού, έως τή διεθνή κινητοποίηση της τή σωτηρία των μακρονησιωτών και τήν κατάργηση του στρατοπέδου, ύπάρχει ένα πλήθος ενεργειών και δραστη-

ριοτήτων που δεν έχουν ακόμη διερευνηθεί επαρκώς.

Στην ίδια σειρά ιδεών θα προσέθετα τη μελέτη των επιπτώσεων που είχε στην ελληνική κοινωνία η καθυστερημένη αποκάλυψη των όσων συνέβαιναν στη Μακρόνησο. Θυμίζω, μόνον, εδώ, ότι η συνολική αποκάλυψη έγινε πολύ άργα και με τρόπους που δεν έχουν ακόμη αποκαλυφθεί.

Ύστατο, και, από κάποια πλευρά, το πιο τραγικά συναρπαστικό, κεφάλαιο της ιστορίας της Μακρονήσου θα ήταν εκείνο που θα μελετούσε τη μεταγενέστερη τύχη των μακρονησιωτών. Τί απέγιναν αυτές οι δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι, οι εγκλειστοί και οι φρουροί τους, αυτοί που άντεξαν κι αυτοί που «άποχρωματίστηκαν». Σέ τί βαθμό ή μακρονησιώτικη θητεία τους σημάδεψε τη μεταμακρονησιώτικη ζωή τους. Πώς τούς υποδέχτηκε η κοινωνία όταν απολύθηκαν από το στρατόπεδο. Ποιά τύχη επέφύλαξε το άριστερο κίνημα στους αγωνιστές μετά τα διαφορετικά επίπεδα άντοχής, που αντίστοιχησαν, στην επόμενη περίοδο, σε διαφορετικά επίπεδα τιμής ή παραγκωνισμού και ταπεινώσης. Πώς οι ιεραρχίες που διαμορφώθηκαν μέσα στον κλειστό κόσμο της Μακρονήσου αποτυπώθηκαν και άντεξαν (ή δεν άντεξαν) στη δοκιμασία του χρόνου.

Για να υπάρξει ή ιστορία αυτή, οι ιστορικοί μπορούν να προσφέρουν τά εργαλεία της δουλειάς τους. Όχι για να κρίνουν καταστάσεις και πρόσωπα — τό είπαμε αυτό. Άλλά για να συμβάλουν στην κατανόηση ενός ιστορικού φαινομένου και μιας ιστορικής εποχής, αναδεικνύοντας τούς μηχανισμούς των κοινωνικών λειτουργιών που δόγησαν τά πράγματα να λάβουν τήν τροπή που τελικά έλαβαν.

Διαθέτουμε, ήδη, μία πρώτη, συστηματική, καταγραφή των συμβάντων στο δίτομο, σημαντικό, έργο του Νίκου Μάργαρη. Ύπάρχει, επίσης, τό αρκετά έμπαθές, αλλά χρήσιμο, χρονικό του Γιάννη Βασιλά. Και υπάρχουν, ακόμη, σε σημαντικό αριθμό, δημοσιευμένες μαρτυρίες αγωνιστών και λογοτεχνικά κείμενα, που αποδίδουν, με τόν τρόπο τους, καταστάσεις που επικρατούσαν στη Μακρόνησο.

Από εκεί και πέρα, όμως, υπάρχουν οι πηγές που δεν έχουν ακόμη διερευνηθεί. Άς μή λέμε, όπως τό έκανε πριν από λίγο ο αγαπητός μου πρόεδρος, ότι «τό κράτος δεν έκανε τίποτε». Δεν είναι δουλειά του κράτους, εύτυχώς, να συντάσσει ιστορίες. Στά προσिता άρχεία θά ψάξουν οι ιστορικοί και όσοι άλλοι ενδιαφέρονται γι' αυτά τά πράγματα, και έχει είναι βέβαιο ότι θά βρούν μεγάλο τμήμα της ύλης που τούς ενδιαφέρει. Τά Γενικά και τά Τοπικά Άρχεία του Κράτους, οι διαθέσιμες σειρές άρχείων του ύπουργείου των Έξωτερικών και του Γενικού Έπιτελείου Στρατού, οι φάκελοι της στρατιωτικής δικαιοσύνης, τά άρχεία των κατά τόπους στρατολογικών γραφείων, τά άρχεία του Διεθνούς και του Έλληνικού Έρυθρού Σταυρού υπάρχουν και είναι προσिता. Μένει να ερευνηθούν προς τήν κατεύθυνση που μās ενδιαφέρει. Και, φυσικά, θά μπορούσα να πολλαπλασιάσω τά παραδείγματα. Θά σημειώσω, μόνον, γιατί πρόκειται για μία σειρά άρχείων τεκμηρίων που κινδυνεύουν να εξαφανιστούν, αν δεν υπάρξει έγκαιρη πρόνοια για τή διάσωσή τους, τά μικρά άρχεία των οργανώσεων διεθνούς άλληλεγγύης με τήν Ελλάδα. Οι οργανώσεις αυτές, που είχαν ιδρυθεί από τά μέσα της δεκαετίας του 1940, στις περισσότερες χώρες του κόσμου, και που είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις διεθνείς κινητοποιήσεις και για τήν κατάργηση της Μακρονήσου, έχουν, από χρόνια πολλά, άτονήσει: τά άρχεία τους και τά δημοσιεύματά τους, πολύτιμα για τήν ιστορία της περιόδου, έχουν άπομείνει στά χέρια των τελευταίων έμψυχωτών των οργανώσεων αυτών ή των απογόνων τους. Άς προσπαθήσουμε να τά διασώσουμε.

Όλες αυτές οι πηγές μπορούν να αξιοποιηθούν: θά επιτρέψουν να συγκεντρωθεί ένα αξιόλογο υλικό, επιδεκτικό στις πολλαπλές ποσοτικές και ποιοτικές χρήσεις που είναι σε θέση να οργανώσει ή σύγχρονη ιστοριογραφία.

Ύπάρχει, τέλος, μαζί και πέρα απ' όλα αυτά, ή προφορική μαρτυρία των επιζώντων, στοιχείο θεμελιακό του διαρκώς εξελισσόμενου κλάδου της προφορικής ιστορίας. Οι μαρτυρίες αυτές πρέπει να διασωθούν και να καταγραφούν: με τίς κατάλληλες έπεξεργασίες μπορούν να μάς βοηθήσουν να διεισ-

Άπό τό λεύκωμα του Χρίστου Δαγκλή

δύσουμε στο πιο λεπτό και, ίσως, στο πιο ουσιαστικό πεδίο των ιστορικών αναζητήσεων: τή μελέτη των συλλογικών νοοτροπιών και των συλλογικών συνειδήσεων.

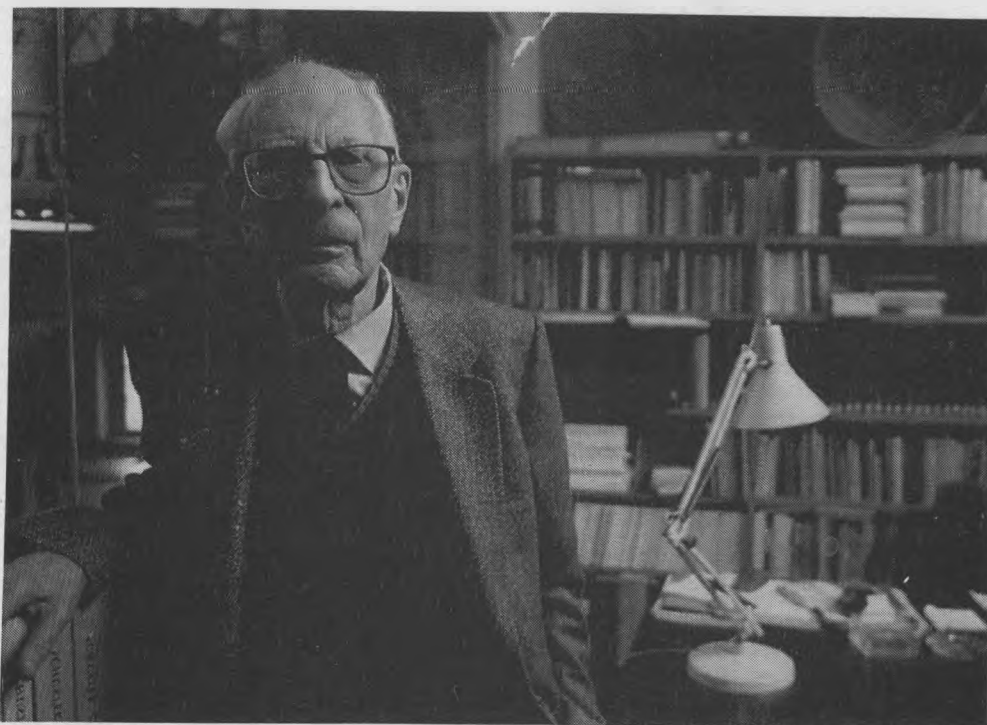
Όλα αυτά μπορούν να γίνουν και άποσπασματικά και πιο οργανωμένα. Ένα καλά καταστρωμένο πρόγραμμα ιστορικής έρευνας για τά θέματα της Μακρονήσου θά μπορούσε να ενταχθεί στά άλλα, επόμερους προγράμματα και έρευνες που προωθεί ή ομάδα εργασίας «για τήν προστασία και ανάδειξη του ιστορικού τόπου της Μακρονήσου». Θά είχε να προσφέρει πολλά. Θά βοηθούσε, κυρίως, να πάψει ή Μακρόνησος να είναι ένας τόπος θρύλου, ζητωκραυγών και μελαγχολικών αναμνήσεων, για να γίνει πεδίο γνώσης και στοιχείο έθνικής αλληλεγγύης.

Είναι ένα έργο έφικτό, που αξίζει τόν κόπο να τό επιχειρήσουμε. Και πρέπει.

Για τούς μεγάλους, για τούς ελεύθερους, για τούς γενναίους, τούς δυνατούς,
Άρμόζουν τά λόγια τά μεγάλα, τά ελεύθερα, τά γενναία,
τά δυνατά,

διδάσκει ο ποιητής. Και υπό όρισμένες προϋποθέσεις θά μπορούσε να έχει δίκαιο.

Άλλά στην ιστορία, και τούς ιστορικούς, όταν θέλουν να κάνουν καλά τή δουλειά τους, δεν μοιάζει να άρέσουν «τά λόγια τά μεγάλα». Έχουν τήν τάση να προτιμούν τά λόγια τά μετρημένα, που αποδίδουν με ακρίβεια τίς ιστορικές πραγματικότητες, τούς μηχανισμούς που διέπουν τή λειτουργία των ανθρώπινων ομάδων και των κοινωνικών σχηματισμών. Και προς αυτή τήν κατεύθυνση θά χρειαστεί να οδηγήσουμε τήν προσπάθειά μας και για ό,τι άφορά τήν ιστορία της Μακρονήσου.

Μαθήματα

‘Ο Κλώντ Λεβί-Στρως, γιά τό τελευταῖο του βιβλίο, διάλεξε τήν περιπλάνηση στή ζωγραφική, τή μουσική καί τή λογοτεχνία.

Συζήτηση τῆς **Κατρίν Κλεμάν** μέ τόν συγγραφέα τοῦ *Regarder Écouter Lire* (έκδ. Plon, 1993)

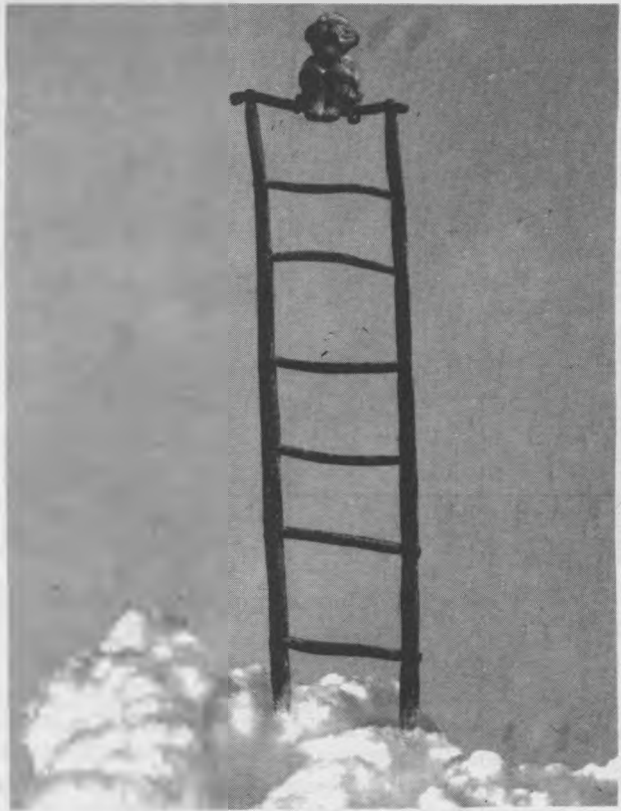
Ο ἐπιφανέστερος πατέρας τοῦ γαλλικοῦ στρονκτουραλισμοῦ — ὁ τελευταῖος ἐπιζών ἀπό αὐτούς πού δίδαξαν τήν ἀσκηση τοῦ ὀρθοῦ λόγου σέ πολλές γενιές διανοουμένων ἀνάμεσα στο 1960 καί τό 1980 —, ὁ Κλώντ Λεβί-Στρως, δέν ἔχει χάσει τίποτε ἀπό ἐκείνην τήν ἀπόμακρη εἰρωνεία, τή στενά ἀναμειγμένη μέ κρυφή συγκίνηση, πού τόν διακατέχει ἀπό τότε πού τόν γνωρίζω, δηλαδή ἀπό τό 1964. Ἐχει πολύ μιλήσει ὁ ἴδιος γιά τό γέρασμά του, πού δέν τόν ἄγγιξε· ἐλάχιστα πεσμένοι, διατηρεῖ πάντα τήν ἴδια ὀξύδερκεια κι ἐκεῖνο τό διεισδυτικό βλέμμα, τό ἐλαφρῶς ἀνήσυχο, γεμάτο περιέργεια, γαληνεμένο μέ τήν ντροπαλή ἐπιείκεια τοῦ γέρο-σοφοῦ. «Τί χρειάζονται, λοιπόν, αὐτές οἱ ἐρωτήσεις;» μοιάζει νά ρωτᾶ κάθε στιγμή. «Μήπως δέν μοῦ τά ‘χουν ρωτήσῃ ὄλ’ αὐτά;» Ἄλλά καθώς ἔχει διατηρήσει τήν ἐξαιρετική του εὐγένεια, τελικά ἀπαντάει, σηκώνοντας κάθε τόσο μέ ζωηρά πετάγματα τά δύο μακριά του χέρια πού ἀκουμποῦν στά γόνατά του. Ἀπαντάει, χαμογελάει, περιγελάει τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό — δίχως νά ξεχνοῦμε καί τόν ἀνεπαίσθητο ἀλλά στοργικό ἐμπαιγμό πρὸς τή συνομιλήτρια. Κάποιες φορές τοῦ ξεφεύγουν λέξεις οἰκείες, στά ὄρια τῆς ἀργκό, πού μπορεῖ νά μᾶς ἐκπλήσσουν καί νά μᾶς γοητεύουν, ἀλλά ἐννοεῖται πῶς δέν ἐπιτρέπεται νά τίς καταθέσουμε γραπτῶς. Ἀντιπρο-

σωπεύει στόν γαλλικό πνευματικό κόσμο αὐτό πού οἱ Ἰάπωνες δηλώνουν μέ μιᾶ ἐξοχη ἔκφραση: «ζωντανός ἐθνικός θησαυρός». Εἶναι ὁ τίτλος πού ἐπιφυλάσσουν μόνο στούς καλλιτέχνες τοῦ Καμπούκι καί τοῦ Νό. Μ’ αὐτόν τόν τρόπο ἀναγνωρίζουν στο ἄτομο ὅτι τοῦ τιμοῦν ἕνα ἔργο τό ὁποῖο ἐνσαρκώνεται ἀπό τόν συγκεκριμένο ἄνθρωπο. Στή διάρκεια τῶν δύο μισι ὥρων πού πέρασα μέ τόν Κλώντ Λεβί-Στρως, οὔτε μιᾶ στιγμή δέν ἐνίωσα πῶς δρίσκομαι ἀπέναντι σ’ ἕναν ζωντανό ἐθνικό θησαυρό. Ἕνας μεγάλος σοφός, ναι, ἕνας ἐξαιρετος διανοούμενος — καί μέ τόν τρόπο του ἕνας καλλιτέχνης.

Τό τελευταῖο του βιβλίο πορεύεται σέ πεδία πού δέν τοῦ εἶναι διόλου ἄγνωστα — ἂν μπροσοῦσε νά ἔχει τέτοια. Τό βιβλίο ἀνοίγει μέ τόν Πουσέν, τόν ὁποῖο παρατηρεῖ ὁμως, λάθος, γιατί τό ταξίδι ἀρχίζει μέ τόν Προύστ· τον Προύστ κι ἐκείνη τήν «ἀσαφή» αἴσθηση πού συμπυκνώνει τό χρόνο καί τά σχήματα διά μέσου τῆς ἀκούσιας μνήμης, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τήν ἐκούσια μνήμη καί τήν ἰσορροπεῖ. Μόνο μετά ἔρχεται στόν Πουσέν, μιά ἀπ’ τίς παλιές ἀγάπες τοῦ Κλώντ Λεβί-Στρως: ἐδῶ κι ἐκεῖ, στά *Μυθολογικά*, παραδείγματος χάριν, ὅταν ἀναφέρεται στούς *Θλιμμένους Τροπικούς** πού τόν ἔκαναν διάση-

* *Tristes Tropiques*, ἔργο τοῦ Κλώντ Λεβί-Στρως

Χάλκινο γλυπτό ('Αμλάς) (Συλλογή
Jean-Paul Barbier, Γενεύη)

έφαρμοσμένου στρουκτουραλισμοῦ

μο, τούς συγκρίνει με πίνακες του Πουσέν, που μάς δείχνουν σμικρυνόμενους τούς ανθρώπους, εξαφανισμένους από τὰ τεράστια φυλλώματα. Μιά φύση γιγάντια, και μέσα σ' αυτήν οί άνθρωποι επί τό έργον. Στή συνέχεια μάς εισάγει στην τεχνική του Πουσέν, που κατασκεύαζε μακέτες με κέρινα ομοιώματα και «έστηνε» τόν πίνακά του σάν σκηνογραφία. Πρώτη άσκηση στρουκτουραλισμοῦ: «Οί βοσκοί τής Άρκαδίας», πίνακας που βρίσκεται στό μουσειο του Λούβρου. Οί βοσκοί μας στέκονται μπροστά σ' ένα μνημείο στό οποῖο είναι χαραγμένη ή περίφημη ρήση: «Et in Arcadia Ego». Η ρήση και ή σκηνή εμφανίζονται ήδη σ' έναν πίνακα του Γκερσέν, και μετά ο Πουσέν ζωγραφίζει μία πρώτη παραλλαγή, πριν ζωγραφίσει τή δεύτερη, τήν πιο γνωστή. Ωστόσο στό έργο του Γκερσέν, όπως και στόν πρώτο πίνακα του Πουσέν, οί βοσκοί στοχάζονται πάνω σέ μία νεκροκεφαλή. Η φράση λοιπόν σημαίνει, και είναι ή νεκροκεφαλή που μιλάει: «Κι εγώ επίσης είμαι εδώ· εδώ, ακόμη και στην Άρκαδία». Στην τρίτη παραλλαγή ή νεκροκεφαλή στό δεύτερο πλάνο έχει εξαφανιστεί, και μία γυναίκα έχει κάνει τήν εμφάνισή της. Κι αυτή είναι επίσης εδώ: «et in Arcadia Ego», μοιάζει νά λέει, «είμαι κι εγώ εδώ», εύελικτη και στιβαρή ένδοξαση του ύπερφυσικοῦ.

Συγκρίσεις παραλλαγών, αντίστροφή μηνύματος, προσεκτική μελέτη διάφορων στοιχείων ενός συνόλου: αναμφίβολα, πρόκειται για τή στρουκτουραλιστική τεχνική που ο Κλώντ Λεβί-Στρώς από παλιά έχει εφαρμόσει στους μύθους. Αυτόν τόν τύπο άσκησης θα ακολουθήσει σέ όλο τό βιβλίο, θα τόν χρησιμοποιήσει για νά αναλύσει μία άρια του Ραμό, για νά κρίνει με σφοδρότητα τόν Ντιντερό, για νά μάς διδάξει πολλά για τούς καλλιτέχνες τής καλαθοπλεκτικής και για τίς μυθολογίες γύρω από αίμοθόρες «καλαθοκυράδες», δράκαινες με οδοντωτά αιδοῖα, και γύρω από όρισμένα ανθρωποφάγα καλάθια, τὰ «άραιοκάλαθα». Σεργιανίζει στόν κόσμο τής όπερας: ποτέ δέν έκρυψε ούτε τό ένδόμυχο πάθος που του εμπνέει αυτή ή μοναδική και έντελής τέχνη, ούτε τίς αναστολές, δηλαδή τήν απέχθεια που αισθάνεται άπέναντι στις άσεβεις και μοντερνιστικές σκηνοθεσίες. Ένδιαμέσως, παραθέτει όλόκληρο ένα γράμμα που είχε γράψει στόν Άντρέ Μπρετόν. Και οί δύο είχαν καταφέρει ως εκ θαύματος νά εγκαταλείψουν τήν κατεχόμενη από τούς ναζί Γαλλία: ξαναβρέθηκαν μπαρκαρισμένοι στό ίδιο καράβι με προορισμό τή Μαρτινίκα, στό μακρύ και φοικαλέο πέραςμα που διηγείται ο Κλώντ Λεβί-Στρώς στους *Ολιμμένους Τροπικούς*. Διαβάζουμε, λοιπόν, τό «Σημείωμα

Τζιοβάνι Φραντζέσκο Γκουερτσίνο: Et in Arcadia Ego (Ρώμη, Πινακοθήκη Κορσίνι)

για τις σχέσεις του έργου τέχνης και του ντοκουμέντου που γράφτηκε και παραδόθηκε στον 'Αντρέ Μπρετόν στο κατάστρωμα του πλοίου "Καπετάνιος Πάολ Λεμέρλ" τον Μάρτιο του 1941»: Θά έχουμε επίσης τη μεγαλόπρεπη απάντηση, εξαιρετικά διστακτική, ενός δασκάλου προβληματισμένου από τὰ εϋστοχα ερωτήματα του νέου ανθρώπου.

Βλέποντας: τόν Πουσέν, τὰ Ινδιάνικα καλάθια, τούς μηχανισμούς τών σκηνηκίων τής όπερας, εκείνους τών τεχνιτών τών κοινωνιών χωρίς γραφή, τὰ σχήματα τών φρακτάλ που ανέπτυξε ο Μάντελμπροτ, τόν Ντελακρουά, ένα καλάθι γεμάτο φρούδες. **'Ακούγοντας:** τή μουσική, τὰ λόγια, τήν απόλαυση που παράγουν τρεις νότες σέ μία μόνον άρια, τόν χρωματισμό, τόν Ραβέλ, *Τό παιδί και τὰ μάγια*, τή μουσική όπερας. **'Απομένει τó διαβάζοντας:** τόν Σαμπανόν, τόν Φελιπιέν, τόν Μπώας, τó τελευταίο βιβλίο του Μισέλ Λερίς, τὰ *Operratiques*, και κυρίως τó σονέτο του Ρεμπώ «Φωνήεντα»: διαβάζοντας άρχαία ή σύγχρονα κείμενα διαποτισμένα από ένα πνεύμα έξ ολοκλήρου επικεντρωμένο στή σχέση ανάμεσα στό βιβλίο και τó δλέμμα, τó βιβλίο και τó άκουσμα, μαγευτική μαθητεία σέ άνοιχτό οϋρανό για νά καταστεί κατανοητή σήμερα ή αναγκαιότητα τής γνώσης. Γιατί, μέ τήν άκραιοά σεμνότητα που τόν χαρακτηρίζει, ο Κλώντ Λεβί-Στρως διαβάξει σάν νά μήν ξερει τίποτε για τόν Πουσέν ούτε για τόν Ραμώ — κάτι που τολμᾶ νά Ισχυρισθεϊ άλλωστε: μεταμορφώνεται μπροστά στά μάτια μας σέ μαθητευόμενο. 'Ανακατώνει, ψάχνει, ανακαλύπτει, και μᾶς έφοδιάζει μέ εύρήματα. 'Ο έξοχος Σαμπανόν είναι τó πρώτο: οί θαυμάσιοι μύθοι τών «άραιοκάλαθων», μέ τὰ όποια τελειώνει ή διαδρομή, είναι, άλίμονο, τὰ τελευταία. Καί θά 'χε κανείς τήν επιθυμία μπροστά σέ τόσο έκλεπτυσμένες και τόσο σπάνιες πνευματικές τροφές νά φωνάξει, όπως τὰ παιδιά μπροστά στά ζαχαρωτά, «κι άλλο!».

Σεμνός, σίγουρα, αλλά και μαχητικός — τó 'χει πει ο ίδιος μιλώντας για τόν εαυτό του. Τά καεντρεχή σχόλια άφθονούν σ' αυτό τó σπινθηροδόλο βιβλίο. 'Ο Ντιντερό, ή μαντάμ Κολέτ, ο Τζάκ Λάγκ του όποιου τó όνομα δέν αναφέρεται αλλά τó αναγνωρίζει κανείς, και αυτός ο άνόνημος που έχασε — μέσα σ' ένα ταξί! — τίς σημειώσεις μέ τήν Ινδιάνικη μουσική που, άκολουθώντας τίς προσωπικές άναμνήσεις του Λεβί-Στρως, τόσο καιρό πάσχιζε νά καταγράψει ή Μπέτσυ Γιόλας: κανείς τους δέν

ξεφεύγει από τήν αιχμηρή έκφραση που βρίσκει τó στόχο.

Μετά άπ' αυτά τὰ νύχια είναι έτοιμα νά βροϋν!

Φωναχτά άπέναντί του, ψάχνω τόν μίτο που διατρέχει τó βιβλίο.

Σέ πολλά σημεία του τελευταίου του βιβλίου, και σύμφωνα μέ τίς συνήθειές του, ο Κλώντ Λεβί-Στρως επανέρχεται στή σχέση ανάμεσα στο άισθητό και τó νοητό, δύο όρους δίχως τούς όποιους ο στρουκτουραλισμός δέν ύπάρχει. 'Από τή μιά πλευρά τó στρουκτουραλιστικό πνεύμα έρευνᾶ τόν τρόπο μέ τόν όποιο μπορεί νά διατάξει τó νοητό πίσω από τó άισθητό: από τήν άλλη, και εύρύτερα, ή λειτουργία αυτού καθ' εαυτού του πνεύματος έπιτελεί μεταφράσεις ανάμεσα στα έπίπεδα τής πραγματικότητας: από τó νοητικό στο γεωλογικό, από τó ποιητικό στο νευροβιολογικό. Θέτω φιλοσοφικές ερωτήσεις, μιά και έχω φιλοσοφική κατάρτιση, γνωρίζοντας τίς έπιφυλάξεις του για τή φιλοσοφία... Δέν έχουν αλλάξει, και οί ερωτήσεις μου έλαφρώς τόν έρεθίζουν. Στριφογυρίζει στο κάθισμά του, και δέν κρατιέται.

— Του δίνετε περισσότερη σημασία άπ' ό,τι έχει! 'Ωθούμενος από έξωτερικές περιστάσεις, αναζήτησα στοιχειά για νά καταλάβω τί μέ σκανδάλιζε, για παράδειγμα σέ πολλές έρμηνείες μιάς άrias του Ραμώ ή στο σονέτο του Ρεμπώ. Και συνέχισα νά περιπλανιέμαι. 'Αφέθηκα νά ακολουθήσω τó ρεύμα του νερού. 'Οδηγήθηκα έξ ολοκλήρου από άλυσιδωτές άναγνώσεις. Κατέληξα σ' ένα κολάζ του είδους που έκανε ο Μάρξ 'Ερνστ, ένα τεράστιο κολάζ. 'Ενα μπρικολάζ, μαστόρεμα, αν προτιμάτε.

— 'Αλλά δέν είναι ή ίδια τεχνική μ' αυτήν που ακολουθείτε στα Μυθολογικά; 'Επιλέξατε ένα σημείο εκκίνησης, και ακολουθήσατε τó ρεύμα όχι του νερού αλλά τών παραλλαγών, όπως τó κάνετε και τώρα!

— Στα Μυθολογικά είχα νά κάνω μ' έναν κόσμο περιγεγραμμένο, κατευθυνόμενο από μιά έσωτερική λογική ή όποια μέ όδηγοϋσε μέ ασφάλεια. Σ' αυτό τó βιβλίο, τὰ πράγματα είναι έντελώς διαφορετικά: δέν γνώριζα που πήγαινα... 'Από τόν Πουσέν στον Ραμώ, στον Σαμπανόν, στον Ρεμπώ, στο *Operratiques* του Μισέλ Λερίς και στους 'Ινδιάνους... 'Ενα όλόκληρο μωσαϊκό πεδίων, κι εγώ τó σάρωνα έπιφανειακά!

— Πώς αυτό; 'Εσείς νά σαρώνετε έπιφανειακά;

— Θά σᾶς πῶ. 'Όταν γεράσεις πολύ χάνεις τήν Ικανότητα νά αναπτύσσεις. 'Όταν πετάω μιά κακία για τόν Ντιντερό, μέ τόν όποιο τὰ πάω καλά, θά χρειάζονταν άλλες δέκα σελίδες για νά δικαιολογήσω αυτή τήν επίθεση. Αυτό τó τόσο σύντομο βιβλίο μέ ένοχλεί: συνηθίζω νά γράφω χοντρά βιβλία... Καί έμπιστεύομαι όσους είναι γνώστες. Τί θά πούν οί κριτικοί τής τέχνης που θυσίασαν όλη τους τή ζωή για νά μελετήσουν τόν Πουσέν; 'Ισως νά άνασκειάσουν όσα ύποστηρίζω, άποδεικνύοντάς μου ότι δέν προχώρησα αρκετά και ούτε επαρκώς τούς στοχασμούς μου πάνω στις γνώσεις που ύπάρχουν για τó έργο του. 'Αν κανείς κριτικός τής τέχνης, ειδικός στον Πουσέν, δέν συμφωνεί μέ τίς έρμηνείες μου για τούς «Βοσκούς τής 'Αρκαδίας» και τó «'Ελιέξερ και Ρεβέκα», θά έχω σφάλει! 'Ερμηνευσα τὰ «Φωνήεντα», τó σονέτο του Ρεμπώ — από χρόνια είχα αυτήν τήν επιθυμία. Μπορεί, όμως, όλ' αυτά νά έχουν ειπωθεϊ από κάποιον άλλο!

— Μήπως έχετε ήδη συναντήσει κάποιον για νά σᾶς άποδείξει ότι έχετε πέσει έξω;

— Φυσικά και μου έχει συμβεί.

'Εχει αλλάξει ριζικά τήν έρμηνεία σας αυτό τó λάθος;

Νικολά Πουσέν: Et in Arcadia Ego (Οί βοσκοί
τῆς Ἀρκαδίας), παραλλαγή πρώτη
(Συλλογή Τσάτγουερθ,
Ντέρμπυσιρ), παραλλαγή δεύτερη
(Λουῆρο).

— "Όχι. Όμως ἐν τέλει θά πούνε: «Τί θέλει αὐτό τό παλιόπαιδο καί χώνει τή μύτη του σ' αὐτά τά πράγματα πού τοῦ εἶναι ὀλωσδιόλου ἄγνωστα;»

— **Κι αὐτό τό κολάζ ἔχει κάποιο νόημα;**

— Εἶναι ἡ ἐμπνευση τοῦ στρουκτουραλιστῆ· ὁ τρόπος του νά βλεῖται, ἡ τεχνική του νά ἀναλύει. Μιά μέθοδος; Δέν μ' ἀρέσει πολὺ αὐτή ἡ λέξη. Εἶναι ἓνα διδλιαράκι ἐφαρμοσμένου στρουκτουραλισμοῦ. Διαβάζοντας τόν Σαμπανόν ἀνακάλυψα μέ εὐχαρίστηση αὐτό πού πιστεύω πώς εἶναι ἡ γέννηση τοῦ στρουκτουραλισμοῦ· ἀλλά τό ἴδιο καί στόν Ρεμπώ. Δίχως νά τό συνειδητοποιοῦν, ὅλοι οἱ συγγραφεῖς γνήσιων ἔργων εἶναι στρουκτουραλιστές.

Το «παλιόπαιδο» σιωπᾶ, κι ἐγὼ ξανασκέφτομαι ἓνα ἀπό τά καλάθια μέ φράουλες πού ζωγράφιζε ὁ Σαρντέν· ἔργα πού, κατὰ τόν Κλώντ Λεβί-Στρῶς, ἄλλαξαν τόν τρόπο πού μποροῦμε νά δοῦμε καί τό μικρότερο ἀκόμη καλάθι μέ θαυμάσιες φράουλες τόν Ἰούνιο μήνα. Τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτό πού ἀλλάζει τό βλέμμα μας;

— Ἡ ὀπτική ναῖφ εἶναι συγκεχυμένη, ἀπαντᾶ, δέν εἶναι ἐστιασμένη, ἐνῶ ὁ μέγας ζωγράφος ἐστιάζει στό πραγματικό. Καί μία μόνο φορά νά δεῖ κανεῖς τόν μουσαμά, κοιτάζει ὅπως ὁ ζωγράφος, ἀλλά πιό ἀπλοϊκά.

— *Ὅπως οἱ γυναῖκες στοὺς Ἰνδιάνους Τόμοσον πού κεντοῦν τελειῶς συμμετρικά τίς χάντρες; Ἡ ὅπως οἱ γυναῖκες στοὺς Καντουβέο, γιά τίς ὁποῖες μιλάτε στοὺς Θλιμμένους Τροπικούς, πού ζωγραφίζουν στά πρόσωπά τους σχέδια μιάς γεωμετρίας τελειῶς ἀσύμμετρης καί τελειῶς ἰσόροπης;*

— "Όχι! Οἱ γυναῖκες τῆς φυλῆς Τόμοσον κατέχουν μίαν ἐπιστήμη ἐσωτερικευμένη, ἡ ὁποία ἐνσωματώνεται στό ἴδιο τό ἀντικείμενο. Ἐπιπλέον, εἶναι μιά γνώση πού στήν πραγματικότητα μένει κρυφή, ἀφοῦ δέν μπορεῖ κανεῖς νά δεῖ τά μοτίβα ὅταν κουνιῶνται οἱ χάντρες. Ὅσο γιά τήν τέχνη τῶν γυναικῶν Καντουβέο, εἶναι πολὺ πιό δυσσερμηνευτή καί περίπλοκη.

— *Ἄν αὐτή ἡ ἐπιστήμη εἶναι, ὅπως τό λέτε, ἐσωτερικευμένη, μποροῦμε νά πούμε ὅτι ἐκεῖ πρόκειται γιά καλλιτέχνες αὐθόρητους;*

— "Όχι... Διδάσκειται κανεῖς ἀπό τούς μεγαλύτερους του. Πρόκειται γιά μιά μαθητεία.

— *Καί πῶς γίνεται ἐσεῖς, πού ἀναλύετε τόσο ἐπιτήδεια αὐτές τίς παραδοσιακές τέχνες, νά εἶσθε τόσο σκληρός μέ τή ρόκ;*

— Ἄ, χαμογελάει μέ καταφανή εἰρωνεία, ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Τζάκ Λάνγκ δέν εἶναι ἴδιες μέ τίς δικές μου.

— *Παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ ρόκ εἶναι μιά λαϊκή τέχνη!*

— Ἀκριβῶς! Τό μόνο ἐνδιαφέρον σέ μιά λαϊκή τέχνη εἶναι τό αὐθόρημτό της. «Πορεύεται» ἀπό μόνη της· ὅταν οἱ δημόσιες ἐξουσίες παρεμβαίνουν γιά νά τήν υποστηρίξουν ὑπάρχει κάποια ἀντίφαση· ἀναπόφευκτα τότε ἡ λαϊκή τέχνη κωδικοποιεῖται, κι αὐτό πιά εἶναι σημεῖο.

Μάταια θά λέει. Ἀνήκει σ' αὐτή τήν ἠθελγημένα φανατική ομάδα — γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση «φάν» — πού, ἐμφυχωμένη ἀπό μιά ἀγνή ἀγάπη γιά τήν ὄπερα καί τή μουσική της, δέν τῆς εἶναι δυνατὸν νά ὑποφέρει τή ρόκ. Δέν θά τό πεί. Ἄς ἀλλάξουμε κατεύθυνση. Καί ἄς ψάξουμε τό ἔδαφος, τό τόσο εὐαίσθητο, τῆς συγκίνησης πού μόλις καί μετά βίας καλύπτει ἡ στρουκτουραλιστική τεχνική.

— *Γράφετε: «Σέ δ, τι μέ ἀφορᾶ. ὅταν μέ πλημμυρίζει ἡ μουσική τοῦ Παρσιφάλ παύω νά ἀναρωτιέμαι».*

— Εἶναι ἀλήθεια... Ἀλλά τά πάντα ἐξαρτῶνται ἀπό τό σημεῖο ἀπ' ὅπου κανεῖς ἀκούει τή μουσική. Ἄν βρισκεται στήν ὄπερα, ἡ σκέψη σταματᾶ κυριολεκτικά.

— *Ἡ, βέβαια, ξεσπάει ὀρμητικά σέ ἓνα κύμα ἀδιάκοπων σκέψεων...*

— Ἀπολύτως, εἶναι ἐξίσου ἀληθινό. Ὁ Νίτσε λέει ἀκριβῶς αὐτό, κι ἔχω ξαναπιάσει τό θέμα στό *De près et de loin* | *Ἐκ τοῦ σύνεγγυς καί ἐκ τοῦ μακρόθεν*. Ἡ μουσική δονεῖ τή σκέψη· συνεπῶς στήν πραγματικότητα δέν ἀκούει κανεῖς τή μουσική, ἀπογειώνεται... Καί ἀφήνεται πάλι νά πέσει.

— *Πράγμα πού μοιάζει μ' ἐκείνη τήν ἀνάταση τήν ὁποία ἀνακαλεῖτε στόν πρόλόγό σας στό Κοινωνιολογία καί Ἀνθρωπολογία τοῦ Μαρσέλ Μῶς; Ἀναφερόμενος στόν Ντεκάρτ ὅπως τόν διαβάζει ὁ Μαλεμπράνς, περιγράφετε ἐκεῖ τό «φάσμα τῶν συγκινήσεων» πού νιώθει κανεῖς κατὰ τήν ἀνάγνωση ἐνός συσταστικοῦ βιβλίου: «ἡ καρδιά πού χτυπᾶ, τό κεφάλι πού θράζει, τό πνεῦμα πού τό πλημμυρίζει μιά δεβαιότητα ἀκόμη ἀπροσδιόριστη, ἀλλά ἐπιτακτική, νά συμμετάσχει σ' ἓνα καθοριστικό γεγονός τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης».*

— Ὅταν ἀκοῦτε μουσική, ὥστόσο, εἶναι οἱ ἰδέες πού σᾶς κατακλύζουν. Εἶναι πιό «ἄγριο».

— *Ἄς μέινουμε στήν ὄπερα. Εἶσθε ὑπερβολικά αὐστηρός ἀπέναντι στά σύγχρονα σκηνικά.*

— Βεβαίως! Στά δικά μου μάτια, καταστρέφουν τά πάντα· ἐλπίζω πῶς θά ξαναγυρίσουμε σέ ὑγιή πράγματα. Πρέπει νά μποροῦμε νά ξαναβρίσκουμε αὐτό πού εἶχε στό κεφάλι του ὁ Μότσαρτ ὅταν συνέθετε τό «Ἐτσι κάνουν ὅλες». Ἡ, τουλάχιστον, ἔστω καί νά προσπαθήσουμε νά τό πλησιάσουμε.

— *Ὅπως προσπαθοῦσε ὁ Τζόρτζιο Στρέλερ;*

— Ναι... Εἶδα σκηνοθεσίες τοῦ Στρέλερ· ἦταν πολὺ καλές.

Ἄς ἀρκεστοῦμε σ' αὐτή τή μικρὴ ὑποκλοπὴ πού γλιτώνει τόν σαρκασμό του, κι ἄς ἐπιστρέψουμε σέ φιλοσοφικά ζητήματα. Τό συμπέρασμα στό *Βλέποντας, Ἀκούοντας, Διαβάζοντας* μοιάζει μέ τό συμπέρασμα τῶν *Θλιμμένων Τροπικῶν*, μ' ἐκεῖνο τοῦ *Γυμνοῦ Ἀνθρώπου* (τελευταίου τόμου τῶν *Μυθολογικῶν*), μέ ὅλα τελικά τά συμπεράσματα τῶν βιβλίων του: τίποτε δέν εἶναι, τίποτε δέν ἀξίζει, τά πάντα ἐξαφανίζονται. Ἡ ἐκδοχὴ στό τελευταῖο βιβλίο θά εἶναι μᾶλλον αἰσιόδοξη: «Κοιταγμένα στήν κλίμακα τῶν χιλιετιῶν, τά ἀνθρώπινα πάθη μοιάζουν συγκεχυμένα. [...] Ἄν ἀφαιρέσουμε, στήν τύχη, δέκα ἢ εἴκοσι αἰῶνες ἱστορίας δέν θά ἐπηρεαζόταν αἰσθητᾶ ἡ γνώση μας γιά τήν ἀνθρώπινη φύση. Ἡ μόνη ἀναντικατάστατη ἀπώλεια θά ἦταν ἐκείνη τῶν ἔργων τέχνης, τά ὁποῖα εἶχαν δεῖ αὐτοὶ οἱ αἰῶνες νά γεννιοῦνται. Γιατί οἱ ἀνθρώποι δέν διαφέρουν, δέν ὑπάρχουν κἂν, παρὰ μόνο διὰ τῶν ἔργων τους. Ὅπως τό ξόανο πού γεννήθηκε ἀπό ἓνα δέντρο, μόνο τά ἔργα φέρουν τήν ἀπόδειξη ὅτι, στό πέρασμα τῶν αἰῶνων, κάτι συνέβη πραγματικά ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους».

Αὐτή ἡ ἀπόρριψη, ὑψηλόφρων καί ἐμφανῶς ἀπαισιόδοξη, προσεγγίζει (ὁ Κλώντ Λεβί-Στρῶς τό ἔλεγε στό τέλος τῶν *Θλιμμένων Τροπικῶν*) τόν βουδισμό. Λοιπόν! Στό σημεῖο αὐτό ὁ δάσκαλος δέν ἔχει ἀλλάξει σχεδόν καθόλου.

— Ὁ βουδισμός δέν μέ γοητεύει πιά τόσο. Στήν Ἰαπωνία εἶχα τή δυνατότητα νά καταλάβω πῶς ἐγίνε ἓνα μεγάλο πολιτικό κόμμα πού ἀνακατῶνεται στίς δημόσιες ὑποθέσεις. Θά προσανατολιζόμουν περισσότερο πρὸς τόν σιντοισμό, πού δέν χαράζει διαχωριστικά ὄρια σῦτε ἀνάμεσα στό φυτικό καί τό ζωικό οὔτε ἀνάμεσα στό ἀνθρώπινο καί τό ζωικό· γιά τόν ὁποῖο ἡ ἀνθινή μορφή μπορεῖ νά εἶναι τό ὄριο τῆς τελειότητας...

- 'Από πού καταλήξατε σ' αυτόν τόν άσιατικό τροπισμό;
 - Είναι άσιατικός; Ναι, τόν βρισκουμε στην 'Απω Ανατολή, αλλά δέν πρόκειται για μιά ιδιαιτερότητα. Τό ίδιο πράγμα μπορούμε παραδείγματος χάριν νά διαβάσουμε στους Στωικούς.
- Καί επί του πεδίου, στους 'Ινδιάνους, συναντήσατε αυτό τό είδος φιλοσοφικής ήθικης;
 - 'Ω, επί του πεδίου αντιμετωπίζει κανείς ανθρώπινα κυρίως προβλήματα· δέν διακρίνει καθόλου τέτοια ζητήματα.
- Διαβάζοντάς σας θά 'λεγε κανείς πώς έχετε δύο όπτικές γωνίες, όπως ό φωτογράφος πού πλησιάζει τό φακό του στίς κοντινές λήψεις για τήν άνάλυση καί τόν άπομακρύνει στίς πανοραμικές για τή γενική εικόνα.
 - Μάλλον έναν τηλεφάκο έχω, μ' ένα μικροσκόπιο στή μιάν άκρη κι ένα τηλεσκόπιο στήν άλλη. Για νά βλέπω τούς μικροοργανισμούς, τά άτομα καί τούς πλανήτες.
- Αυτό δέν ταιριάζει καθόλου σ' έναν ούμανιστή!
 - Δέν θεωρώ πώς είμαι ούμανιστής! Μέ διαπερνά ένα είδος έσχατης ήθικης παραδοχής ότι «τίποτε δέν είναι». Φυσικά για νά ζήσεις πρέπει νά κάνεις σάν τά πράγματα νά είχαν κάποιο νόημα· είναι μιά πρόσκαιρη ήθικη για τή ζωή, αλλά μιά ήθικη δεύτερης σειρας.
- Τώρα καταλαβαίνω καλύτερα έκεινους πού σάς επιτέθηκαν τόν Μάη του '68 επειδή, όπως έλεγαν, καταστρέφατε τό νόημα!
 - Τό σφάλμα ήταν πώς δέν είδα ότι, άν από φιλοσοφική άποψη τούς έκλεβα τό νόημα, από ανθρωπολογική άποψη τούς έδινα πολύ περισσότερα νοήματα...
- Κι εκείνη ή παλιά υπόθεση, πού έλεγαν πώς καταστρέφατε τήν ιστορία;
 - Ανάγνωση τής ιστορίας για μένα σημαίνει ανάγνωση τής έθνογραφίας· αυτό είναι όλο. Καί ή έθνολογική σκέψη μās κάνει νά βλέπουμε τά πράγματα από ευρεία όπτική γωνία, όπως λέγατε προηγουμένως.
- Αυτή τήν έσχατη ήθικη παραδοχή τή σκέπτεσθε συχνά;
 - Κάπου κάπου μόνον. Δέν τήν όνειρεύομαι στήν καθημερινή μου ζωή. 'Ομως κάποιες στιγμές μέ πλημμυρίζει με αίφνίδιες ριπές, πού τίς θεωρώ σωτήριες.
- Αυτό συνέβαινε άνεκαθεν;
 - 'Οχι! 'Οταν, επί δέκα χρόνια, άσχολιόμουν με τήν πολιτική, πίστευα σ' αυτήν...
- Καί τί είναι αυτό πού σάς άπογοήτευσε;
 - 'Η έθνολογική προοπτική.

Σίγουρα όχι· δέν αλλάζει καθόλου. Κι ωστόσο, χαμογελά έπιπλέον. Ξαφνικά μου 'ρχεται νά του κάνω μιά άνόητη έρώτηση.

- 'Υπάρχουν πράγματα πού σάς ένοχλούν στή ζωή;

'Η άπάντηση έκτοξεύεται άμέσως.

- Τό γράψιμο! Είναι λιγότερο άνιαρό άπ' τό νά μήν κάνεις τίποτε· αλλά δέν είναι κι ευχάριστο. Είναι μιά εργασία έξουθενωτική. Σχοτώνει...
- Πηγαίνετε στόν κινηματογράφο;
 - Δέν πάω πιά, έχω γίνει λίγο κλειστοφοβικός... 'Αλλά ή εκτίμηση πού τρέφω για τόν κινηματογράφο ίκανοποιείται ευρέως από τή μικρή όθόνη, όπου μπορώ νά βλέπω τά τελευταία έργα του Μιζογκούσι, τίς ταινίες του Χίτοκοκ...
- Παράξενο... Στό τέλος του βιβλίου σας άφηγείστε τήν ώραία ιστορία για τούς 'Ινδιάνους καλλιτέχνες πού αυτοκτονούν,

όταν άποτυγχάνουν οι υπέροχοι μηχανισμοί πού κατασκευάζουν για νά μαγέψουν τό κοινό τους καί νά άναπαραστήσουν τό υπερφυσικό. 'Ετσι κι άλλώς θά τούς θανάτωναν, γιατί δέν είναι άνεκτή ή άποτυχία αυτής τής τέχνης. Γιατί σās ευχαριστεί τόσο αυτό τό παράδειγμα;

- Τό έβρισκα νόστιμο· έπρεπε νά τό άφηγηθώ. Στους 'Ινδιάνους συναντούμε επίσης τήν, πολύ γνωστή σέ μās, μυθολογία για τόν καταραμένο καί τρελό καλλιτέχνη.
- 'Υπάρχει μέσα σας ένας κρυμμένος καλλιτέχνης — δέν ύπάρχει καμιά άμφιβολία.....
 - Μάλλον ένας «ματαιωμένος» καλλιτέχνης, θά 'λεγα. Σίγουρα επιθυμούσα πολύ περισσότερο νά ζωγραφίζω παρά νά γράφω. 'Αλλά ό πατέρας μου ζωγράφιζε πορτρέτα· έτσι κατάλαβα πώς πρόκειται για έπάγγελμα τής πείνας... 'Εχω ζωγραφίσει πολύ κι εγώ... Στά νιάτα μου δοκίμασα νά κάνω τά πάντα. 'Ακόμη καί κινηματογραφικά σενάρια!

'Ετσι περιγράφει τόν έαυτό του, ένα «παλιόπαιδο» 85 χρόνων πού βαριέται νά γράφει επιτόλαια «κολάζ». Είθε όλοι οι θεοί από όποιοδήποτε πάνθεον νά μās πρόσφεραν τέτοια «επιτόλαια παλιόπαιδα», όπως αυτός ό ζωντανός έθνικός θησαυρός... Βλέποντας 'Ακούγοντας Διαβάζοντας: τέτοια βιβλία πού νά γητεύουν τό πνεύμα καί να τό άσκούν, πού τό έξημερώνουν καί νά τό κατακτούν με μιά ποιότητα έξαιρετική άνάμεσα στους Γάλλους διανοουμένους, βιβλία με μιά λεπτεπίλεπτη χάρη, σπανίζουν.

Είπα ότι τό βιβλίο αυτό τό διαπερνά μιά διαύγεια γραφής καί τόνοι άπαράμιλλοι, αλλά πάντα συγκρατημένοι, τόνοι πού ξεσπούν κάθε τόσο σάν μαύρο σύννεφο καταγίδας σέ έναν ούρανό του Πουσέν;

Μετάφραση: Μαριάννα Δήτσα,
Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου

Φωνήεντα

Α σκοτεινό, Ε λευκό, άλικο Ι, πράσινο U, κυανό O: φωνήεντα
μιά μέρα θά μαρτυρήσω τίς λανθάνουσες αρχές σας.

Α, μαύρε σφιγκτήρα του κορμού μύγες άστραφτερές καπλαντισμένε,
πού γύρω σέ κατάσκληρες βουίζουν δυσωδίες,

κόλλοι σκιᾶς. Ε, λευκές άγνόητες από σκηνώματα κι άτμούς
άγέρωχου λόγγες παγετώνα, κάτασπροι βασιλείς και λευκανθέμου ρίγη.

Ι, πορφύρες, ραντισμένο αίμα, χάχανα από χείλη
όμορφα μέσ στην όργή τους ή όταν μεθοϋν για νά μετανοήσουν.

U, του καιροϋ γυρίσματα, σκίρτημα θεϊο τής πράσινης θάλασσας,
γαλήνη του λειμώνος βοσκήματα σπαρμένου, γαλήνη των ρυτίδων
πού τίς χαράζει ή άλχημεία σέ μέτωπα πλατιά συλλογισμένα.

O, ύψιστη σάλπιγγα τής Κρίσεως άνάμεστη άκατανόητες στριγγλιές
σιωπές από Κόσμους και από Άγγέλους βελονισμένες.

O, τό Ώμέγα των Ματιών της μενεξελιά άναλαμπή.

Άρθοϋρος Ρεμπώ

Ή λέξη, 1991, τ. 106, σ. 769.
Μετάφρ.: Μ.Ζ. Κοπιδάκης.

Ή ένδουσιασμός τής γυχῆς κι εκείνος τής τέχνης...

CLAUDE LÉVI-STRAUSS, REGARDER ÉCOUTER LIRE

τῆς Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου

Μέ μιά φωτιά νά σιγοκαίει μέσα του, ό μεγαλύτερος σήμερα
έν ζωῆ άνθρωπολόγος συναντιέται μέ τήν άγαπημένη του μα-
θήτρια Κατρίν Κλεμάν, τή συγγραφέα πού, άνάμεσα σέ άλλ-
λα, μάς έχει χαρίσει ένα θαυμάσιο βιβλίο για τόν δάσκαλο,
άλλά και όρισμένα από τά πιό αντιπροσωπευτικά δείγματα
γυναικείας λογοτεχνίας των τελευταίων δεκαετιών του αιώνα
μας.¹

Ή συζήτησή τους, με τίτλο «Μαθήματα έφαρμοσμένου στρου-
κτουραλισμού», που δημοσιεύεται μεταφρασμένη στον Πολί-
τη, άποτελεί τό εισαγωγικό κείμενο του τεϋγους 311 (Ίούnius
1993) του περιοδικού *Magazine littéraire*, πού ήταν άφιερωμέ-
νο² στο τελευταίο βιβλίο του Κλώντ Λεβί-Στρως με τίτλο *Re-
garder Ecouter Lire* των εκδόσεων PLON (Παρίσι 1993).³

Ή Λεβί-Στρως. Δέν ήσυχάζει ποτέ. Πάνω από εξήντα χρό-
νια τώρα δημοσιεύει, διδάσκει, ταξιδεύει. Τό ένα βιβλίο του
μετά τό άλλο γίνονται best-sellers. Είναι ό άνθρωπος πού άπο-
κλήθηκε —όχι άδίκως— από τούς πιστούς του (γιατί έχει δη-

1. Catherine Clément, *Lévi-Strauss ou la structure et le mahleur*, Πα-
ρίσι 1970. Πρβλ., όμως, και τή μυθιστορηματική της παραγωγή (πα-
ράλληλη μέ ψυχαναλυτικές επιδόσεις), μέ προεξάρχουσα τήν ύπέροχη
Χιουρέμ.

2. Στο άφιέρωμα με γενικό τίτλο «Claude Lévi-Strauss, Αισθητική
και στρουκτουραλισμός» (*Magazine littéraire*, ό.π., σ. 14-65), εκτός από
ένα σύντομο χρονολόγιο για τή ζωῆ, τήν επιστημονική δραστηριότη-
τα, τή βασική βιβλιογραφία και τήν έργογραφία του Λεβί-Στρως (όλα

μιουργήσει και πιστούς) «έθνικό κεφάλαιο της Γαλλίας». Άς τό σκεφτούμε λίγο — αφήνοντας προς στιγμήν κατά μέρος τις ένδοχόμενες άναστολές που δημιουργούν οι τίτλοι τιμής, που, μεγαλόστομοι και μεγαλόπρεποι καθώς είναι, δέν παύουν ώστόσο να διατηρούν ένα στοιχείο αυθορμητισμού, τό οποίο υπερβαίνει τις επίσημες τελετές και παρασημοφορήσεις. Τί μπορεί νά έχει κάνει ή τί μπορεί νά σημαίνει κάποιος ή κάποια για νά αποκληθεί έτσι; Κι άς μή σπεύσουμε νά αντιστίξουμε όλα τά όνόματα που άπόλαυσαν παρόμοιους τίτλους. «Έθνικό κεφάλαιο» σημαίνει κάτι σαν Έθνική Τράπεζα, σαν Έθνικό Ταμείο όπου φυλάσσονται τά μέτρα και τά σταθμά και ό χρυσός που μετρά τόν πραγματικό πλούτο μιάς χώρας. Αυτό φαίνεται νά είναι σήμερα ό Λεβί-Στρώς για τούς Γάλλους. Δέν ξέρω άν του άρέσει ένας τέτοιος τίτλος. Υποθέτω πως όχι. Πάντως για μās (για όλους έμάς που, μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο και για τόν έναν ή τόν άλλο ή για κάποιον τρίτο λόγο, υπήρξε δάσκαλος μας) είναι *άνθρωπολογικό κεφάλαιο*.

Ένα «κεφάλαιο», βέβαια, μέ κάπως παράξενη συμπεριφορά. Δέν άποταμειύει, αλλά έκταμειύει συνεχώς. Άναεπνδύεται, πληρώνει φόρους και ταμεία, ένισχύει ιδρύματα και άτομα. Άναζητά νέες άγορές, δέν σπαταλά τά κέρδη ούτε τά δανείζει τοκογλυφικά. Δέν αλλάζει έξοπλισμό· χρησιμοποιεί τά δοκιμασμένα παλιά έργαλεία και δαμάζει τήν ύλη του μέ τί γνώση και τό σεβασμό που μόνον ό χειροτέχνης μπορεί νά άφιερώνει στό άντικείμενό του. Ένα «κεφάλαιο πολιτισμικό», όμως, που πετυχαίνει πάντα νά προβληματίζει — ίσως επειδή προκαλεί τόν ακαδημαϊκό και τόν κοινωνικό μας έφησυχασμό μέ εκείνη τή σύνεση και τό μετρημένο πάθος που διαθέτουν οι καλοί μάστορες κι οι καλοί δάσκαλοι. Λόγου χάρι, μās προβληματίσε τό 1988 ταξιδεύοντας (για πέμπτη φορά — κάτι σημαίνει αυτό) στην Ίαπωνία· μās προβληματίσε άκόμη και μέ τό Έκ τόν *σύνεγγυς και έκ του μακρόθεν* (τίς συζητήσεις μέ τόν Ντιντιέ Έριμπόν, που δημοσιεύθηκαν τήν ίδια χρονιά,⁴ μακρινό άπόηχο τών παλαιών εκείνων *Συζητήσεών* του μέ τόν Ζώρζ Σαρμπονιέ, 1961⁵). Και τώρα μās αϊφνιδιάζει πάλι ό όγδονταπεντάχρονος μέντωρ, προκαλώντας μας μέ τούτο τό τελευταίο του βιβλίο-μνημόνιο για τά γινόμενα, προοίμιο για τά προσερχόμενα.

Ό Κλώντ Λεβί-Στρώς. Ό άνθρωπολόγος που όδηγησε τόν (τόσο δικό μας και τόσο ξένο σέ μās) κόσμο, τόν κόσμο του εύρωπαϊκού όρθολογισμού και ένπιστημονισμού νά καταλάβει τή λογική μιάς διαφορετικής σκέψης, τά μονοπάτια τής όποιας χάραξε προσεκτικά διδάσκοντάς μας πως δέν πρόκειται για σκέψη τών «άλλων» αλλά για «άλλιώτικη σκέψη». Σκέψη σαν άγριολούλουδο, σκέψη μή έξημερωμένη, πρωτόγονη, μή έξορθολογισμένη· αλλά, ώστόσο, λογική και έλλογη σκέψη, άφου μπορεί νά χαρακτηρίζει τούς άνθρώπους παντού και όπουδήποτε, όποτεδήποτε και πάντα. Κι αυτός (ό άνάδοχος τής άγριας

σκέψης, του «άγριοπανσέ»⁶ όπως τήν χαριτολόγησε βαφτίζοντας την και άποδομώντας την έν ταυτώ) μās ξενάγησε σταθερά, πριν από τήν άποδόμηση, στον μυστηριώδη κόσμο τής δόμησης: στον μή έξημερωμένο τρόπο νά καθίσταται εύληπτο σύνολο ό κατακερματισμένος κόσμος, τόν τρόπο που συγχωνεύει τό «φυσικό» και τό «πολιτισμένο» σέ άδιάσπαστα κράματα· τόν τρόπο μέ τόν όποιο ή φύση και ό πολιτισμός δομούνται και άποδομούνται, για νά άναδομηθούν κατ' άναλογίαν σέ νοητά και χειραγωγήσιμα «κείμενα»: τούς μύθους, δηλαδή τόν πρωτόγονο (όμως, σ' ένα βαθμό, και τόν ένπιστημονικό) τρόπο έρμηνείας του σύμπαντος τών άνθρώπων.

Ίδου λοιπόν ό άνθρωπολόγος που (οφείλουμε νά τό θυμόμαστε) δέν δίτασε νά διεκδικήσει τόν προσωπικό του πολιτισμικό ήρωα: τόν Ίνδιάνο του μύθου, που, όταν έφτασε στην άκρη του κόσμου, άπογοητευμένος άπ' όσα είδε και άπ' όσα γνώρισε, «στάθηκε εκεί θρηνώντας· ίκετεύοντας και άναστενάζοντας».⁷

Ίδου και τό *REGARDER ECOUTER LIRE*. Έτσι άπλώς τρία άπαρέμφατα, μέ κεφαλαιογράμματα γραφή, δίχως στίξη να τά χωρίζει ή νά τά ένώνει: *ΒΛΕΠΟΝΤΑΣ ΑΚΟΥΓΟΝΤΑΣ ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ*, ή 'Οράν Άκούειν Άναγιγνώσκειν, ή 'Οραση Άκοή Άνάγωση (θά προτιμούσα τήν τροπική μετάφραση του τίτλου, όμως δέν είναι αυτό τό πρόβλημα που πρέπει νά μās άπασχολεί). *Βλέποντας Άκούγοντας Διαθάζοντας*. Ό τίτλος θυμίζει τό στερεότυπο τών τριών πιθήκων και, κατά κάποιον τρόπο, είναι ή συμμετρική του άντιστροφή: αντί τρία πανομοιότυπα ύποκείμενα, ένα πολύπλοκο ύποκείμενο· τά μή βλέπεις, μήν άκούς άντιστρέφονται σέ: νά βλέπεις, νά άκούς, τό νά μιλάς μετατρέπεται σέ νά γράφεις και νά διαθάζεις, ενώ οι άπαγορευτικές προστακτικές γίνονται τροπικά άπαρέμφατα. Άπαρέμφατα που άπλώς μās εισάγουν στον προσωπικό κόσμο του συγγραφέα. Τό είδος βέβαια του βιβλίου θυμίζει έμμέσως δημοσιογραφικές έρωτήσεις σέ συνεντεύξεις μέ διασημότητες: τί διαθάζετε, τί βλέπετε, τί άκούτε; Κι έννοείται: τί βιβλία ή ποιούς συγγραφείς άγαπάτε ή προτιμάτε, τί είδους τέχνη ή ποιού καλλιτέχνης σάς άρέσουν, τί μουσική άκούτε· ποιές είναι, μέ άλλα λόγια, οι προτιμήσεις σας σέ θέματα κουλτούρας. Στην προκειμένη περίπτωση ό έρωτώμενος είναι έπώνυμος, αλλά και παρών. Είναι ό αυτο(βιο)γράφος άφηγητής (ώστόσο τό α' πρόσωπο σχεδόν άπουσιάζει στην άφήγηση), και άρα ή έρώτηση μπορεί νά άπαντηθεί δίχως νά χρειάζεται καν νά θεθεί: από τούς ζωγράφους προτιμά τόν Πουσέν, τόν Σαρπντέν, τόν Ένγκρ· από τούς συνθέτες τόν Ραμόν, τόν Ραβέλ, τόν Βάγκνερ· από τούς συγγραφείς τόν Προυστ, από τούς ποιητές τόν Ρεμπώ.

Όμως ή άπάντηση είναι έλλιπής. Για όποιον ήθελε νά πιστέψει πως μέ τέτοιου είδους έρωτήσεις και — κυρίως — σέ τέτοιου είδους άπαντήσεις βρίσκεται τό μαγικό κλειδί που τ' άνοίγει

συναγμένα από τόν Marcel Hénaff), καθώς και όρισμένα άποσπάσματα από δημοσιεύματά του και δύο άδημοσιεύτα κείμενα που έχει γράψει για τήν ίαπωνική του έμπειρία, περιλαμβάνονται κείμενα τών Didier Eribon, Patrice Boulon, Gérard Legrand, Jean-Paul Morel, Alain Mérot, Philippe Beaussant, Claire Chevolet, Gérard Fontaine, Georges Aperghis, Alain Buisine, Jean-Paul Corsetti, Roger Kerpmf και Emmanuel Désveaux.

3. Σύντομη παρουσίαση του βιβλίου έγραψα στην έφημερίδα *Τό Βήμα τής Κυριακής* (19/9/1994), μέ τίτλο «Περιπλανήσεις: τό συναρπαστικό παραμύθι του Κλώντ Λεβί-Στρώς».

4. Claude Lévi-Strauss, Didier Eribon, *De près et de loin. Suivi d' un entretien inédit "Deux ans après"*, Ed. Odile Jacob: Points, Παρίσι, Αύγουστος 1988 και Φεβρουάριος 1990.

5. Georges Charbonnier, *Entretiens avec Claude Lévi-Strauss*, Plon-Jouillard, Παρίσι 1961.

6. Claude Lévi-Strauss, *La Pensée sauvage*, Ed. Plon, Παρίσι 1962. "Pensée sauvage" είναι ό άγριοπανσές — και ή άγρια σκέψη, βέβαια. Ό τίτλος έχει πολλαπλώς και παντοιοτρόπως σχολιαστεί και συζητηθεί. Βλ. στην έλληνική βιβλιογραφία τόν σχολιασμό τής Άλκης Κυριακίδου στην εισαγωγή της «Ό Claude Lévi-Strauss και τό έργο του» στην έλληνική έκδοση τής *Άγριας σκέψης* (σέ μετάφραση τής Εύας Καλπουρτζή), εκδόσεις Παπαζήσης, Άθήνα 1977.

7. Claude Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, ed. Plon, Παρίσι 1955, σ. 43: μεταφράζω από τά γαλλικά· πρβλ. σχετικά τό κείμενό μου μέ τίτλο «Η θλίψη τών *Θλιβερών Τροπικών* και ό βαθμός μηδέν τής άνθρωπολογικής γραφής (μέ άφορμή τήν έλληνική μετάφραση τών *Θλιμμένων Τροπικών*)», *Διαθάζω* 31, 1980, σ. 57-65.

Στήν έλληνική έκδοση μέ τίτλο *Θλιβεροί Τροπικοί* (εκδόσεις Χατζηνικολή, Άθήνα 1979), τό σχετικό παράθεμα βρίσκεται στη σ. 32.

Καλάθι (Πόμο, Καλιφόρνια): όταν πεθαίνει τό πνεῦμα τοῦ καλαθιοῦ, λένε οἱ Πόμο, μένει στή γῆ γιά τέσσερις μέρες καί μετά ἀνεβαίνει στόν οὐρανό

ὄλα, τά νέα είναι δυσάρεστα: ὁ Λεβί-Στρῶς δεν είναι ἀπλή (ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει: τόσο ἀπλή) περίπτωση. Ὅχι μόνον ἐπειδή είναι ἀνθρωπολόγος, ἐνδεχομένως ὅμως, κατ' ἐξοχήν γι' αὐτό, τά διαβάσματα, τά θεάματα καί τά ἀκούσματά του είναι κάπως ἀλλιώτικα. Λόγου χάρι, δίπλα στον Πουσέν είναι ἡ ἰνδιάνικη καλαθοπλεκτική, δίπλα σέ διάφορα ὀνόματα πού οἱ περισσότεροί μας ὑποθέτω ψάχνουμε τό λεξικό γιά νά τά ἐντοπίσουμε (ὁ Félibien; ὁ Chabanon;) οἱ μηχανισμοί τῶν σκηνηκῶν τῆς ὄπερας, οἱ καλλιτέχνες τῶν κοινωνιῶν χωρίς γραφή, τά κρόσια μιάς δερμάτινης περικνημίδας, ἕνα κεντημένο ἰνδιάνικο μοκασίνι, τά «Φωνήεντα» τοῦ Ρεμπῶ, τά Φρακτάλ* τοῦ Μάντελμπροτ, ἕνα ἐστιγμένο πρόσωπο, ὁ Ντελακρουά, ἕνας μῦθος, μιά ἱστορία, ἕνα ἀνέκδοτο, τό πινέλο τοῦ Καβανάμπε Κουοσά ν' ἀποτυπώνει ἀνάλαφρα δύο πουλιά καθισμένα σ' ἕνα ἀνθισμένο κλωνάρι δαμασκηλιάς μέ τόν ἥλιο ν' ἀρχοφῆγει στό βάθος, ἕνα καλάθι μέ φρούλες.

Εἶτε, ὅμως, πρόκειται γιά τόν Πουσέν, γιά τόν Ἐνγκρ ἢ τόν Κουοσά, εἶτε γιά τόν Ραμῶ, τόν Προύστ, τόν Ρεμπῶ, εἶτε γιά τόν Σαμπανόν, τόν Φράντζ Μπράς ἢ τόν Μισέλ Λερίς, εἶτε γιά μιά καλαθοπλέκτρα ἢ ἕναν ἀγγειοπλάστη, εἶτε γιά τούς σκηνογράφους τῆς ὄπερας ἢ τούς σκηνοθέτες τῶν τελετουργιῶν, εἶτε γιά τίς Καντουβέο μαστόρισσες τοῦ τατουάζ ἢ γιά ἕναν ἀφηγητή ἢ ἕναν θεραπευτή σέ κάποια ἀπόμακρη κοινωνία τῶν Τροπικῶν ἢ τοῦ Ἀρκτικού ἢ στήν καρδιά τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου, τό ζητούμενο είναι ἡ κατανόηση τῆς δημιουργικότητάς. Τῆς σχέσης δηλαδή ἐκείνης πού είναι ταυτοχρόνως κοινωνική χρήση καί πολιτισμική ὑπεραξία, ἀφοῦ ἐπιτρέπει στά κάθε εἶδους δι-

μιουργήματα νά ὑπερβαίνουν τοῖς δημιουργούς τους, νά διαρηγνύουν πολιτισμικές ἢ χρονικές δεσμεύσεις, νά γίνονται ἀντικείμενα κοινά, κοινωνικά, διστορικά, διαπολιτισμικά — ἴσως ἀκόμη καί ὑπερανθρώπινα. (Ὁ κίνδυνος νά παρερμηνεύσουμε εἶναι ἐνδεχόμενος — ἄς μὴν τό ἐπιχειρήσουμε.) Τά ἐπί μέρους παραδείγματα είναι οἰκεία καί ἀλλότρια, δικά μας καί ξένα, μακρινά καί κοντινά, ἀλλοτινά καί τωρινά, συμμετρικά καί ἀντίστροφα, παρόμοια καί διαφορετικά. Διαδέχονται τό ἕνα τό ἄλλο, ἐπιμένουν, παραλλάζουν, δίνουν διαφορετικές ὄψεις, ἐπιτρέπουν στό δλέμμα νά ἀπομακρύνεται καί πάλι νά πλησιάζει. Συνθέσεις, φούγκες καί παραλλαγές πάνω στό ἴδιο θέμα, πού είναι ἕνα καί πολλά, πεπερασμένο καί ἀπειρο, ἀπαξ καί παντοτινό.

Στήν πραγματικότητα ἡ ἀπάντηση τοῦ Λεβί-Στρῶς είναι συνολική καί συνιστά ἕναν μῦθο — ἀπό ἐκείνους μέ τίς πολλές ἐκδοχές καί τίς ἀκόμη περισσότερες παραλλαγές. Ἐναν μῦθο τοῦ «Παλαιοῦ Κόσμου», πού ἀπό μίαν ἄποψη είναι μιά παράλληλη ἐκδοχή ἢ μιά μεταλλαγή ἢ μιά συμμετρική ἀντίστροφη μύθων τοῦ «Νέου Κόσμου». Μῦθο στόν ὁποῖο συντίθενται τά ἴδια τά γνωστά, τά μνημονευμένα καί ἐσωτερικευμένα στοιχεία σ' ἕνα σύστημα καινούργιο, ὅπου περισσότερη σημασία ἔχει ἡ σύνθεση, τό σύνολο, τό πλαίσιο ἀναφορᾶς καί ἡ δυνατότητα ἀνασυνθέσεων, παρά τά στοιχεία πού συνθέτουν τό σύνολο διβλίο ἢ οἱ ἐπί μέρους σημασίες τους. Γι' αὐτό καί ἡ ἐπιμονή τοῦ μυθοπλάστη καί μυθολόγου συγγραφέα, ἐπιμονή πού μοιάζει μέ στερεότυπη ἐμμονή (κι ὅμως δέν είναι καθόλου) σέ κάποιους δημιουργούς πού ὄχι μόνον ἔκαναν ἀντικείμενό τους τή σύνθεση, ἀλλά καί ἀσχολήθηκαν μέ τή δόμηση πρακτικά (ὁ Πουσέν, ἕνας Χάιντα γλύπτης, ὁ Ρεμπῶ) ἢ ἀναλυτικά (ὁ Ραμῶ, ὁ Τλίνγκιτ ἀφηγητής, ὁ Ρουσῶ, ὁ Προύστ, ὁ Μάντελμπροτ). Ἄναζητᾶ τούς προδρόμους τοῦ στρουκτουραλισμοῦ; Ἐνδεχομένως.

Πάντως, τώρα πού ἡ μόδα τοῦ στρουκτουραλισμοῦ παρήλαθε ὀριστικῶς καί ἀμετακλήτως (κι εὐτυχῶς — θά ἔλεγον ἀρκετοί, ἀνάμεσα τους καί ὁ ἴδιος), μποροῦμε πιά ν' ἀσχοληθοῦμε ἀπερίσπαστοι μέ τή στρουκτουραλιστική ἀνάλυση τοῦ πολιτισμοῦ ἢ καλύτερα τῶν πολιτισμῶν, δηλαδή τῶν συστημάτων μέ τά ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι σέ διάφορες κοινωνίες καί ἱστορικές συνθήκες ὀργανώνουν τόν ἢ τούς τρόπους ζωῆς τους· μέ δύο λόγια, τίς (ὕλικές καί συμβολικές) πρακτικές μέ τίς ὁποῖες ρυθμίζουν τίς σχέσεις τους μέ τούς ἀνθρώπους καί μέ τή φύση, τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους διαβάzzουν, δηλαδή καταλαβαίνουν καί ἐξηγοῦν τή θέση τους στή φύση καί στόν πολιτισμό, στόν κόσμο τῆς φυσικῆς καί τῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας. Αὐτό τό παλαιό καί συνάμα καινούργιο διβλίο πού μᾶς ξεναγεῖ στόν κόσμο τῆς δόμησης, ὅπου οἱ πρῶτες ὕλες είναι τά χρώματα, οἱ ἤχοι, οἱ λέξεις, τά ἀντικείμενα, στήν πραγματικότητα καταστρώνει μιά ἀνθρωπολογία τῆς παράστασης καί τῆς ἀναπαράστασης. Γιατί, τό εἶπαμε ἤδη, ἄν σημειο ἀναφορᾶς είναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στή φύση καί τόν πολιτισμό, οὐσιαστικά πρόκειται γιά τόν πολιτισμό ὡς σύστημα παραστάσεων καί ἀναπαραστάσεων αὐτῆς τῆς πολὺτροπῆς καί ἑτερογενοῦς σχέσης, τόν πολιτισμό ὡς μετάφραση, ὡς μετασχηματισμό καί ὡς μεταγλώσσα γιά τήν οἰκειοποιημένη (ὅμως καί ἀλλοτριωμένη) φύση. Λοιπὸν ἡ πολιτισμένη φύση;

Ἄς προσέξουμε. Ὁ Λεβί-Στρῶς διαλέγει (ἀνάμεσα σέ ἄλλους) ἕναν ζωγράφο πού ἦταν μάστορας στήν (ἀνα)παράσταση τῆς νεκρῆς φύσης· τόν Ἰωάννη Βαπτιστή Σαρντέν, πού δέν εἶχε ταξιδέψει πέρα ἀπό τό Φοντενμπλώ καί πού ζωγράφιζε ἐκεῖνα τά καλάθια μέ τίς φρούλες πού μᾶς ἄλλαξαν τόν τρόπο νά βλέπουμε τό ὁποιοδήποτε καλάθι μέ φρούλες τοῦ Ἰούνη. Ὅπως διαλέγει καί τόν ἄλλο μάστορα τῆς ἀναπαράστασης, τόν Καβανάμπε Κουοσά, πού δίδασκε στοὺς μαθητές του νά

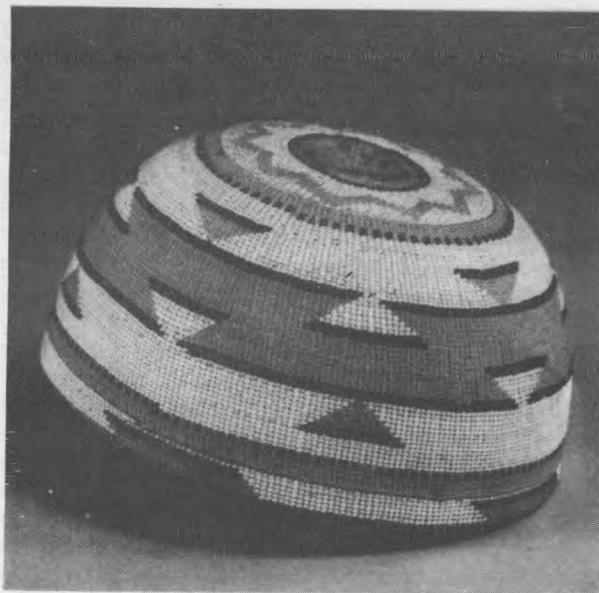
* fractales = μορφολάσματα, αὐτομοιότης, Μαθηματική ἔννοια γιά νά χαρακτηριστοῦν ἐξαιρετικά πολὺπλοκες καμπύλες πού διατηροῦν τήν πολυπλοκότητά τους (δέν γίνονται ὁμαλές) ὅσο μικρὸ τμήμα τους κι ἂν ἀπομονώσει κανεῖς. Οἱ καμπύλες αὐτές γεμίζουν περιοχές τοῦ χώρου μέ τόσο μεγάλη πυκνότητα ὥστε είναι κάτι ἐνδιάμεσο μεταξύ συνηθισμένων μονοδιάστατων καμπυλῶν καί δυοδιάστατων ἐπιφανειῶν καί μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν μέ μιά γενικευμένη κλασματική διάσταση. (Σ.τ.Μ.)

βλέπουν προσεκτικά τή φύση, νά τήν «οϊκειοποιούνται» γιά νά μποροῦν νά τήν τεχνουργοῦν ἐκ μνήμης, δίχως νά χρειάζε-ται κάθε φορά νά τήν ἀποτυπώσουν ἢ νά τή μιμηθοῦν. Ἐνῶ τό βιβλίον του τελειώνεται μέ μιάν ἐλεγεία ἀφιερωμένη στόν πρωτόγονο κόσμο ἢ στήν πρωτόγονη ἀποψη γιά τά ἀνθρώπινα πράγματα, στήν ἀγρία σκέψη καί τή μετάλλαξή της σέ τέχνη. Ἄς προσέξουμε λίγο ἀκόμη. Τό βλέμμα εἶναι ἀνθρωπολογικό: δέν κινεῖται ἀπό τό «τότε» στό «τώρα» καί ἀπό τό «ἐκεῖ» στό «ἐδῶ», οὔτε ἐπιχειρεῖ νά ἀντιστρέφει ἀπλοϊκά τή φορά τῆς γνω-στῆς καί πεπατημένης γραμμικῆς ἀνάγνωσης τῆς (δυτικῆς) ἱστο-ρίας πού ὀδηγεῖ δῆθεν ἀπό τό «πρωτόγονο» στό «ἀρχαῖκό» καί ἀπό ἐκεῖ μέ ἀσφάλεια στό «μοντέρνο ἢ τό σύγχρονο»· κι οὔτε, βέβαια, ἀφήνεται νά θυθισθεῖ ἀλλοπαρμένο στά ἀρχέγονα βά-θη τῆς «ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ». Ὅποια ἀναλυτική ἀξία κι ἂν ἔχει ἡ ἀπόρριψη τῆς ψευδοσυνέχειας, τῆς μονογραμμικότη-τας καί τοῦ αὐθαίρετου συγκριτισμοῦ, τά ἄμεσα ἐπακόλουθά της (πού κατατίθενται ἐδῶ σέ λιγότερες ἀπό 160 ἀραιοτυπω-μένες σελίδες καί μέ μιὰ πρακτική, σχεδόν ἐμπειρική καί βιω-μένη, μορφή) δείχνουν πῶς μπορεῖ τελικά νά ὑπάρχει (καί) μιὰ ἀνθρωπολογική θεώρηση τῆς παράστασης, τῶν ἀντικειμένων, τῆς τέχνης, τῆς δημιουργίας. Θεώρηση ἀνθρωπολογική, πού δέν χρειάζεται, ὅμως, νά προσφεύγει ἀπλῶς σέ γραφικά ἢ ἐξω-τικά παραδείγματα οὔτε κἀν νά ἐπιχειρεῖ ριψοκίνδυνους ἀκρο-βατισμούς στό χαλαρό νῆμα τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας πού συν-δέει τό παρελθόν μέ τό παρόν, τό ἄλλοῦ μέ τό ἐδῶ, γιά νά ἐντο-πίσει δομικές σημασίες καί νά συντάξει κάποιον νόημα σχετικά μ' αὐτό πού ὀνομάζουμε πολιτισμό.

Καί κάτι περισσότερο, ὥστόσο. Μ' ἐκείνην τήν ἐξαιρετική ἰδιότητα πού ἔχουν ὅλα τά μεγάλα ἔργα νά ταλαντεύονται ἀνά-μεσα στήν ἀμφισβησία καί τήν κυριολεξία, τό βιβλίον μοιάζει (κι ἄς μή φανεῖ ὑπερβολικό) μέ μανιφέστο μεταμοντερνισμοῦ σέ μιὰ περίοδο κατά τήν ὅποια ὁ μεταμοντερνισμός ἐμφανίζε-ται νά ἀκυρώνει τόν μεταστρουκτουραλισμό. Ἡ ἀταξία λοι-πόν στή θέση μιᾶς τάξης πού ἀντικατέστησε μιάν ἄλλη τάξη; Καθόλου. Ἄπλῶς ἕνας ἀποδομημένος στρουκτουραλισμός πού ἔχει ἀπεκδυθεῖ ὅλα τά φορμαλιστικά του στολίδια καί τερ-τίπια. Ἐνα μανιφέστο λοιπόν, λίγο ἰδιόρρυθμο, ἀφοῦ, ἀντί νά περιγράψει, ἀναλύει καί ἀφηγεῖται· ἀντί νά κηρύττει, λέγει καί μυθολογεῖ. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη, ἕνα κείμενο πού ὡς δη-μόσια πράξη, γι' αὐτά πού λέγει καί γι' αὐτό πού εἶναι, δηλώνει πῶς τίποτε δέν εἶναι καινούργιο· πῶς ὅλα ἔχουν σημασία, πῶς ὅλα μοιάζουν κι ὅλα διαφέρουν. Πῶς, ἐν τέλει, ὅλα εἶναι ἀφήγησι· ὅλα εἶναι στοχαστική πράξη καί πράξη στοχασμοῦ.

Κι ὁ ἀνθρωπολόγος; Ὁ ἀνθρωπολόγος μπορεῖ νά στοχάζε-ται μέ τόν δικό του, τόν ἰδιαίτερό του τρόπο. Ὅπως τοῦτος ὁ πρεσβύτερος ἀνθρωπολόγος πού «στέκεται ἐδῶ, ἐνθυμούμενος τί εἶδε, τί ἄκουσε, τί διάβασε. Καί [ἴσως] ἀναστενάζει...».

Στέκεται ἐδῶ, ἀπέναντί μας, μόνος καταμεσῆς στόν κόσμο, καί στοχάζεται ὅσα εἶδε, ὅσα ἄκουσε, ὅσα ἔμαθε. Δέν θρηνεῖ οὔτε ἰκετεύει. Στοχάζεται· τοῦ χρειάζοταν ἄραγε αὐτή ἡ γνώ-ση; Ὡς ἄλλος (λίγο καθυστερημένος αὐτός) φωτοδότης ἥρω-ας, ὁ Λεβί-Στρῶς, πολιτισμικός ἥρωας τοῦ ἡμιφυλίου τῶν στρουκτουραλιστῶν τῆς φυλῆς τῶν ἀνθρωπολόγων τῆς ὁμο-φυλίας τῶν διανοουμένων, μεταδίδει τή δική του φωτιά. Λυ-κανγές καί λυκόφως μαζί. Εἶναι πολύ νωρίς ἀκόμη ἢ μήπως εἶναι πιά ἄργά; Ὑπάρχει ἄραγε κάποιος νά δεχθεῖ τό δῶρο, ὑπάρχει λόγος σ' αὐτή τήν ἀνταλλαγή, παίζειται κάτι στή δο-σοληψία; Καί ἡ πράξη ἔχει κοινωνική σημασία; Μᾶς χρειάζε-ται ἡ γνώση, ἡ μνήμη τελικά; Δέν μπορεῖ (καί δέν πρέπει) νά ὑπάρχουν πολλές ἀπαντήσεις σέ τέτοιου εἶδους ἐρωτήματα. Γιατί ἂν ἡ φωτιά, ἡ προμηθεῖς γνώση, ἀφορᾷ τόν ἀνθρώπινο κόσμο τῆς πολιτισμένης φύσης (ὅπως τουλάχιστον τόν ξέρου-με καί ὅπως μάθαμε νά τόν γνωρίζουμε, νά τόν ζοῦμε καί νά

Καλάθι-καπέλο (Καράκ, Καλιφόρνια)

τόν ἀλώνουμε), ἡ ἱστορία ἔχει ἐπίσης τή δύναμη νά ἀναφέρε-ται στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ἀρχή πού βρίσκεται σ' ἐκείνη τή μαγική στιγμή κατά τήν ὅποια ὁ ἀνθρώπος ἀδράχνει τή φω-τιά τῆς γνώσης.

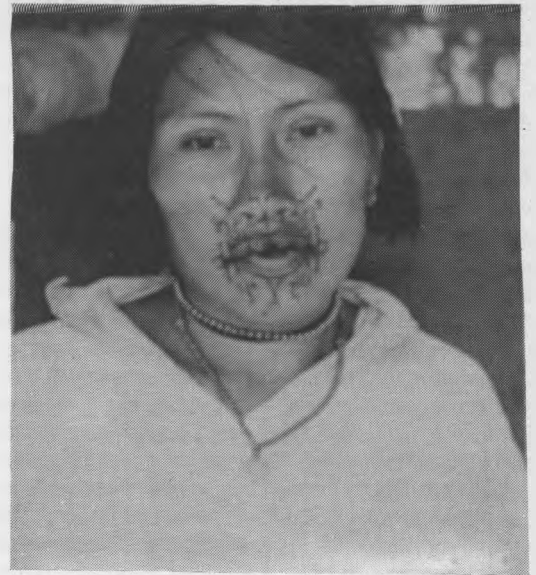
Στήν ἰνδιάνικη ἐκδοχή τοῦ μύθου γιά τόν φωτοδότη πολιτι-σμικό ἥρωα, ὁ ἀνθρώπος πρέπει νά σκαρφαλώσει σ' ἕνα ψηλό δέντρο γιά νά φτάσει τή φωτιά. Ἡ ἐκδοχή αὐτή τοῦ μύθου ἀπα-σχόλησε τόν Λεβί-Στρῶς στόν τέταρτο τόμο τῶν *Μυθολογι-κῶν* του (1971), *Ὁ γυμνός ἀνθρώπος*.⁸ «Γυμνός ἀνθρώπος» εἶ-ναι ἕνας ἀνθρώπινος ἢ στά ἀνθρώπινα μέτρα Προμηθεῖας, ἕνας Ἰνδιάνος Προμηθεῖας. Ὁ πολιτισμικός ἥρωας εἶναι πάντα φω-τοδότης, παρά τίς δομικές διαφορές ἀνάμεσα στήν ἀρχαιοεὐ-ληνική παραλλαγή καί στίς νοτιοαμερικανικές καί τίς βορειο-αμερικανικές παραλλαγές, παρά τίς σημασιολογικές διαφο-ρές ἀνάμεσα στόν ἀρχαῖο Ἑλληνα φωτοδότη πού εἶναι ἕνας σοφός Τιτάνας, τόν Νοτιοαμερικανικό Μπορορό, ἕναν γυμνό ἄν-θρωπο πού σκαρφαλώνει πάνω στό δέντρο ἀπ' ὅπου παίρνει τή φωτιά γιά νά τή δώσει στους συνανθρώπους του, καί τόν Βορειαμερικανικό Σάλις φωτοδότη, πού γδύνεται γιά νά μπο-ρέσει νά ἀνεβεῖ στό δέντρο. Ἡ ἀνθρωπολογική ἀνάγνωσι ἀνα-φέρεται ἐν προκειμένῳ στή διαφορομένη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση καί τόν πολιτισμό: ὁ ἀνθρώπος ἀδράχνει τόν πολι-τισμό ὡς φυσικό ὄν, δηλαδή ὡς κομμάτι τῆς φύσης; Ἡ: ἀδρά-χνει τόν πολιτισμό ὡς ἤδη πολιτισμικό ὄν, ἔχοντας δηλαδή ἤδη ἀποσπασθεῖ ἀπό τή φύση; Ἡ μήπως (τρίτη ἐκδοχή αὐτή) ὁ φω-τοδότης, ὁ πολιτισμικός ἥρωας καί τελικά ὁ πολιτισμένος ἄν-θρωπος εἶναι θεός;

Ἡ φωτιά: Μπίγκ Μπάνγκ, Ζωοδότις Δύναμις, Πῦρ τῆς Δη-μιουργίας, Φῶς τοῦ Κόσμου; Μπορεῖ ὅλα, μπορεῖ καί τίποτε. Ὡστόσο ἡ «φωτιά τῶν ἀνθρώπων» εἶναι μιὰ ἀλλιότιχη φω-τιά· ἀμφίσημη καί πολύσημη ταυτοχρόνως, ἀφοῦ εἶναι ἀγα-θό μακρινό καί κοντινό, ἕψηλό καί χειραγωγήσιμο, ἀπαγορευ-μένο καί χρήσιμο, ἐπικίνδυνο καί ἀναγκαῖο· ἀγαθό πού ἀπο-τελεῖ γιά τοὺς ἀνθρώπους τή σύνοψη τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ,

8. Claude Lévi-Strauss, *L'Homme nu (Mythologiques IV)*, ed. Plon, Παρίσι 1971.

του ὄσιου καὶ τοῦ ἀνόσιου, τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς μίανσης, τῆς δημιουργίας καὶ τῆς καταστροφῆς, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἀποψη, ὡστόσο, ἡ «φωτιά» ἐμπεριέχει ὅλες τὶς βασικὲς ἀντιθέσεις καὶ ταξινομήσεις πού δομοῦν τὸν πολιτισμὸ (τοὺς πολιτισμοὺς στὴν πραγματικότητα) ὡς σύστημα γνώσης, συμβολισμοῦ καὶ πράξης· ἀντιθέσεις ὅπως, λόγου χάρη, ὑγρὸ καὶ ξηρὸ, ἀέρας καὶ γῆ, περιέχον καὶ περιεχόμενο, πάνω καὶ κάτω, ἀσυνεχὲς καὶ συνεχές, φυσικὸ καὶ τεχνητό, ἄμορφο καὶ διαμορφωμένο, ὄμο καὶ ψημένο. Σ' αὐτὸ τό πῶ ταπεινὸ, πῶ ἀνθρώπινο καὶ καθημερινὸ, κοντολογίς πῶ πρακτικὸ ἐπίπεδο βρῖσκονται οἱ τέχνες τῆς φωτιάς: ἡ μαγειρική, ἡ κεραμική, ἡ μεταλλουργία. Τέχνες πρακτικὲς, στίς ὁποῖες, ὡστόσο, ἡ φωτιά ἐνεργεῖ ὡς συμβολικὸς καὶ ὑλικὸς καταλύτης, ἀφοῦ εἶναι ὁ διαμεσολαβητὴς ἀνάμεσα στὸ ἀκατέργαστο ὑλικὸ καὶ τὸ παραγόμενο ἔργο ἢ προϊόν. Ἡ ἑτερογένεια, ἡ διαδοχή ἢ ἡ συνέχεια καὶ ἡ ἀσυνέχεια τῶν μορφῶν μὲ τὶς ὁποῖες ἐμφανίζονται αὐτὲς οἱ τέχνες δὲν ἔχει τελικὰ παρὰ μόνον διαχρονικὴ καὶ διαπολιτισμικὴ σημασία. Ἄν, λόγου χάρη, γιὰ τρὺς προκολομβιανούς πολιτισμοὺς τῆς Ἀμερικῆς οἱ δύο βασικὲς πολιτισμικὲς πρακτικὲς εἶναι ἡ μαγειρική καὶ ἡ κεραμική (ἢ σὲ παραλλαγή ἢ καλαθοπλεκτική), οἱ εὐρωπαϊκοὶ πολιτισμοὶ ἐπιμένουν στὴ μαγειρική καὶ τὴ μεταλλουργία ὡς ἀνώτερη μορφή ἐπεξεργασίας τῆς ὕλης μὲ τὴ χρῆση τῆς φωτιάς (ἡ κεραμική σ' αὐτὴ τὴ δευτέρη περίπτωση εἶναι μιὰ ἀπισχνασμένη καὶ ὑποδεέστερη μορφή τέχνης, ἐνῶ δέβαια στὴν εὐρωπαϊκὴ μυθολογία ὁ τσουκαλὰς ἢ κεραμέας εἶναι μιὰ ἀφηρωισμένη ἐκδοχή τοῦ δαιμονικοῦ καὶ δαιμόνιου τεχνίτη, τοῦ σιδερά, τοῦ μεταλλουργοῦ, δηλαδή τοῦ κατ' ἐξοχίαν μάστορα καὶ καλλιτέχνη). Γυμνὸς ἢ ἐνδεδυμένος, ὁ ἄνθρωπος γίνεται κάτοχος καὶ χρήστης τῆς φωτιάς, τῆς φωτιάς τοῦ πολιτισμοῦ· αὐτοῦ τοῦ διαφορούμενου καὶ ἀσαφούς ἀγαθοῦ πού τὸν καθιστᾷ ἐν ταυτῶ ἄτομο ξεχωριστὸ καὶ ὄν κοινωρικὸ πού παραγεί πολιτισμὸ, δηλαδή σχέσεις. Τὸ δέντρο τῆς φωτιάς εἶναι τελικὰ δέντρο τῆς γνώσης.

Βρισκόμαστε λοιπὸν (ἀπὸ ἓναν πλάγιον, εἶν' ἀλήθεια, δρόμον) ἀπέναντι στὸ τρίγωνον «ἀνθρωπος-φύση-πολιτισμὸς». Τρίγωνον μὲ τόσες ἐκδοχές καὶ σὲ τόσες παραλλαγές, πού ἔχει ἀπασχολήσει κατ' ἐξοχίαν τὸν Λεβί-Στρῶς στίς μακρόχρονες διὰ τῆς ἀνθρωπολογίας ἀναζητήσεις του στὴν ἀνθρωπολογία (καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ στρουκτουραλιστῆ κοινωνικοῦ ἐπιστήμονα, ἀλλὰ — καὶ κυρίως — ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ οὐμανιστῆ ἀνθρωπολόγου). Σταθερὸ σημεῖον ἀναφορᾶς στὸ ἔργο του, ἐμφανίζεται κατὰ κανόνα ὡς μαθηματικὸ πρόβλημα (κι ἄς μοιάζει ἄλλοτε μὲ μαγικὸ σχῆμα κι ἄλλοτε πάλι μὲ ἀλχημιστικὸ, θρησκευτικὸ ἢ κοσμοθεωρητικὸ σύμβολον: ἀστὲρι τοῦ Δαυὶδ, σφραγίδα Σολομώντος, γίν καὶ γιάν)· εἶναι ἐκεῖ μπροστά του, ὄχι σύμβολον προσηλυτισμοῦ ἢ δογματισμοῦ, ἀλλὰ πρόβλημα πρὸς λύση. Τέσσερις τόμοι τῶν *Μυθολογικῶν* ἀσχολοῦνται μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα: ἀπὸ τὴν οὐδερτούρα τους *Τὸ ὄμο καὶ τὸ ψημένο* (1964)⁹ στὸ *Ἀπὸ τὸ μέλι στίς στάχτες* (1966)¹⁰ καὶ ἀπὸ τὸ *Ἡ καταγωγή τῶν τρόπων στὸ τραπέζι* (1968)¹¹ ὡς τὸ *Ὁ γυμνὸς ἄνθρωπος* (1971). Ἐνῶ στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐπανέρχεται καὶ σὲ δύο πολὺ πρόσφατα βιβλία του, πού θὰ μπορούσαν ἐνδεχομένως νὰ ἀποτελοῦν τὸν πέμπτον καὶ τὸν ἕκτον ἀντιστοίχως τόμον τῶν *Μυθολογικῶν* (*Ἡ ξηλιάρια ἀγγειοπλάστρια*, 1985,¹² καὶ *Ἱστορία Λυγκῶς*, 1991¹³). Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς μελέτες (καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε τὸ ἀριστοῦργημά του, τὶς *Στοιχειώδεις δομές τῆς συγγένειας*¹⁴, οὐτε δέβαια τὸ μικρὸ κομποτέχνημα, τὸν *Δρόμον τῆς μάσκας*¹⁵), ὁ ἀνθρωπολογικὸς προβληματισμὸς τοῦ Λεβί-Στρῶς ἐστιάζει στίς τρεῖς συνιστώσες: τὸν ἄνθρωπον, τὸν πολιτισμὸν, τὴ φύση, καὶ ζητᾷ νὰ ἀναλύσει (καὶ νὰ καταλάβει) τὶς σχέσεις πού διαπλέκουν αὐτὲς τὶς συνιστώσες. Σχέσεις πολὺπλοκες καὶ πολυεπίπεδες. Σχέσεις πού, κατὰ τὴν ἀποψή του, ἔχουν ἀπασχολήσει καὶ ἀπασχολοῦν ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς

Γυναίκα Καντουδέο (Ἀμαζονία) μὲ ἐστιγμένο πρόσωπον

καὶ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τόσο πρακτικὰ (δηλαδή καθημερινά) ὅσο καὶ ἀναλυτικὰ — ἐπειδὴ τί ἄλλο εἶναι ὁ κοσμοθεωρητικὸς, ὁ θρησκευτικὸς, ὁ φιλοσοφικὸς ἢ ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος γιὰ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα; Ἐδῶ, πάντως, στὸ τέλος τοῦ δρόμου, στὸ *Βλέποντας Ἀκούγοντας Διαβάζοντας*, ὅλη ἡ προηγούμενη ἐμπειρία καὶ γνώση μετασχηματίζεται (γι' ἄλλη μιὰ φορὰ) σὲ προσωπικὴ περιπέτεια τοῦ συγγραφέα στὸν κόσμον τῆς φωτιάς, πού ἐνώνει τὸν ἄνθρωπον, τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴ φύση. Ὁ πολιτισμικὸς ἥρωας Λεβί-Στρῶς παρουσιάζει τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἐξάρτυση πού χρόνια τώρα συγκέντρωνε γιὰ νὰ μπορέσει ν' ἀνέβει στὸ δέντρο τῆς φωτιάς.

Τὸ ταξίδι εἶχε ἀρχίσει στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα στὸ Παρίσι (τὸ ὅτι γεννήθηκε στίς Βρυξέλλες τὸ 1908 δὲν ἔχει καμία σημασία — δέκα μῆνων εἶχε ἤδη ἐπιστρέψει στὸ Παρίσι, στὸ 16ο Διαμέρισμα, ὅπου μένει καὶ σήμερα, «εἶναι μιὰ συνοικία πού ἀγαποῦσα. ὅταν ἤμουν παιδί, γιατί εἶχε κρατήσει τὴ γραφικότητά της [...] Τώρα εἶναι μιὰ συνοικία πού μ' ἐνοχλεῖ...»¹⁶). Στὴν πραγματικότητα ἡ πορεία τῆς ἀναζήτησης ξεκίνησε καταμεσῆς στὸν Ἀτλαντικὸν, ὅπου σημαδεύτηκε ἀπὸ τὴν ἀπρόσμενη διασταύρωση τοῦ νεαροῦ ταξιδιώτη μὲ τὸν Ἀντρέ Μπρετόν,¹⁷ καὶ συνεχίστηκε, σύμφωνα μ' ἓνα ρευστὸ κι ὄχι καὶ τόσο ἀκαδημαϊκὸ εἶν' ἢ ἀλήθεια ἐθνογραφικὸ πρόγραμμα, στὸν Νέον Κό-

9. Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques I, Le Cru et le cuit*, Plon, Παρίσι 1964.

10. Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques II, Du Miel aux cendres*, Plon, Παρίσι 1967.

11. Claude Lévi-Strauss, *Mythologiques III, L'Origine des manières de table*, Plon, Παρίσι 1968.

12. Claude Lévi-Strauss, *La Potière jalouse*, Plon, Παρίσι 1985.

13. Claude Lévi-Strauss, *Histoire de Lynx*, (Plon), Παρίσι 1991. (Ἡδη κυκλοφορεῖ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοσὶς τοῦ βιβλίου, μὲ τίτλον *Ὁ μύθος τοῦ Λύγκα*, σὲ μετάφραση Ἀννας Βόζιου, Γκοβόστης, Ἀθήνα 1993).

14. Claude Lévi-Strauss, *Les Structures élémentaires de la parenté*, PUF, Παρίσι 1949.

15. Claude Lévi-Strauss, *La Voie des masques*, Skira, Γενεύη 1975 καὶ Plon, Παρίσι 1978. (Βλ. καὶ ἑλληνικὴ ἐκδοσὶς τοῦ βιβλίου μὲ τίτλον *Ὁ δρόμος τῆς μάσκας*, σὲ μετάφραση Ρούλας Λεκανίδου-Βαθαλούκα, Χατζηνικολῆ, Ἀθήνα 1981).

16. *De près et de loin*, ὁ.π., σ. 9-10.

Γυναίκες Καντουβέο (Άμαζονία) με έστιγμένο πρόσωπο

σμο: στις απειλούμενες ζούγκλες της Βραζιλίας και στην απειλητική ζούγκλα της Νέας Υόρκης, στά βουερά Ινδιάνικα μονοπάτια των έξωτικών παραδεισων του Άμαζονίου και στους σιωπηλούς διαδρόμους των Μητροπολιτικών Αρχείων γιά τήν (άσφαλή) καταγραφή των Ινδιάνικων πολιτισμών. Ακολούθησε μιά επιστροφή «μακράς διαρκείας» στή Γηραιά Ήπειρο και στην ακόμη γηραιότερη Ανατολή και (έπιτέλους!) ό νόστος στή Γαλλία, άπ' όπου τόν καλεί κάθε τόσο ή αινιγματική Ίαπωνία. Τό κέρδος: ένας πλούτος γνώσεων και Ιδεών, όχι, όμως, και μιάς λεπτομερειαικής έπιτόπιας μελέτης ενός συγκεκριμένου και άποκλειστικά «δικού του» πληθυσμού ή πολιτισμού· ό Λεβί-Στρών ποτέ δέν υπήρξε ό τυπικός έπαγγελματίας έθνογράφος τής συστηματικής «έπιτόπιας έρευνας». «Δικοί του» υπήρξαν ένδεχόμενος ό Μπορορό, ό Καντουβέο, ό Ναμπικβαρά (ίσως και ό Τουπί Καβαίμπ)· ώστόσο, ούτε αυτούς τούς έθνογράφησε συστηματικά.

Αν ό άκαδημαϊκός βίος του μεγαλύτερου σήμερα έν ζωή άνθρωπολόγου κλείνει τήν τεθλασμένη και ταραχώδη του πορεία κάπου έδω, τό άλλο ταξίδι, τό ταξίδι του άνθρωπολόγου πού άκολούθησε πιστά τη ρουσαιική όδηγία «άν θέλουμε νά γνωρίσουμε τόν έαυτό μας πρέπει νά στρέψουμε τό βλέμμα μας στους άλλους· πρέπει νά δούμε τίς διαφορές γιά νά καταλάβουμε τίς όμοιότητες», συνεχίζεται. Γιατί τό παρελθόν του Λεβί-Στρών, όπου συνάπτονται ή ζωή του έθνογραφούντος άνθρωπολόγου και αυτή του πολύτροπου κι άνήσυχου ταξιδιώτη, είναι ό βίος του και τό βίος του.

Κι ώστόσο, μιά —έστω πρόχειρη— έπισήμανση των όσων έχει κατά καιρούς έξομολογηθεί ή υποστηρίζει γιά τόν έαυτό του τόν δείχνει νά επαναλαμβάνει, σχεδόν στερεότυπα, τήν άποψη ότι τό παρελθόν δέν μετρά γι' αυτόν· ότι ή προηγούμενη δουλειά του τόν αφήνει άδιάφορο· ότι δέν τόν ενδιαφέρει νά καταστρώσει τήν προσωπική του ιστορία κι ούτε νά επενδύσει στην προσωπικότητά του ή στις άπόψεις και στις αντίληψεις του: «... Δέν μου προκαλεί κανένα ένδιαφέρον ή επιστροφή στο παρελθόν». «... Δέν άποδίδω και τόση σημασία στις διαθέσεις μου». «... Η μνήμη μου είναι διαλυτική και άυτοκαταστροφική. Όσο αυτό είναι δυνατό, άφαιρώ τά στοιχεία τής προσωπικής και τής επαγγελματικής μου ζωής. Και δέν καταλήγω μετά στο νά ξανασυντάσσω τά γεγονότα». «... Η διάνοιά μου είναι νεολιθική |...| προχωρώ πρός ένα όριο πού συ-

νεχώς μετακινείται. Ένδιαφέρει μόνον ή δουλειά τής στιγμής. Και πολύ γρήγορα εκμηδενίζεται. Ούτε έχω διάθεση ούτε αίσθάνομαι τήν άνάγκη νά διατηρήσω τά ίχνη». «... Μού λείπει έντελώς ή χάρη νά επανέρχομαι στο παρελθόν. Τό μόνο πού μετρά γιά μένα είναι ή δουλειά τής στιγμής· εκείνη πριν από πενήντα, είκοσι ή δέκα χρόνια ή ακόμη και ή δουλειά του χθές έχει δυθισθεί στην άδιαφορία. Μπορεί νά είναι δουλειά κάποιου άλλου. Δέν μου άνήκει πιά». Τά παραθέματα θά μπορούσαν εύκολα νά πολλαπλασιαστούν, άφου επαναλαμβάνονται έδω και χρόνια συνεχώς. Τήν παραπάνω έπιχείρηση «άνάγνωσης» θά πρέπει νά συμπληρώσει και μιά καταγραφή των συνεντεύξεων πού έχει δώσει κατά καιρούς. Από δίπλα άς τοποθετηθούν και όλα εκείνα τά τμήματα των μελετών του όπου συναντούμε άναφορές σέ προσωπικές έπιλογές και γούστα ή σέ γεγονότα ή σχέσεις πού διαμόρφωσαν όχι μόνο τίς θεωρητικές και μεθοδολογικές του προδιαγραφές αλλά και τήν προσωπικότητά του (οί Θλιμμένοι Τροπικοί είναι ίσως εκείνο τό βιβλίο όπου υπάρχουν οι περισσότερες άναφορές τέτοιου είδους). Τέλος, άς όλοκληρωθεί ή άπόπειρα μ' έναν έπιτίτλο: τή σταθερή άναφορά του μαθητευόμενου δασκάλου στον Δάσκαλο Ρουσώ¹⁸: «Κάθε έθνολόγος γράφει τίς Έξομολογήσεις του».

Έξομολογήσεις; Άς προσέξουμε. Γιατί αυτός πού δήλωσε σέ κάθε εύκαιρία και μέ κάθε τρόπο πώς δέν τόν ενδιαφέρει ή ταυτότητα ή τό προσωπικό του πρόβλημα, είναι ό ίδιος πού κατέθετε ότι «ή έθνογραφική έμπειρία συνιστά μιά πειραματική διερεύνηση κάποιου πράγματος πού μās διαφεύγει· άν γνωρίζω πολύ καλά ποιός είμαι, ένδεχομένως δέν έχω άνάγκη νά πάω νά άναζητήσω τόν έαυτό μου σέ έξωτικές περιπτώσεις»,¹⁹ ό ίδιος πού διακηρύσσει ότι βρήκε τήν άπάντηση στην άνθρωπολογία ή, καλύτερα, στην άνθρωπολογική προσέγγιση, σ' αυτό τό άπομακρυσμένο κι άπόμακρο βλέμμα πού στρέφεται στο Άλλο γιά νά προσεγγίσει τούς άλλους.²⁰ Αποτέλεσμα: μιά προσωπική μυθολογία· ένας μυθικός λόγος· μιά νεολιθική διάνοηση. «Είμαι ένας συλλογέας ή καλύτερα ένας bricoleur». Συλλογέας πού μαζεύει φύρδην μίγδην μικροπράγματα, άλλα γυαλιστερά και έρεθιστικά στο μάτι και στο άτι κι άλλα σκονισμένα πού άπαντούν μόνο στή λεπτή διαίσθηση· και μαζί έπιτήδειος μάστορας (ταγκάρης, τσουνκάλς, κεντήστρα, παραμυθού, άφηγητής, ραψωδός, μεταλλουργός, καλλιεργητής και τεχνίτης, ταξιδιώτης και περιπλανώμενος). Μάστορας τής περιπλάνησης μέ καθοδηγητή τόν Ρουσώ, «... γιά τόν όποιο μπορώ νά πώ, όπως ό Νταλαμπέρ, πώς 'δέν μέ πείθει καθόλου, αλλά μέ (συ)κινεί».²¹ Τόν Ρουσώ, γιά τόν όποιο ό θαυμασμός του είναι «πρωτ' άπ' όλα αισθητικός. Τί στύλ! Λέει μέ πέντε λέξεις όσα εγώ χρειάζομαι δεκαπέντε γιά νά τά πώ».²²

Τελικά φτάνουμε κοντά στή λύση του προβλήματος: ή περιπλάνηση (ή όποια περιπλάνηση έχει κάποια γενικότερη σημασία) άπό μίαν άλλη άποψη είναι περιπλάνηση στον κόσμο τής

17. Άνταλλαγή των σημειωμάτων έν πλώ, τόν Μάρτιο του 1941, ταξιδεύοντας πρός Νέο Κόσμο μέ τό «Capitaine Paul-Lemere». Βλ. περιγραφή στο *Tristes tropiques*, 1955, σ. 22-23. Τώρα, στο *Regarder Ecouter Lire* (σ. 139-146), δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά τό σημείωμα πού ό Λεβί-Στρών είχε παραδώσει στον Breton και ή άπάντηση αυτού του δεύτερου.

18. Βλ., π.χ., «Rousseau fondateur de sciences de l' homme», στο *Anthropologie structurale deux*, Plon, Παρίσι 1973.

19. Ό.π.

20. Θυμίζω ένδεικτικά: *Le Regard éloigné* (1983), *Paroles données* (1984), *De près et de loin* (1988, 1990), *Des Symboles et leurs doubles* (1989), *Regarder Ecouter Lire* (1993).

21. *De près et de loin*, ό.π., σ. 231.

22. Ό.π.

αίσθητικῆς. Περιπλάνηση πέρα μακριά στο «ἄλλου» (ἢ ἀνθρωπολογία τὸ φέρνει κοντά μας, τὸ ἀναλύει, τὸ ἐρμηνεύει, τὸ διδάσκει, ἀλλὰ ὁ κόσμος του μένει πάντα ἐκεῖ). Κι ὥστόσο καὶ ὁ ἀνθρωπολόγος καὶ ἡ ἀνθρωπολογία ἦταν πάντα ἐδῶ (ἐδῶ, ὅπου — τὸ ξέρουμε πιά καλὰ καὶ δίχως αὐταπάτες — παράγεται καὶ ἡ «ἐπιστήμη» καὶ ἡ «αἰσθητικῆ»). «Μιά μεγάλη περιπέτεια | ὁ λόγος εἶναι περὶ ὄπερας | ... Μπαρκάρω σ' ἕνα πλοῖο πού μέ πάει σ' ἕναν κόσμο ἤχων | ἄς συμπληρώσουμε, μᾶς τὸ ἐπιτρέπει: σ' ἕναν κόσμο λέξεων, φωνηέντων, χρωμάτων, μύθων, σχημάτων, ὅπως ὅταν θρίσκειται κανεὶς καταμεσῆς στὸν ὠκεανό». ²³ Καταμεσῆς στὸν ὠκεανό; Περιεργό. Παρὰ τὰ μακριὰ του ταξίδια, μοιάζει νὰ πατοῦσε πάντα γερά στο πῶ σταθερὸ σημεῖο τοῦ γήινου κόσμου μας. Ἡ διαπίστωση, βέβαια, μοιάζει ὑπερβολικὴ γιὰ ἕναν ἐπιστήμονα πού ἀφέθηκε στή γοητεία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ (κι ὅμως χαρακτηρίστηκε ἀντιανθρωπιστής)· πού ταξίδεψε στὰ μονοπάτια τοῦ κόσμου (κι ὅμως «μισοῦσε τὰ ταξίδια»)· πού διάδραξε ἀλώδητος τὴν περιπέτεια τῆς κυβερνητικῆς μαζεύοντας τοὺς καλύτερους τῆς καρπούς (κι ὅμως χρεώθηκε τὶς ὑπερβολές τῆς κακέκτυπης ἐπανάληψης)· πού ἔψαξε ἀπαντήσεις γιὰ τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὰ ἀνθρωπιστικά προβλήματα στὶς θετικὲς ἐπιστῆμες (γιὰ νὰ χαρακτηριστεῖ καθυστερημένος ἀπόγονος τοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ τοῦ 18ου αἰώνα). Ὅμως καὶ πού ὁμολόγησε πῶς οὔτε γνωρίζει οὔτε καὶ τὸν ἐνδιαφέρει νὰ μάθει γιὰ τὸν ἑαυτό του, πού περιπλανήθηκε στὴ μυθολογία μὲ μόνο πραγματικὸ του ἐφόδιο τῆ νεολιθικῆ σκέψης, πού ἀναζήτησε στοὺς ἄλλους τὸν ἑαυτό του καὶ πού μᾶς πρόσφερε (δὲν πρέπει νὰ τὸ ξεχνῶμε αὐτό) μερικὲς ἀπὸ τὶς ὠραιότερες σελίδες πού ἔχουν ποτέ γραφεῖ γιὰ τὸν ἀνθρωπο καὶ γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὴ φύση. Συζητώντας σ' ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ *Ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἐκ τοῦ μακρόθεν* τὴν ἀποψηθεῖ «...οἱ ἀνθρωποὶ μποροῦν νὰ κατασκευάσουν δημιουργήματα πού ἀξίζουν τὸ ἴδιο ἢ ὄχι περισσότερο ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τῆς φύσης», ὁ Λεβί-Στρῶς κατέληγε: «Ὁ ἀνθρωπος πρέπει νὰ πεισθεῖ ἀπὸ μόνος του πῶς κατέχει μιά μηδαμινὴ θέση στὴ δημιουργία, πῶς ὁ πλοῦτος τῆς δημιουργίας τὸν ξεπερνᾷ, καὶ πῶς καμία ἀπὸ τὶς αἰσθητικὲς ἀνακαλύψεις δὲν μπορεῖ ποτέ νὰ συγκριθεῖ μὲ ἐκεῖνες πού προσφέρει ἕνα ὄρυκτό, ἕνα ἔντομο ἢ ἕνα λουλούδι. Ἐνα πουλί, ἕνας σκαρβαῖος, μιά πεταλούδα μᾶς καλοῦν στὴν ἴδια πυρετώδη ἀπὸλαση ὅπως αὐτὴ πού παίρνουμε ἀπὸ τὸν Τιντορέτο ἢ τὸν Ρέμπραντ: ἀλλὰ τὸ μάτι μας ἔχει χάσει τὴ δροσιά του, δὲν ξέρουμε πιά νὰ βλέπουμε». ²⁴ Δροσιά πού ξαναβρίσκει τὸ βλέμμα μας εὐθύς μόλις στραφεῖ ἄλλου.

Τὸ τελευταῖο βλέμμα τοῦ Λεβί-Στρῶς προσηλώνεται σ' ἕναν μῦθο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Ἰνδιάνων Χάιντα στὴν Ἀλάσκα γιὰ ἕναν νεαρὸ ἀρχηγὸ ἀπὸ τὰ νησιά Βασίλισσα Καρλότα πού χάνει τὴν ἀγαπημένη του γυναίκα.

Στὴν παραλλαγή τοῦ μῦθου, ὅπως τὸν διηγοῦνται οἱ Τλίνγκιτ, ²⁵ ὁ νεαρὸς ἀρχηγὸς ἀγαποῦσε πολὺ τὴ γυναίκα του. Κάποτε αὐτὴ ἀρρώστησε καὶ παρ' ὅλες του τὶς φροντίδες καὶ περιποιήσεις πέθανε. Ὁ ἄντρας τῆς, ἀπαρηγόρητος ἀρχισε νὰ τρέχει δεξιὰ-ἀριστερὰ ψάχνοντας νὰ βρεῖ κάποιον γλύπτη πού θὰ μποροῦσε νὰ παραστήσει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς νεκρῆς ἀγαπημένης του. Μάλιστα. Στὸ χωριὸ τοῦ ἀρχηγοῦ κατοικοῦσε ἕνας φημισμένος γλύπτης. Μιά μέρα ὁ γλύπτης συνάντησε τὸν χῆρο καὶ τοῦ λέει: «Γυρνᾷς ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ καὶ δὲν βρίσκεις κανένα πού νὰ μπορεῖ νὰ φτιάξει μιά εἰκόνα τῆς γυναίκας σου; ἔτσι δὲν εἶναι; Ἐγὼ τὴν ἐβλεπα συχνὰ ὅταν περπατούσατε μαζί, ποτέ, ὅμως, δὲν μοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ μυαλό νὰ μελετήσω τὸ πρόσωπό τῆς μήπως καὶ

μιά μέρα θὰ θελήσεις νὰ τὴν ἀναπαραστήσεις. Ἄλλὰ, ἂν μοῦ τὸ ἐπιτρέψεις, θὰ τὸ προσπαθήσω». Ὁ γλύπτης πῆρε ἕνα κορμὸ τούγιας κι ἀρχισε τὴ δουλειά. Ὅταν τέλειωσε τὸ ἔργο του ἔντυσε τὸ ὁμοίωμα μὲ τὰ ρούχα τῆς πεθαμένης καὶ κάλεσε τὸν ἄντρα τῆς. Ἐκεῖνος πῆρε πανευτυχῆς τὸ ξόανο καὶ ρώτησε τὸν γλύπτη πόσα τοῦ χρωστοῦσε. «Ὅ, τι ἔχεις εὐχαρίστηση», ἀπάντησε αὐτός, «ὅμως ἦταν ἀπὸ συμπτώνοια γιὰ σένα πού ἔκανα ὅ, τι ἔκανα, γι' αὐτὸ μὴ μοῦ δίνεις πολλά». Ὁ νεαρὸς ἀρχηγὸς τότε τοῦ χάρισε πλοῦτη, δούλους καὶ ἀγαθά.

Ἐνας καλλιτέχνης, σχολιάζει ὁ Λεβί-Στρῶς, τόσο φημισμένος πού οὔτε κἀν οἱ εὐγενεῖς νὰ μὴν τολμοῦν νὰ ζητήσουν τὶς ὑπηρεσίες του· ἕνας τεχνίτης πού πιστεύει πῶς, πρὶν ἀναλάβει νὰ φτιάξει μιά «προσωπογραφία», καλὸ εἶναι νὰ ἔχει μελετήσει τὴ φυσιογνωμία τοῦ προσώπου· ἕνας δημιουργὸς πού δὲν δέχεται νὰ παρακολουθοῦν τὴ δουλειά του· ἕνας καλλιτέχνης πού ἡ τιμὴ τῶν ἔργων του εἶναι ἀνυπολόγιστη καὶ πού ἀκριβῶς ἡ ὑψηλὴ ἀξία τῆς ποιότητάς τους τοῦ ἐπιτρέπει, κατὰ περίπτωση, νὰ ἀποδεικνύεται ἀνθρώπινος καὶ ἀνιδιοτελής. Μήπως λοιπὸν ἔχουμε μπροστὰ μας τὸ ἰδανικὸ πορτρέτο ἑνὸς μεγάλου καλλιτέχνη; Ὁ μῦθος, ὥστόσο, συνεχίζει:

Ὁ νεαρὸς ἀρχηγὸς εἶχε τὸ ὁμοίωμα τῆς γυναίκας του σάν νὰ ἴταν ζωντανό. Μιά μέρα μάλιστα τοῦ φάνηκε πῶς κινήθηκε. Οἱ ἐπισκέπτες πού τὸ ἀντίκριζαν ἔμεναν θαμπωμένοι καὶ μαγεμένοι ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ ἀγαλμα ἔμοιαζε ὄλο καὶ περισσότερο μὲ ζωντανὴ γυναίκα. Πραγματικά, μετὰ ἀπὸ κάμποσο καιρὸ, τὸ ἀγαλμα ἀρχισε νὰ τρίζει σὰ νὰ ράγιζε τὸ ξύλο του. Τὸ σήκωσαν τότε καὶ βρῆκαν ἀπὸ κάτω ἕνα δέντρο καὶ πού ἔσπρωχνε νὰ βγεῖ ἔξω. Τὸ ἀψήσαν καὶ ψήλωσε καὶ μεγάλωσε κι ἔγινε πανέμορφο. (Γι' αὐτὸ σέ τοῦτα τὰ μέρη οἱ τούγιες εἶναι τόσο ὠραίες. Ὅταν μετὰ ἀπὸ πολὺ ψάξιμο βρῖσκει κανεὶς ἕνα ὠραῖο δέντρο, λέει: «Εἶναι ὁμορφο σάν τὸ μωρὸ τῆς γυναίκας τοῦ ἀρχηγοῦ».) Ὅσο γιὰ τὸ ὑπέροχο ξύλινο ἀγαλμα, δὲν κινήθηκε ποτέ ξανά καὶ κανεὶς δὲν μίλησε πιά γι' αὐτό. Μόνον ὁ ἀρχηγὸς γνώριζε ἀπὸ τὰ ὄνειρά του ὅτι τὸ ὁμοίωμα τῆς γυναίκας του μιλοῦσε κι αὐτὸς καταλάβαινε ὅσα τοῦ ἔλεγε.

Ὁ μῦθος τῶν Τλίνγκιτ φτιάχνει τὴν τέχνη «αὐτόνομο βασιλεῖο: τὸ ἔργο ἐγκαθίσταται πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τὶς προθέσεις τοῦ κατασκευαστῆ του». ²⁶ Αὐτὸ εἶναι τὸ συμπέρασμα πού ἐπιλέγει ὁ Κλώντ Λεβί-Στρῶς ὡς κατακλείδα τοῦ διβλίου του· κεφάλαιο XXIV, σ. 168-176: μόλις ἐφτάμισι σελίδες. Τὸ τελευταῖο ταξίδι του στοῦ χωρο τῆς αἰσθητικῆς, τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν συναισθημάτων κορυφώνεται μ' ἕναν ὕμνο στὰ ἀντικείμενα· ὄχι στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ στὰ ἔργα τους, πού ὑπάρχουν πέρα καὶ ἔξω ἀπὸ τὶς προθέσεις τῶν δημιουργῶν τους. Ὅπως τὸ ξύλινο ἀγαλμα πού γέννησε ἕνα δέντρο, ἔτσι καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων ἀποτελοῦν ἀπόδειξη ὅτι στοῦ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, κάτι ἔχει πραγματικά συντελεστεῖ, «οἱ ἀνθρωποὶ δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τους» ὑποστηρίζει. Ὅστόσο, προσοχῆ· δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ ἀποθέωση τῆς φόρμας οὔτε γιὰ καθοσίωση τῆς τέχνης σάν αὐτὴν πού ἐπέβαλε ὁ Ντιντερό (πού δὲν τὸν συγκινεῖ καθόλου,

23. *Regarder Ecouter Lire*, σ. 116.

24. *De près et de loin*, ὁ.π., κεφ. «Τὸ περιεχόμενο τῆς ζωγραφικῆς», σ. 241.

25. *Regarder Ecouter Lire*, ὁ.π., σ. 173-175 (παραλλαγὴς τοῦ μῦθου ἔχει δημοσιεύσει ὁ J.R. Swanton "Haida Texts" *Memoirs of the American Museum of Natural History* XIV, 1908, 457, 489 καὶ "Tlingit Myths and Texts", *Bulletin* 39, Bureau of American Ethnology, 1909, σ. 181-182.

26. *Regarder Ecouter Lire*, σ. 175.

Γυναίκα Καντουβέο (Άμαζονία) με έστιγμένο πρόσωπο (σκίτσο του Boggiani: 1895)

έπειδή «διακατέχεται τόσο πολύ από τις ιδέες άλλων πού συχνά πιστεύει πώς είναι δικές του»²⁷) όταν έλεγε: «Υπάρχουν δύο είδη ένθουσιασμού, εκείνος της ψυχής κι εκείνος του επαγγέλματος...».²⁸ Τό έπάγγελμα γίνεται τέχνη μόνον όταν μπορεί νά επιστρέφει στη φύση (όταν επιστρέφει γιά νά αναζητή τη φύση, όχι όταν προσπαθεί νά τήν απομνηθεί ή όταν άπλώς είναι φύσει). Τότε «έμψυχώνεται και υπερνυφούται εις τούς αιώνας», πέρα και πάνω από τούς ανθρώπους — καταλήγει τό 1993 στό *Βλέποντας Άκούγοντας Διαβάζοντας* ό Λεβί-Στρως, πού τό δικό του επαγγελματικό άριστούργημα οί *Θλιμμένοι Τροπικοί* τού 1955 έμπεριέχει τόν έντελή ένθουσιασμό της ψυχής και της τέχνης τού άνθρωπολόγου.

Όμως τώρα ήλθε ή σειρά των *Θλιμμένων Τροπικών* νά μεταλλαγούν. Γίνονται όπερα: ό Γιώργος Άπεργης²⁹ συνθέτει τή μουσική, ή Κατρίν Κλεμάν γράφει τό λιμπρέτο. Πρωταγωνιστής είναι ό Άνθρωπολόγος και οί μελωδικές δομές των τραγουδιών των όπερατικών Ναμπικδαρα θά ξεχυθούν από τό

Στρασβούργο (γενέτειρα των Στρως), πέρα και πάνω από τούς ανθρώπους, καταμεσής στον ώκεανό ή στά ύψη τ' ουρανού, στην άπεραντοσύνη των αιώνων. Και οί άπανταχού ίθαγενείς θά άντιφωνήσουν: «πάντα τόσο βαθιά μέσα μας και πάντα τόσο κοντά μας...».

27. Ό.π., σ. 78.

28. «Ό Ντιντερό έλεγε "Σέ κάθε μίμηση της φύσης, υπάρχει ή τεχνική και τό ήθος... Υπάρχουν δύο είδη ένθουσιασμού: ό ένθουσιασμός της ψυχής κι εκείνος του επαγγέλματος"... Σήμερα δέν μάζ ενδιαφέρει ιδιαίτερα ή φόρμα και τό περιεχόμενο... Μακράν έμού |ώστόσο| ή ύποτίμηση, όπως τό κάνουν οί φορμαλιστές, των κεφαλαίωνδους σημασίας εικονογραφικών και εικονολογικών αναλύσεων τού Πανόφσκι...» (*Regarder Ecouter Lire*, σ. 87-88). Ό Ρουσό είναι πάντα κοντά, σταθερός όδηγός (άκόμη, και κυρίως, σ' ένα κεφάλαιο μέ τίτλο «Διαβάζοντας Ντιντερό»): «Υπάρχουν τά πράγματα, υπάρχουν και οί σχέσεις άνάμεσα στα πράγματα...» (ό.π., σ. 69).

29. Georges Aperghis "Tristes tropiques à l' Opéra", *Magazine littéraire*, ό.π., σ. 51.

Λέον Τρότσκι

Τά Βαλκάνια καί οί βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13

Μετάφραση, εισαγωγή, επιμέλεια Παρασκευᾶς Ματαλᾶς, ἐκδ. Θεμέλιο, 1993, σσ. 558.

Τήν ἐποχή τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων ὁ Λέον Τρότσκι βρέθηκε στά Βαλκάνια ὡς πολεμικός ἀνταποκριτής τῆς ἐφημερίδας *Κιεβ-σκαΐα Μύσλ* (Ἡ σκέψη τοῦ Κιέβου). Πρὶν τοὺς πολέμους εἶχε στενές σχέσεις μέ βαλκάνιους σοσιαλιστές, ἰδιαίτερα μέ τόν ἡγέτη τοῦ σερβικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος Ντμήτρι Τσούτσοβιτς, ὅπως ἐπίσης μέ τήν τάση τῶν «στενῶν» τῆς βουλγαρικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τόν βουλγαρορουμάνο σοσιαλιστή Κριστιάν Ρακόφσκυ, καθὼς καί μέ τό σημαῖνον στέλεχος τῆς Β' Διεθνοῦς καί ἀρμόδιο γιά τά προβλήματα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας Ἀλεξάντρ Χέλφαντ, γνωστότερο ὡς Πάρβους. Ἐπίσης τό διάστημα 1908-1910 εἶχε δημοσιεύσει διάφορα μελετήματα, εἴτε μόνος εἴτε σέ συνεργασία μέ τόν βούλγαρο σοσιαλιστή Κ. Καμπακτσέφ, γιά τό κίνημα τῶν Νεοτούρκων, τό σοσιαλιστικό κίνημα στά Βαλκάνια, τό βαλκανικό ζήτημα.

Ἐρχόμενος δηλαδή στά Βαλκάνια ὡς πολεμικός ἀνταποκριτής λίγες μέρες πρὶν τήν κήρυξη τοῦ πολέμου, ὁ Λ. Τρότσκι ἔχει σοβαρά ἐφόδια γιά τήν κατανόηση τῶν διακυβευμάτων τοῦ πολέμου, καί ὅπωςδήποτε μιάν ἐπεξεργασμένη ἀποψη γιά τήν κατάσταση στά Βαλκάνια.

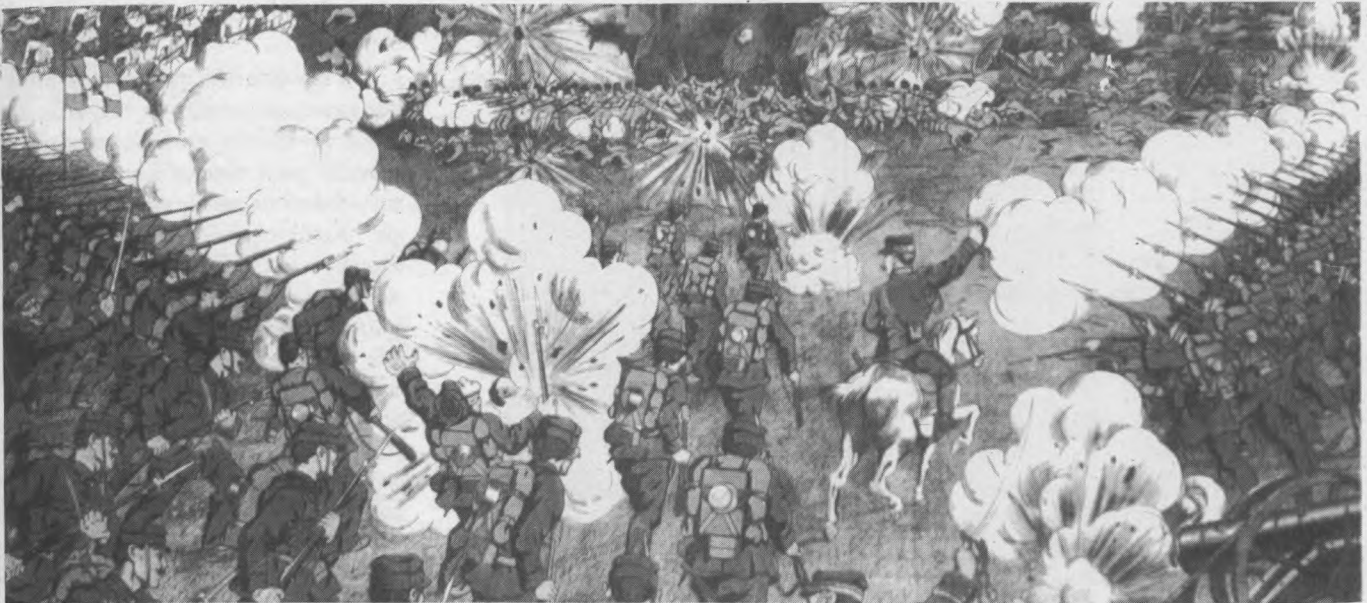
Ἐτσι εἴτε καταγράφει, ἀπό τό Βελιγράδι, τίς πρῶτες του ἐντυπώσεις, εἴτε ἀναλύει τήν πολιτική ζωή στίς ἐμπόλεμες Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία (στήν Ἑλλάδα δέν ἀναφέρεται σχεδόν καθόλου), εἴτε κουβεντιάζει μέ τοὺς τραυματίες καί τοὺς αἰχμαλώτους εἴ-

τε ἀναφέρεται σέ ζητήματα πού ἀποτελοῦν τό ὕλικό τῶν ἀνταποκρίσεων του ὅπως τό Ἀρμενικό, τό Μακεδονικό, τό Ἑβραϊκό, τοὺς βαλκανικοὺς ἐθνικισμούς, τίς πολιτικές δυνάμεις τῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς καί τίς πολιτικοδιανοοῦμενες ομάδες, ὁ Τρότσκι, ἐκτός ἀπό σπάνιους καί διορατικούς παρατηρητῆς τῶν ἐξελίξεων, ἀποδεικνύεται ἕνας πληροφορημένος ἀναλυτής καί σχολιαστής τῶν γεγονότων, ἐφοδιασμένος μέ καλλιιεργημένα ἐρμηνευτικά ἐργαλεῖα. Γιά ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους τά ἄρθρα τοῦ Τρότσκι πού μεταφράστηκαν καί ἐκδόθηκαν στά ἐλληνικά στόν τόμο *Τά Βαλκάνια καί οί βαλκανικοί πόλεμοι 1912-13* (ἐκδόσεις «Θεμέλιο») εἶναι μιὰ σημαντική ἐκδοση. Εἶναι σημαντική ἐκδοση καί ἐπειδή παρέχει ἕνα πλοῦτο πληροφοριῶν ἀπό τό ἐμπόλεμο Βαλκάνια, καί ἐπειδή περιγράφει γλαφυρά τήν ἀτμόσφαιρα τοῦ πολέμου ἀλλά, κυρίως, γιάτί σ' αὐτές τίς ἀνταποκρίσεις ἐπεξεργάζεται μιάν ἀντίληψη γιά τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς περιοχῆς καί τό ἐθνικό ζήτημα πού ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῆς θεωρητικῆς καί πολιτικῆς παράδοσης τοῦ σοσιαλιστικοῦ καί μαρξιστικοῦ κινήματος.

Πέρα ἀπό τήν σπάνια φιλολογική ἀξία αὐτῶν τῶν κειμένων πού καθιστοῦν τήν ἀνάγνωση συναρπαστική, ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά διαφωτισθεῖ γιά πολλά στοιχεῖα πού συνέθεσαν τή βαλκανική περιπλοκή καί νά κατανοήσῃ τους παράγοντες πού ὀδήγησαν στήν ἤττα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τήν ἀπώλεια τῶν εὐρωπαϊκῶν τῆς ἐδαφῶν καί τή διαμόρφωση τῶν βαλκανι-

κῶν κρατῶν. Μπορεῖ ἐπίσης νά δεῖ ὁ ἀναγνώστης τίς ἐκρηκτικές ἐκκρεμότητες πού ἄφησαν ἄλυτες οἱ βαλκανικοί πόλεμοι, ὅπως γιά παράδειγμα τό αἶσθημα ἀδικίας πού κατέτρυχε τοὺς Βουλγάρους μετά τό 1913, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων οἱ ἐνδοβαλκανικῆς συγκρούσεις θά συνεχισθοῦν μέσα στόν Α' παγκόσμιο πόλεμο, μέσα στόν Β' παγκόσμιο πόλεμο, ἀκόμα ὡς σήμερα μέ τήν ἐκρηξη τῶν νεοεθνικισμῶν καί τόν σπαρακτικό πόλεμο στήν πρώτην Γιουγκοσλαβία. Θά πρέπει δέ νά τονίσουμε ὅτι ἡ μετάφραση τοῦ Παρασκευᾶ Ματαλά, ἡ πληθώρα κατατοπιστικῶν σημειώσεων, ἡ εἰσαγωγή πού προσέθεσε, οἱ χάρτες καί οἱ χρονολογικοί πίνακες συνθέτουν μιὰ ἄρτια καί φροντισμένη ἐκδοση πού ἔλλειπε ἀπό τήν ἐλληνική ἱστοριογραφία.

Ὁ Τρότσκι δέν εἶναι ἕνας ἀπλός, ἐπαγγελματίας δημοσιογράφος, ἕνας πολεμικός ἀνταποκριτής πού ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τή δουλειά του. Ὄντας μέσα στήν καρδιά τῶν γεγονότων καί τῶν ἐξελίξεων πού ξετυλίγονται μέ γοργό ρυθμό, παίρνει συνεχῶς τό μέρος τῶν δικῶν του ἰδεῶν, τῶν σοσιαλιστικῶν του ἰδεῶν. Οἱ ἀνταποκρίσεις του, γραμμένες ἐν θερμῶ, χωρίς ν' ἀποτελοῦν μιὰ συστηματική ἱστορική μελέτη γιά τίς χώρες τῶν Βαλκανίων, ὡστόσο τοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά ἐκθέσει μερικές γενικότερες ἀντιλήψεις πού τίς βρίσκουμε σέ παλιότερα δημοσιεύματά του, ὅπως καί σέ μεταγενέστερα, πρὶν καί μετά τήν Ὀκτωβριανή

επανάσταση. Είναι κι αυτές στοιχειά, από τὰ πιό βασικά, πού χαρακτηρίζουν τόν θεωρητικό του καί τόν πολιτικό του λόγο. "Έχουμε δηλαδή νά κάνουμε μ' ένα σύστημα αντίληψεων πού οδήγησε τόν ίδιο τόν Τρότσκι στήν πολυτάραχη πολιτική του δράση καί επηρέασε όλα τὰ πολιτικοϊδεολογικά ρεύματα πού άκούνε στό όνομα «τροτκισμός». Καί άπ' αυτή τήν άποψη *Τά Βαλκάνια καί οί Βαλκανικοί πόλεμοι* άποτελοῦν ένα σημαντικό ντοκουμέντο γιά τήν άνίχνευση αυτής τής σκέψης μέσα στό χρόνο, σέ συνδυασμό βέβαια μέ μεταγενέστερα κείμενα του Τρότσκι, γραμμένα σέ διαφορετικές συγκυρίες καί γιά άλλες άνάγκες.

Στό κείμενο πού άκολουθεί θά ήθελα νά θίξω μόνο δύο σημεία τών άπόψεων του Τρότσκι, από τὰ πιό βασικά νομίζω.

Ή «θεωρία» τής ύποκατάστασης

Τό πρώτο σχετίζεται μέ τήν άνάλυσή του γιά τήν ιστορική εξέλιξη τών βαλκανικών κοινωνιών πού διαπερνά όλες τίς άνταποκρίσεις του. Βλέπει ώστόσο ό Τρότσκι τίς βαλκανικές κοινωνίες μέσα από τό πρίσμα παλαιότερων άνάλυσεών του γιά τήν άνάπτυξη τής ρωσικής κοινωνίας, μιās κοινωνίας πού έμπαινε στόν σύγχρονο κόσμο χωρίς νά έχει περάσει τὰ στάδια τών άνπτυγμένων κοινωνιών τής Δύσης. Στήν πε-

ρίπτωση τής Ρωσίας θεωρεῖ ότι τό υπερδιογκωμένο κράτος βρέθηκε στήν άνάγκη νά άπορροφά συνεχώς ένα σημαντικό μερίδιο από τό παραγόμενο υπερπροϊόν, πράγμα πού έμπόδιζε τήν άνάπτυξη καπιταλιστικών τάξεων.

Έτσι, κατά τόν Τρότσκι, ή όποια άνάπτυξη του καπιταλισμού υπήρξε, ήταν γέννημα του κράτους ή επείσακτο άποτέλεσμα τής δράσης του ξένου κεφαλαίου καί όχι του «κλασικού» σχήματος άγροτική έξοδος, φθηνή εργατική δύναμη — επένδυση κεφαλαίων — πρωταρχική συσώρευση — δημιουργία προλεταριάτου καί καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

Τό ίδιο περίπου σχήμα υίοθετεῖ ό Τρότσκι καί γιά τὰ Βαλκάνια: σχεδόν πουθενά στόν βαλκανικό χώρο δέν βλέπει «ίθαγενή» καπιταλισμό ούτε καν έμπορικό καπιταλισμό· ούτε βέβαια άστικές τάξεις. Οί ντόπιες ιθύνουσες ομάδες προέρχονται είτε από τήν γαιοκτημονική όλιγαρχία, τούς βογιάρους, ή είναι κακέκτυπα δυτικοευρωπαϊκών. Γι' αυτό άλλωστε τό πολιτικό σύστημα τών βαλκανικών χωρών είναι μιá πρόσμειξη ανατολίτικης όπισθοδρόμησης καί μηχανική μεταφύτευση θεσμών πού άνέπτυξε ό ευρωπαϊκός πολιτισμός.

«Στίς καθυστερημένες χώρες», γράφει, «ή άλληλοδιαδοχή πολιτικών καί πολιτισμικών μορφών δέν καθορίζεται από τήν ελεύ-

θερη λογική τής έσωτερικής άνάπτυξης αλλά από τήν άμεση πίεση από τὰ έξω, ή όποία άσκειται μέ πολλούς καί διάφορους τρόπους, από τίς αστάθμητες εκείνες ιδεολογικές έπιρροές πού προκύπτουν από διαφορές πολιτισμικών επιπέδων μέχρι μέτρα ένοπλου έξαναγκασμού» (σ. 118).

Χωρίς νά διατυπώνει μιá γενική καί συστηματική θεωρία γιά τίς ύπανάπτυχτες χώρες διαπιστώνει ώστόσο ότι στήν περίπτωση τής Σερβίας, τής Βουλγαρίας καί τής Ρουμανίας, μέ τήν άποτίναξη τής οθωμανικής κυριαρχίας καί τή διαμόρφωση έθνικών κρατών, ενώ τυπικά συστήνονται «άγροτικές δημοκρατίες», όπως τίς χαρακτηρίζει, στήν ουσία μεταφτεούνται θεσμοί πού άνάπτυχθηκαν στή Δύση «γιά νά σχηματοποιήσουν τίς σχέσεις πού άποκαλύφθηκαν μετά τή μηχανική άφαίρεση του βαριού ίσπεδωτικού καπακιού τής τουρκικής κυριαρχίας». Άλλά όπως καί νά 'χει τό πράγμα στίς λεπτομέρειές του, κατά τόν Τρότσκι, είναι τό κράτος καί οί συγκεχυμένες πολιτικές του δυνάμεις πού θά δράσουν ως προωθητική δύναμη, ενώ οί κοινωνικές τάξεις, στερούμενες οικονομικής αυτοδυναμίας, δέν θά μπορέσουν νά επιβάλουν τίς δικές τους προοπτικές, θά καταφύγουν στήν ξένη έξάρτηση καί σέ έπικυρίαρχα δυναστικά σχήματα.

Υπερβάλλοντας, βέβαια, και σχηματοποιώντας θα έλεγα ότι ο Τρότσκι υιοθετεί το έρμηνευτικό σχήμα ενός τριτοκοσμισμού *avant la lettre*. Η διαφοροτικά, με την όρολογία της εποχής του, υιοθετεί και ταυτόχρονα αναπτύσσει τη θεωρία του *υποκαταστατισμού* (substitutionism). "Οτι δηλαδή, μία στρατιωτική ή πολιτικοδιανοούμενη ομάδα αναλαμβάνει αυτή διά του κράτους να δώσει λύσεις στα προβλήματα και να προωθήσει μεταρρυθμίσεις υποκαθιστώντας άνυπαρκτες, αδύναμες ή ανώριμες κοινωνικές τάξεις, όπως ανεπιτυχώς οι Δεκεμβριστές στην Ρωσία ή ως ένα σημείο επιτυχώς οι Νεότουρκοι στην Τουρκία. Το αποτέλεσμα μεταρρυθμίσεων, έκσυγχρονιστικών προσαθειών ή και επαναστάσεων, με φορείς δυνάμεις χωρίς κοινωνική άγκυρωση, είναι ένα παιχνίδι ψευδολύσεων, συμβιβασμών, υπαναχωρήσεων, μιμητισμών και εξαρτήσεων. Από τις επαναστατικές ιδέες που ήλθαν από το Παρίσι, τονίζει «*άπέμεινε μία γεύση από παριζιάνικη γλώσσα, παριζιάνικα ρούχα και παριζιάνικες χειρονομίες*» (σ. 417). "Έτσι θα εξηγήσει άλλωστε και τη μεταπήδηση πολλών σοσιαλιστών και διανοουμένων στο στρατόπεδο του

έθνικισμού και την απορρόφησή τους από το κράτος.¹

1. Είναι γνωστό επίσης ότι ο Τρότσκι, συμφωνώντας σ' αυτό το σημείο με τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, χρησιμοποιεί τη θεωρία του υποκαταστατισμού ενάντια στην άποψη του Λένιν για το κόμμα θεωρώντας ότι το λενινιστικό οργανωτικό μοντέλο δεν είναι παρά υποκατάσταση της εργατικής τάξης από το κόμμα. Το ίδιο σχήμα, αν και αποφεύγει την κριτική προς τον Λένιν, θα χρησιμοποιήσει ενάντια στον σταλινισμό μετά το 1924 καταγγέλλοντας ότι το σταλινικό κόμμα υποκαθιστά την εργατική τάξη, ή Κεντρική Έπιτροπή υποκαθιστά το κόμμα, το Πολιτικό Γραφείο την Κεντρική Έπιτροπή και εντέλει ο Γραμματέας, υποκαθιστώντας τους πάντες, κυριαρχεί πάνω σ' ολόκληρη την κοινωνία χάρη στους στρατιωτικοαστυνομικούς μηχανισμούς ενώ το επαναστατικό κίνημα εκφυλίζεται σε μία άπεραντη και διεφθαρμένη γραφειοκρατία. Να σημειώσουμε μόνο ότι αυτό το έρμηνευτικό σχήμα γνώρισε τεράστια διάδοση και αποδοχή όχι μόνο από τους οπαδούς των τροτσικιστικών τάσεων και οργανώσεων· θα μπορούσε να πει κανείς ότι συμπύκνωσε την έντοση και έκτος κομμουνιστικών κομμάτων αντισταλινική κριτική και την κριτική των καθεστώτων του ύπαρκτου σοσιαλισμού. Ός σήμερα.

Τό έρμηνευτικό σχήμα του υποκαταστατισμού μοιάζει να ταιριάζει καλά με την εξέλιξη των βαλκανικών κοινωνιών γιατί εύκολα διαπιστώνονται πολλά από τά φαινόμενα που περιγράφει. Κατά τη γνώμη μου όμως αντιπαρέρχεται ζητήματα πολύ ουσιαστικά που προσιδιάζουν στον βαλκανικό χώρο όπως οι ιδιότυποι τρόποι και μορφές παραγωγής που, ήδη από τον 18ο αιώνα, δημιούργησαν ισχυρές εμπορικές αστικές τάξεις και άγροτικές τάξεις μικροϊδιοκτητών. Παραγνωρίζει επίσης ότι, μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (1839) και του Χάττι Χουμαγιούν (1856), επιταχύνθηκε ή ανάδειξη «χριστανοοθωμανικών» αστικών τάξεων που λειτούργησαν στον ευρύτερο χώρο των Βαλκανίων και της Έγγυς Ανατολής όχι ως μεταπράτες αλλά ως συνδετικός κρίκος με τό ευρωπαϊκό κεφάλαιο. Χαρακτηριστική ή περίπτωση της «έλληνοοθωμανικής» αστικής τάξης των παροικιών και από άλλη άποψη οι διαμετακομιστικές εμπορικές τάξεις των Βαλκανίων (Έλλήνων, Σέρβων, Βλάχων, Ρουμάνων) καθώς και οι «έβραιοοθωμανικές» αστικές τάξεις. Τό σχήμα του υποκαταστατισμού αντιπαρέρχεται επίσης πολύ βιαστικά τη σημασία της δημιουργίας αστιδημοκρατικών κρατών που έφεραν στον κόσμο ή Έλληνική Έπανάσταση και ή Σερβική, καθώς και τη σημασία του βουλγαρικού και του ρουμανικού κράτους, επίσης αστιδημοκρατικών παρόλο που δεν ήταν γέννημα έθνικων επαναστάσεων. Αντιπαρέρχεται επίσης τό σχήμα αυτό τό γεγονός ότι οι φιλελεύθερες, αστικοδημοκρατικές, έθνικές ιδεολογίες, που έθρεψαν τά απελευθερωτικά κινήματα στα Βαλκάνια, ναί μέν τράφηκαν από τις ιδέες του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Έπανάστασης, ώστόσο δεν ήταν μίμηση ξενόφερτων μοντέλων αλλά ένας δημιουργικός ένοφθαλμισμός που στηρίχθηκε (και διαμόρφωσε) σε ισχυρές επιχώριες δυνάμεις και ανταποκρίθηκε με επιτυχία τόσο στην ανάγκη των βαλκανικών λαών για την αποτίναξη της οθωμανικής τυραννίας όσο και στη δυναμική διαμόρφωσης των βαλκανικών κρατών και των θεσμών τους. Καί νομίζω μό-

νο μέσα απ' τό πρίσμα αὐτῶν τῶν βαθύτερων καί μακροβιότερων κοινωνικῶν καί πολιτικῶν διαδικασιῶν μπορεῖ νά προσεγγίσει κανεῖς καλύτερα τόν χαρακτήρα καί τήν εξέλιξη τῶν βαλκανικῶν κοινωνιῶν. Μέ δυό λόγια τό σχῆμα τοῦ ὑποκαταστατισμοῦ, ἀπό τήν μιᾶ μεριά οἰκονομιστικό καί ἀπό τήν ἄλλη ὑπερπολιτικό, παραγνωρίζει ἕνα περίπλοκο ζήτημα: τό ἐθνικό ζήτημα.

Τό ἐθνικό ζήτημα

Ἔρχομαι ἔτσι στό δεύτερο σημεῖο πού θά ἤθελα νά θίξω.

Ὅποιος διαβάσει τό βιβλίο τοῦ Τρότσκι ἀλλά καί ὅποιοδήποτε ἄλλο ἀνάγνωσμα γιά τήν ἐποχή αὐτή στά Βαλκάνια καταλαβαίνει ὅτι τό κύριο πρόβλημα ὅλων τῶν πολιτικῶν καί τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, καί τῶν κρατῶν, καί τῶν λαῶν, καί τῶν ἐθνοτήτων καί τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι τό ἐθνικό ζήτημα. Εἴτε «ἀποκάτω» βρίσκεται ἡ ἀνάγκη κάποιων τάξεων νά ἐλέγξουν μιᾶ ἀγορά, καί ἐπομένως ἐνδιαφέρονται γιά τή δημιουργία καί τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, εἴτε πρόκειται γιά τήν ἀνάγκη τῶν λαῶν ν' ἀποτινάξουν τήν ὀθωμανική τυραννία, εἴτε κάποιες δυνάμεις μέσα στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία προωθοῦν μεταρρυθμίσεις ἐκσυγχρονιστικοῦ τύπου ὥστε ὁ μέγας ἀσθενής νά ἀναρρώσει καί νά ἐπιβιώσει εἴτε οἱ «πατριαρχικοί» ὀρθόδοξοι προσπαθοῦν νά ἐπιβληθοῦν στούς «ἐξαρχηκούς» ὀρθοδόξους καί ἀντιστρόφως, εἴτε ἔχουμε νά κάνουμε μέ τή δράση τῶν μεγάλων Δυνάμεων πού ἐνδιαφέρονται νά διευρύνουν τίς δικές τους ζῶνες ἐπιρροῆς, σέ κάθε περίπτωση, ὁ παρατηρητής θά σκοντάφει πάνω στό ἐθνικό ζήτημα μέσα στό ὅποιο συμπυκνώνονται ὅλες οἱ κοινωνικές ἀντιφάσεις καί στή γλώσσα τοῦ ὁποίου μεταφράζονται ὅλα τά πολιτικά σχέδια καί προοπτικές. Διότι, πολύ συνοπτικά, τελευτοῦντος τοῦ 18ου αἰῶνα καί σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, μέσα ἀπό περίπλοκες καί διαφορετικές σέ κάθε περίπτωση διαδικασίες, οἱ χριστιανικοί πληθυσμοί τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀναπτύσσουν ἐθνικές συ-

νειδήσεις μέ βάση μιᾶ ἐθνική ἰδεολογία τῆς ὁποίας τό ἀφετηριακό στοιχεῖο εἶναι ὁ ἀντιοθωμανισμός καί ἡ ἀπόρριψη τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ὡστόσο ἡ δημιουργία ἐθνικῶν κρατῶν λειτουργεῖ ὡς πῶλος ἕλξης ἀλύτρωτων πληθυσμῶν, συγγενικῶν ὅμως πρός τοὺς λαοὺς τῶν ἐθνικῶν κρατῶν ἀπό γλωσσική, ἱστορική, θρησκευτική καί πολιτισμική ἄποψη, πράγμα πού ὀδηγεῖ στή διαμόρφωση διαφορούμενων καί ἀντιθετικῶν ταυτόχρονα ταυτοτήτων.

Ἔτσι ἀπό τή μιᾶ μεριά τό συμφέρον τῶν κρατῶν γιά ὀλοκλήρωσή τους καί τῶν λαῶν γιά τήν ἀποτίναξη τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας δημιουργεῖ τάσεις σύγκλισης, συνεργασίας καί συμμαχίας (Α' Βαλκανικός πόλεμος), ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ ἴδια δυναμική ἀνάπτυξης καί ἐπέκτασης πάνω στά διαμφισβητούμενα ἐδάφη καί τοὺς διεκδικούμενους σύμμεικτους πληθυσμούς καλλιεργεῖ τάσεις σύγκρουσης καί ἀντιπαλότητας πού ὀδήγησαν στόν Β' Βαλκανικό πόλεμο μεταξύ τῶν πρώην συμμάχων, συγκρούσεις πού συνεχίστηκαν μέσα στόν Α' καί τό Β' παγκόσμιο πόλεμο. Ἐδῶ δηλαδή εἶναι Μπαλκάνια δέν εἶναι παίξε γέλασε· πού ὅμως ἦταν διαφορετικά; Μήπως στή Δύση τῶν

ἐκατονταετῶν καί τριακονταετῶν ἐθνοκοθηρησκευτικῶν πολέμων πού κράτησαν ὡς τόν Β' Παγκόσμιο πόλεμο;

Τά γνωρίζουν οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὅλα αὐτά, τά γνωρίζουν ἐπίσης, πολύ καλά καί οἱ σοσιαλιστές, τά γνωρίζει καί ὁ Τρότσκι. Ὡστόσο δέν εἶναι κοινή ἡ ἀπάντηση ὅλων — εἶναι γνωστές οἱ διαφοροποιήσεις καί οἱ συγκρούσεις τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Β' Διεθνούς γιά τό ἐθνικό ζήτημα καί οἱ σημαντικότερες θεωρητικές τους ἐπεξεργασίες.² Καί ἦταν φυσικό: ὅταν στό ἔδαφος τριῶν Αὐτοκρατοριῶν, τῆς Ρωσικῆς, τῆς Αὐστροουγγρικῆς καί τῆς Ὀθωμανικῆς, «ἀφυπνίζονται» ἐθνικές συνειδήσεις καί διάφοροι λαοί διεκδικοῦν τήν πολιτική τους συγκρότηση σέ ἀνεξάρτητο κράτος, μιᾶ τέτοιας τεράστιας σημασίας διαδικασία δέν μποροῦσε νά ἀφήσει ἀδιάφορους τοὺς σοσιαλιστές. Σέ δυό σημεῖα ὅλοι ἔχουν κοινή ἀπάντηση: πρῶτον δέν εἶναι ὁ πόλεμος πού μπορεῖ νά λύσει τά

2. Βλ. Georges Haupt, Michel Lowy, Claudie Weill, *Les marxistes et la question nationale, 1848-1914*, Παρίσι, 1974, ἐκδ. Maspero.

προβλήματα αυτά ὑπέρ τῶν λαῶν καί ὑπέρ τοῦ σοσιαλισμοῦ· δεύτερον τό δικαίωμα τῶν λαῶν στήν αὐτοδιάθεση εἶναι ἀπαραβίαστο.³

Καί οἱ δύο αὐτές θέσεις εἶναι θέσεις καί τοῦ Τρότσκι. Ὡστόσο, ὅπως καί ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ, ἀνάγει τό ἐθνικό κρατικό φαινόμενο εἴτε σέ μία καθαρά οικονομική ὄντοτητα εἴτε σέ πολιτισμική καί δέν τοῦ ἀναγνωρίζει τό ἰδιότυπο πολιτικό του καθεστώσ ὡς πολιτική συμπύκνωση κοινωνικῶν, οικονομικῶν καί ἰδεολογικῶν σχέσεων. Ἀπό τή σωστή διαπίστωση ὅτι οἱ οικονομικές διαδικασίες τήν ἐποχή τῶν ἱμπεριαλισμῶν διεθνοποιοῦνται καί ξετυλίγονται πολύ πέρα ἀπό τά ὄρια μιᾶς κρατικῆς ἐπικράτειας, συνάγει τό λανθασμένο ἢ πρόωρο γιά τήν ἐποχή ἐκείνη συμπέρασμα ὅτι τό ἐθνικό κράτος ἔχει χάσει τή σημασία του ὡς ἀνεξάρτητη πολιτική ὄντοτητα, ὅτι ἀποδυναμώνεται, ἐπομένως τό ἐθνικό ζήτημα χάνει καί αὐτό τή σημασία του καί τό ἔθνος ἐπιβιώνει μόνο ὡς πραγματικότητα πολιτιστική, ἰδεολογική καί ψυχολογική. Σέ ἀντίθεση ὅμως μέ τή Ρόζα Λούξεμπουργκ ἀποδέχεται τό δικαίωμα τῶν λαῶν στήν αὐτοδιάθεση καί μάλιστα θεωρεῖ τήν ἀνεξαρτησία τους ὡς μία ἐκ τῶν βασικῶν προϋποθέσεων γιά τήν εἰρήνη τῶν λαῶν, γι' αὐτό τάσσεται κατ' ἀρχήν ὑπέρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πολωνίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ρουμανίας, τῆς Βουλγαρίας κ.λπ. Καθώς ὅμως, ὅπως εἴπαμε, θεωρεῖ ὅτι μέσα στή διεθνοποιημένη ἀγορά τό ἐθνικό κράτος ἀποδυναμώνεται, ἀποβαίνει ἀναχρονισμός καί καταργεῖται ὡς πολιτική ὄντοτητα, προσδοκᾷ ὅτι ἡ χειραφέτηση τῶν λαῶν, ἡ πολιτική τους συγκρότηση καί ἀνεξαρτητοποίησή τους θά πάρει τή μορφή ὑπερεθνικῶν ἐνώσεων γιατί μόνο ἔτσι οἱ μικροί λαοί δέν θά ἐξαρτῶνται ἀπό τίς μεγάλες ἱμπεριαλιστικές δυνάμεις καί ἰδιαίτερα τόν Τσάρο: Γράφει (14 Ὀκτ. 1912).

«Ὁ σημερινός πόλεμος στά

3. Ἐξάιρεση ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ ἡ ὁποία ὑποτιμᾷ πλήρως τό ἐθνικό ζήτημα καί τό θεωρεῖ ἀναχρονιστικό, μικροαστικό, προκαπιταλιστικό.

Βαλκάνια ἐκφράζει τήν πάλη τῶν θραυσμάτων τοῦ βαλκανικοῦ σλαβισμού νά ἔλθουν κοντύτερα μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο καί νά δημιουργήσουν πλατύτερη βάση γιά τήν οικονομική καί πολιτική τους ἀνάπτυξη. Κατά βάθος αὐτή ἡ πάλη εἶναι ἀναπότρεπτη, ἱστορικά προοδευτική, καί δέν μπορεῖ παρά νά προκαλεῖ τή συμπάθεια τῶν μαζῶν τῶν λαῶν στή Δύση ὅσο καί στήν Ἀνατολική Εὐρώπη». (σ. 112).

Γι' αὐτό καί τάσσεται ὑπέρ τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας (καί γενικότερα ὑπέρ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης), ἐντός τῆς ὁποίας τά ἐπιμέρους ὁμόσπονδα κράτη-ἔθνη, ἀπαλλαγμένα ἀπό τίς οἰκονομικοπολιτικές τους λειτουργίες, θά διαδραματίζουν ρόλους ἀποκλειστικά πολιτιστικούς. Ἐδῶ ὅμως εἶναι πού ὁ Τρότσκι ὑποτιμᾷ πλήρως τό ἐθνικό ζήτημα. Θεωρεῖ ὅτι οἱ ἐνδοβαλκανικοί ἀνταγωνισμοί προέρχονται ἀπό «τήν ἰδιοτελή δραστηριότητα τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας ἡ ὁποία ἔχει κατατημῆσει τά Βαλκάνια κατά τρόπο ὥστε νά ἐξασφαλίσει πῶς τά ξεχωριστά, τεχνητῶς ἀπομονωμένα, κομμάτια μέ τήν ἀμοιβαία τους σύγκρουση νά ἐξουδετερώσουν καί νά παραλύσουν τό ἓνα τό ἄλλο» (σ. 112). Οἱ ἴδιες οἱ Δυνάμεις ἄλλωστε κατά τόν Τρότσκι ἔχουν ἐγκαταστήσει τά «δικά τους ἐντεταλμένα πρακτορεῖα καί σταθμούς, τίς Βαλκανικές Δυναστείες καί τά πολιτικά τους ὄργανα» (σ. 113).

Το σχῆμα ἀπλό: κράτος-πρακτορεῖο καί ὄχι κράτος-ἔθνος πού προκύπτει ἀπό μιάν ἐσωτερική ἱστορική δυναμική τῶν βαλκανικῶν κοινωνιῶν. Οἱ ἀντιλήψεις του γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν βαλκανικῶν κοινωνιῶν γιά τίς ὁποῖες μιλήσαμε πῶς πάνω καί οἱ ἀντιλήψεις του γιά τό ἐθνικό ζήτημα ἀλληλοσυμπληρώνονται καί ἀστοχοῦν στό νά κατανοήσουν ὅτι οἱ βαλκανικοί λαοί συγκροτοῦνται ὡς λαοί καί ἔθνη μέσα σέ μία διαδικασία ἱστορική στήν ὁποία ἡ ἐθνική ἰδεολογία εἶναι ὁ κινήτριος μοχλός καί ὅτι ἡ ἰδεολογία αὐτή ἔχει ἀγκύρωση σέ ἰσχυρές

ἐνδογενεῖς κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις.

Ὡπως ἔλεγα πῶς πάνω ὁ Τρότσκι δέν γράφει μιᾶ ἱστορική πραγματεία περί βαλκανικῶν κοινωνιῶν οὔτε μιᾶ πολιτική πλατφόρμα περί ἐθνικοῦ ζητήματος. Ὡστόσο, στίς ἀνταποκρίσεις του, ἀντιμετωπίζοντας τούς παράγοντες πού ὡδήγησαν στούς Βαλκανικούς πολέμους καί βλέποντας τίς συνέπειες τῶν πολέμων αὐτῶν, ἐρμηνεύει τίς ἐξελίξεις μέ βάση τό σύστημα ἰδεῶν περί ἐθνικοῦ ζητήματος πού σχηματικά περιέγραφα παραπάνω. Ὡς ἀντιμιλιταριστής εἶναι ἐναντίον τῶν πολέμων. Ὡς θιασώτης τῆς ἰδέας τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν λαῶν εἶναι ὑπέρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς καί ὑπέρ τῆς κατάλυσης τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ὡς διεθνιστής εἶναι ὑπέρ τῆς Βαλκανικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Ὡς σοσιαλιστής καί δημοκράτης εἶναι ἐναντίον τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν —πρακτορεῶν ἄλλωστε— ὑπό τήν ἡγεσία τῶν ὁποίων διεξάγονται οἱ πόλεμοι καί οἱ ὁποῖες ἐνδιαφέρονται μόνο γιά τήν ἐδραίωση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν εἰς βάρος τῶν ἀντιπάλων τους.

Ἐνῶ μαίνεται ὁ παγκόσμιος πόλεμος (Ἰούλιος τοῦ 1915) θά γράφει: «Μέσα σ' αὐτό τό κολασμένο παιχνίδι, ὅπου ἀνατρέπονται ἐθνικά προγράμματα, ταξικοί ἐγωισμοί, δυναστικά συμφέροντα καί ὑπολογισμοί τῶν «καμαρῶν», μόνο τό Σοσιαλιστικό Κόμμα μπορεῖ νά μείνει πιστό στό πρόγραμμα του ἄν στηριχθεῖ ὄχι σέ πρόσκαιρες διπλωματικές τακτικές ἀλλά πάνω στίς βαθύτερες τάσεις τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης» (σ. 517).

»Ποιά γραμμὴ πρέπει λοιπόν ν' ἀκολουθήσει ἡ Σοσιαλδημοκρατία; Πρέπει ν' ἀπορρίψει τό σύνθημα "ὑπεράσπιση τῆς πατρίδας" καί νά ἀκολουθήσει ἀποφασιστικά τό δρόμο πού ὡδηγεῖ στή Βαλκανική Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία» (σ. 519).

«Νά στηριχθεῖ πάνω στίς βαθύτερες τάσεις τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης»,

«νά ακολουθήσει αποφασιστικά τό δρόμο πού ὀδηγεῖ στή Βαλκανική Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία». Τό πρῶτο σύνθημα πού ὁ Τρότσκι ἀσπάζεται γιά τό Σοσιαλιστικό κόμμα συμπυκνώνει τήν ἀπόφῃ του γιά τό ἐθνικό ζήτημα: τό ἔθνος-κράτος εἶναι μιὰ προσωρινότητα, οἱ βαθύτερες τάσεις τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης ἀποδυναμώνουν τό κράτος-ἔθνος καί τά πράγματα ὀδηγοῦνται, ἐξ αἰτίας τῶν οικονομικῶν μετασχηματισμῶν, στά ὑπερεθνικά σύνολα. Τό δεύτερο σύνθημα συμπυκνώνει τήν πολιτική του πρόταση: ξεπερνώντας τά περίπλοκα προβλήματα πού δημιουργοῦνται στό ἔδαφος ἀνταγωνιστικῶν ἐθνικισμῶν, ὀδηγεῖται ὀραματικά στήν ὀμοσπονδιακή ὑπερεθνική ἔνωση πού καταργεῖ καί τόν πόλεμο καί τίς μή βιώσιμες «κρατιδιοποιήσεις».

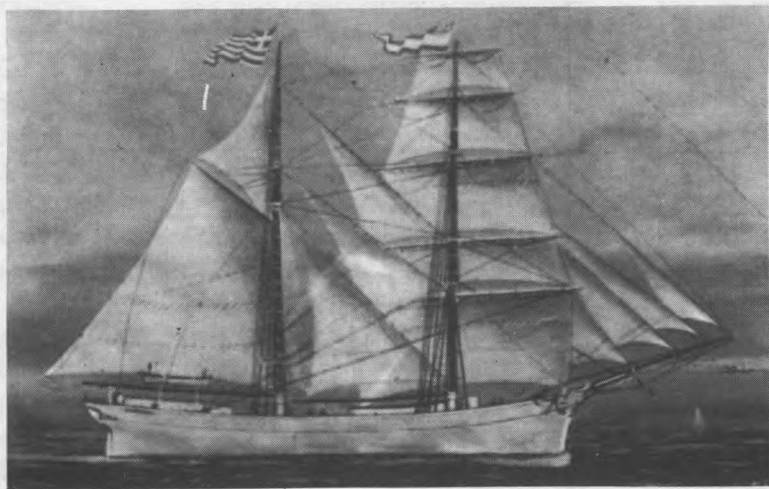
Δέν ἔχει σημασία νά ποῦμε ὅτι ἡ ἱστορία ἀποφάσισε ἀλλιῶς, ὅτι τό κράτος-ἔθνος δέν κατέρρευσε οὔτε ὅτι οἱ ἐθνικές συγκρούσεις στοίχισαν ποτάμια αἵματος καί τήν καταστροφή πολυπολιτισμικῶν κοινωνιῶν. Σημασία ἔχει νά δοῦμε αὐτό πού δέν ἔβλεπε ὁ Τρότσκι στόν καιρό του: ὅτι πρῖν ἀπό τούς Βαλκανικούς πολέμους, στή διάρκεια τους καί πολύ καιρό μετά ἀπ' αὐτούς, οἱ κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις στά Βαλκάνια πού θά μπορούσαν νά στρατευ-

θοῦν γιά τή δημιουργία τῆς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας ἦταν ἀπό ἀνύπαρκτες ἕως ἰσχνές. Ἡ μόνη σημαντική διεθνιστική ὀργάνωση ἦταν ἡ Φεντερασιόν τῶν Ἑβραίων σοσιαλιστῶν τῆς Θεσσαλονίκης πού ὠστόσο ἔχασε τήν πολιτική της σημασία μετά τούς Βαλκανικούς πολέμους. Τά μικρά βαλκανικά σοσιαλιστικά κινήματα, σέ γενικές γραμμές, ἀκολούθησαν κι αὐτά τήν πορεία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους ἐντός τοῦ ὀποίου δροῦσαν. Σημασία ἔχει ἐπίσης νά κατανοήσουμε ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐθνικῶν ἰδεολογιῶν, τῶν βαλκανικῶν ἐθνικισμῶν ἄν προτιμᾶμε τόν ὄρο χωρίς ἐξωραϊσμούς, ἦταν ἡ προϋπόθεση καί ὁ μηχανισμός δημιουργίας ἐθνικῶν συνειδήσεων πού μέ τή σειρά τους ἀπέτελεσαν μηχανισμούς ἐπιστράτευσης ἰσχυρῶν δυνάμεων ἐναντίον τῆς Ὁθωμανικῆς ἀπολυταρχίας· ὅτι τό δικαίωμα τῶν λαῶν στήν αὐτοδιάθεση, στήν προκειμένη περίπτωση, δέν μπορούσε νά ἀναγνωρισθεῖ παρά μόνο στά πεδία τῶν πολέμων κι ὅτι τούς πολέμους αὐτούς δέν τούς διεξήγαγαν αὐθόρμητα ἐπαναστατικά λαϊκά κινήματα ἀλλά τά προϋπάρχοντα κράτη: κράτη πού δέν ἦταν φαντάσματα, λαοί πού δέν ἦταν «λαῖσκοι» ὅπως ἔλεγε κάποτε ὁ Ἐνγκελς, ἔθνη πού δέν ἦταν «μῆ-ἱστορικά» ὅπως ἔλεγε ὁ Χέγκελ γιά τούς Τσέ-

χους, τούς Σέρβους καί τούς Βουλγάρους ἐπειδή ἀκόμη τότε δέν εἶχαν καταφέρει νά συγκροτηθοῦν σέ κράτος. Σημασία ἔχει ἐπίσης νά ξέρουμε ὅτι ἐπειδή τούς βαλκανικούς πολέμους διεξήγαγαν ἀστικά κράτη καί ἀστικές δυνάμεις (πού διεκδικοῦσαν ἐδάφη μέ σύμμεικτους πληθυσμούς, ἰδιαίτερα στή Μακεδονία), ἡ κρατική ὀλοκλήρωση μαζί μέ τήν ἐδαφική ἐπέκταση ἦταν συνυφασμένη μέ διαδικασίες σκληρῆς ἠπίας ἐθνοκάθαρσης: σφαγές, ἐκδιώξεις τῶν «ἀλλογενῶν», ἀνταλλαγές πληθυσμῶν, μέτρα ἀποεθνοποίησης, μέτρα ἀναγκαστικῆς ἐθνοποίησης. Ὅπως ἐγινε μέ τή δημιουργία ὄλων τῶν κρατῶν τοῦ κόσμου ἄλλωστε.

Δέν μπορούμε νά «ξαναφτιάξουμε» τήν ἱστορία πού φτιάχτηκε ὅπως φτιάχτηκε, καί δέν φτιάχτηκε ὅπως τήν ὀραματιζόταν ὁ Τρότσκι, κι ἄλλοι σοσιαλιστές, τήν ἐποχή τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων. Οἱ οἰμωγές μέσα ἀπό τόν χρόνο τῶν σκοτωμένων δέν εἶναι ὁ καλύτερος σύμβουλος. Ἄς τίς θυμόμαστε ὠστόσο γιά τήν ἱστορία πού ἔχουμε μπροστά μας, γιάτί ἀκόμα ἐδῶ εἶναι Βαλκάνια.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἡ Κατοχή στήν Ἑλλάδα

Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece.*
The experience of Occupation 1941-1944.

New Haven and London, Yale University Press, 1933.

Πρίν ἀπό λίγο καιρό, μόλις τελείωνα τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Μαζάουερ, τράβηξε τήν προσοχή μου μιᾶ εἰδηση στίς ἐφημερίδες. Ὁ γιά πολλά διάσημος Κούρτ Βαλντχάιμ φαίνεται νά πετυχαίνει τήν ἀποκατάσταση τῆς καλῆς του δημόσιας εικόνας καί τοῦ κύρους του, ἀξίες πού εἶχαν τρωθεῖ στό πρόσφατο παρελθόν ἐξαιτίας τῶν σχετικῶν μέ τή δραστηριότητά του στόν καιρό τοῦ πολέμου ἀποκαλύψεων. Νεαρός ἀνθυπολοχαγός τότε ὁ Βαλντχάιμ, προσέφερε τίς μικρές του ὑπηρεσίες στή ναζιστική πολεμική μηχανή, μεταγράφοντας τίς σχετικές μέ τίς ἐν ψυχρῶ μαζικές ἐκτελέσεις ἀμάχων ἀναφορές τῶν κατώτερων μονάδων τῆς Βέρμαχτ σέ «πεισματώδεις συγχρούσεις μέ τόν ἐχθρό», στίς ὁποῖες οἱ ἐξαιρετοί χιτλερικοί στρατιῶτες ἐξόντωναν μέ τίς ἑκατοντάδες τούς «συμμορίτες». Ἡ περίπτωσή του, οἱ ἔρευνες πού ἔγιναν γύρω ἀπό τό πολεμικό παρελθόν του ἐνόχλησαν ἰδιαίτερα τήν ἀρχουσα τάξη τῆς Αὐστρίας — ὅπως καί τῆς Γερμανίας — γιατί ὅλ' αὐτά δέν ἔθεταν σέ κίνδυνο μόνο τό προσωπικό κύρος τοῦ καγκελαρίου, ἀλλά ὑπνόμειναν καί τό μεγάλο, συλλογικό ἄλλοθι τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν ὁμάδων πού, ὅπως δῆποτε, καλή θέση κατεῖχαν καί στίς ἐμπόλεμες κοινωνίες τῶν χωρῶν τους: ὅτι

δηλαδή δέν γνωρίζαν τίποτα. Κάποιοι ἀόρατοι κακοί ναζί ἔκαναν τίς ἐκτελέσεις καί ἔδιναν τίς «τελικές λύσεις» χωρίς ἡ καθώς πρέπει κοινωνία νά ἀντιληφθεῖ τό παραμικρό, νά ὑποφιαστεῖ τίποτε. Γι' αὐτούς τό μόνο βάρβαρο πού ἀπό τόν πόλεμο μποροῦν νά θυμηθοῦν εἶναι οἱ «κτηνωδίες τῶν μπολσεβίκων» πού μέ τήν ἦττα ὑπέστησαν.

Τό βιβλίο τοῦ Μαζάουερ, καρπός αὐτῆς τῆς γύρω ἀπό τό πρόσωπο τοῦ Βαλντχάιμ ἔρευνας, εἶναι κατηγορηματικό ὡς πρὸς τό ζήτημα αὐτό. Ὁ κύριος «εἰρηνοποιός» τοῦ ΟΗΕ καί ἀρχηγός τοῦ αὐστριακοῦ κράτους ὄχι μόνο γνωρίζε, ἀλλά καί «διόρθωνε», ἐξωραΐζε τή φρικτή δραστηριότητα τῆς Βέρμαχτ στίς κατεχόμενες χώρες, στήν Ἑλλάδα πῶς εἰδικά. Ἄν ἡ «καθώς πρέπει» Αὐστρία ἐπιμένει στήν ἀμνήστευση καί στήν περιθάλψη τοῦ ἀτυχήσαντος τέκνου της, τό κάνει γιά νά ἐπουλώσει δικές της ἔνοχες μνημές καί γιά νά καλύψει τίς δικές της συνηνοχές. Τά γεγονότα ὅμως, ἀμειλίχτα, δείχνουν τό πόσο ρηχὴ εἶναι αὐτή ἡ ἀποκατάσταση τοῦ παρελθόντος, πόσο εὐθραυστη εἶναι ἡ ἀμνήστευση τῶν μεγαλύτερων ἐγκλημάτων πού ἔγιναν στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Βαρύ τό φορτίο τῶν «καθώς πρέπει»!

Πέρα, ὅμως, ἀπό αὐτά, τό βιβλίο

τοῦ Μαζάουερ εἶναι κυρίως βιβλίο ἱστορίας. Ἐπιχειρεῖ νά συντάξει τήν ἱστορία τῆς κατεχόμενης Ἑλλάδας μέ ἀρκετά εἰλικρινή καί ἐνδιαφέροντα τρόπο. Ἐκεῖνο πού σαφῶς τό κάνει νά ξεχωρίζει ἀπό ἀνάλογες προσπάθειες στό παρελθόν εἶναι ἡ ἀπόπειρα τοῦ νά ξεπεράσει τά συμβαίνοντα στόν αὐστηρά πολιτικό, διπλωματικό καί στρατιωτικό χῶρο, καί νά περιγράψει τήν κατάσταση τῆς κοινωνίας, τῶν μηχανισμῶν, τῶν πολλῶν ἀνθρώπων. Πρόθεση φιλόδοξη, πού προσκρούει, ὅμως, σέ μιᾶ σειρά ἀπό προβλήματα, τό κυριότερο ἀπό τά ὁποῖα ἔχει νά κάνει μέ τόν χαρακτήρα τῶν χρησιμοποιούμενων πηγῶν.

Στό μεγαλύτερο ποσοστό, τό βιβλίο στηρίζεται σέ στρατιωτικά ἢ διπλωματικά ἀρχεῖα τῶν ἐμπόλεμων, στόν ἐλληνικό χῶρο, δυνάμεων, γερμανικά κατὰ πρῶτο λόγο, βρετανικά, ἰταλικά στή συνέχεια. Σποραδικά συναντιοῦνται πηγές λιγότερο ἐπίσημες, κάποια ἡμερολόγια τῆς κατοχικῆς περιόδου, μερικές μαρτυρίες πρωταγωνιστῶν ἢ δευτεραγωνιστῶν, ψήγματα ἀρχεῖακῶν ὑλικῶν πού προέρχονται ἀπό ἐλληνικές ὑπηρεσίες ἢ ὁμάδες. Στή δεύτερη αὐτή κατηγορία πηγῶν δέν συναντοῦμε τή μεθοδικότητα πού χαρακτηρίζει τήν πρώτη. Τό μεθοδικό χτένισμα τῶν διαθέ-

σιμων έξω ελληνικών αρχειακών πηγών δέν περιορίζεται στην αναζήτηση στοιχείων διπλωματικής ή στρατιωτικής ιστορίας —αυτή ή φροντίδα είναι μάλλον δευτερεύουσα έδω σέ σύγκριση μέ άλλα πρόσφατα έργα γύρω από την περίοδο, λ.χ. H. Richter, H. Fleischer, Π. Παπαστράτης κλπ. — αλλά δίνει κεφάλαια ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. 'Η κοινωνική ζωή των στρατευμάτων κατοχής — γερμανικών κυρίως, μερικά στοιχεία γιά την οικονομική τους ένταξη στό χώρο, ιδεολογικές και ψυχολογικές παρατηρήσεις πάνω στίς συμπεριφορές και τίς πρακτικές τους κτίζουν ένα πλέγμα πληροφοριών πού ή ως τά τώρα ιστοριογραφία είχε εύκολα προσπεράσει. 'Εξαιτίας των ειδικών συνθηκών μέσα στίς όποιες κυοφορήθηκε τό βιβλίό —στό πλαίσιο των αναζητήσεων των κατοχικών δραστηριοτήτων του Κούρτ Βαλντχάιμ— δίνεται ιδιαίτερο βάρος στίς «έπιχειρήσεις αντίποιών», στίς τρομοκρατικές δηλαδή έπιδρομές του γερμανικού στρατού έναντίον ύποτιθέμενων ανταρτών, συνήθως χωριών και άμάχων. 'Η περίπτωση του Κομμένου Άρτας ξεχωρίζει έδω, καθώς δίνονται μέ λεπτομέρειες τόσο οί αντίδράσεις των Γερμανών πολεμιστών πού πήραν μέρος στην πολύνεκρη αυτή έπιδρομή, όσο και των κλιμακίων της διοίκησης της Βέρμαχτ πού ανέλαβαν τό μίζερο κα-

θήκον του έξωραϊσμού της τυφλής σφαγής. 'Η έφαρμογή της «τελικής λύσης», της εξόντωσης των Έβραίων της Ελλάδας, παρουσιάζεται επίσης διεξοδικά, μέ πλήθος νέων στοιχείων και λεπτομερειών.

“Ολ’ αυτά είναι ιδιαίτερα χρήσιμα, καθώς εισάγουν στην ιστοριογραφία της κατοχικής περιόδου στοιχεία κατανόησης των μηχανισμών καταστολής, των ιδεών πού τίς τροφοδότησαν και των ανθρώπων πού ανέλαβαν τή διεκπεραίωσή τους. 'Η ιστορία του κατοχικού τρόμου έχει πολύ δρόμο μπροστά της και θά χρειαστεί γενναιόδωρη βοήθεια από έπιστήμες του ανθρώπου, μέ την ψυχολογία επικεφαλής, γιά νά γίνει κατανοητή. Θά χρειαστεί επίσης και πρόσθετες πηγές, καθώς τά όσα μπορούν νά βρεθούν στίς χρησιμοποιούμενες «εύκολες» πηγές ασχολούνται μόνο μέ τή μισή πραγματικότητα. 'Η πολιτική του τρόμου έχει δύο σκέλη, τό σημαντικότερο άπο τά όποια είναι εκείνο πού άφορά τούς ύφισταμένους την πολιτική αυτή.

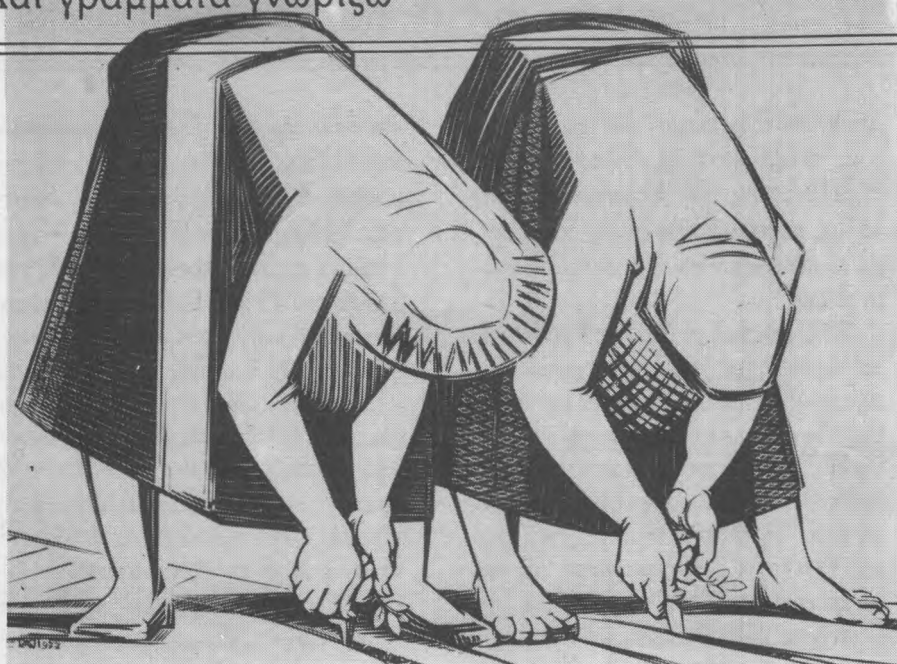
Τελικά ή μή χρήση της μάζας των διαθέσιμων γιά την περίοδο μαρτυριών — μάζα πού περιλαμβάνει, εκτός από τή διαρκώς και δυσκολότερη συλλογή προφορικών ένθυμύσεων, ένα σωμα δύο τουλάχιστον χιλιάδων δημοσιευμένων μαρτυριών, βιβλίων, άρθρων, άπολογητικών ή αυτοβιογραφικών, λογοτεχνικών ή χρονολογικών, ήμερολογίων ή πολιτικών μανιφέστων, έφημερίδων της εποχής ή των μετέπειτα περιόδων, αρχείων τοπικών ή γενικών των ελληνικών ύπηρεσιών κλπ., κλπ., και περιορίζει την έμβέλεια του έργου αλλά και προκαλεί επικίνδυνη παρέκκλιση στην τόσο προσεχτική δουλειά του Μαζάουερ. Κεντρικά της γνωρίσματα είναι ή μή διάκριση περιόδων κατά τή διάρκεια της Κατοχής αλλά και ή άδυναμία προσέγγισης των κοινωνικών — και κατ’ επέκταση των ιδεολογικών και πολιτικών— διεργασιών σέ καθεμία από τίς περιόδους αυτές.

'Η μή διάκριση περιόδων προκαλεί-

ται από την άνιση ροή πληροφοριών από την κατεχόμενη χώρα προς τά γερμανικά, άγγλικά κλπ. αρχεία. 'Ιδιαίτερα άδικημένη στό ζήτημα αυτό είναι ή πρώτη περίοδος της Κατοχής, ως την άνοιξη του 1943 δηλαδή, όποτε ή παγίωση της ξένης έπισιτιστικής βοήθειας, ή έκρηξη της ένοπλης αντίστασης και ή τροπή του πολέμου μετέβαλαν τό ενδιαφέρον των δυνάμεων γιά τόν ελληνικό χώρο. Θά χρειαζόταν ιδιαίτερη προσοχή —άλλά και διαφοροποίηση των πηγών— γιά νά ξεπεραστεί αυτό τό κενό. Στην αντίθετη περίπτωση — και ό Μαζάουερ δέν άποφεύγει τόν σκόπελο αυτό— κινδυνεύουμε νά φτάσουμε σέ εκτός εποχής γενικεύσεις, άποδίδοντας στην μία περίοδο καταστάσεις πού ισχύουν μόνο γιά μία άλλη.

'Η πείνα άποτελεί ένα καλό παράδειγμα. Οί συνθήκες του χειμώνα 1941-1942 στην Άθήνα σέ τίποτα δέν μοιάζουν μέ τίς αντίστοιχες του χειμώνα 1942-1943 στην ίδια πόλη. 'Η διεθνής βοήθεια και ή άποκατάσταση πλεγμάτων έσωτερικής άγοράς έχουν εξαλείψει τό έπισιτιστικό πρόβλημα στην δεύτερη περίπτωση. Στην ύπαιθρο, οί συνθήκες έλλείψεων του πρώτου κατοχικού χρόνου δέν μοιάζουν σέ τίποτα μέ τόν τρόπο πού οί έλλείψεις αυτές εξαφανίστηκαν τόν χειμώνα του 1943-1944, στό άποκορύφωμα των γερμανικών εκκαθαριστικών έπιχειρήσεων πού είχαν και ξεκάθαρους οικονομικούς στόχους. 'Εν τώ μεταξύ, όμως, είχε προηγηθεί ή περίοδος της άφθονίας —σέ πεδινά και όρεινά— της άνοιξης και του καλοκαιριού του 1943. Περίσδος πού, μεταξύ άλλων, βοήθησε και τή ραγδαία άνάπτυξη του άντάρτικου παρεμπιπτόντως.

'Η «μαύρη άγορά» είναι μία παράλληλη ύπόθεση. 'Η γενικευμένη και μαζικότερη «οικονομία των ανταλλαγών» του 1941-1942 είναι ένα είδος «μαύρης άγοράς», ή όποια σέ τίποτα δέν μοιάζει μέ διαδικασίες πού φέρουν την ίδια όνομασία την άνοιξη και τό καλοκαίρι του 1944. Γιά την πρώτη φάση τό «region against region» πού παρατηρεί ό

Μαζάουερ (σ. 54), ισχύει απόλυτα, γιά τή δεύτερη, όμως, όχι. Έτσι, τό πορτρέτο του «κλασικού» μαυραγορίτη, πού επικαλείται ό συγγραφέας (σ. 55), πολύ απέχει από τό νά έχει διαχρονική αξία στην κατοχική περίοδο.

Θά μπορούσαμε νά κάνουμε παράλληλες παρατηρήσεις καί γιά ζητήματα πολιτικών επιλογών καί αντιλήψεων. Ό «φιλοβρετανισμός» λ.χ. δέν είναι σταθερά τής Κατοχής, ούτε ή διάθεση γιά αντίσταση, θά τολμούσα νά προσθέσω. Ή παρακολούθηση τών διακυμάνσεων αυτών, όμως, προϋποθέτει τήν μέ ακρίβεια έσωτερική περιοδολόγηση τής εποχής καί τήν ανάδειξη τών επί μέρους μηχανισμών τής κάθε περιόδου. Οί τελευταίοι φαντάζουν απρόσιτοι χωρίς τή διεύρυνση πηγών καί έρωτημάτων καί ή άπουσία τής αντιμετώπισής τους αφήνει όφθαλμοφανή κενά. Ποιοί μηχανισμοί καί ποιές διεργασίες προκαλούν αυτό τό μαζικό κίνημα όργάνωσης τήν άνοιξη του 1943; Πώς χωρίζονται τά στρατόπεδα του Έμφυλίου στον καιρό τής Κατοχής; Πώς τρέφεται καί από πού άντλεί οικονομική ισχύ ό ΕΛΑΣ; Γιατί, τέλος, οί Έλληνες δέν πάνε έθελοντές εργάτες στη Γερμανία; Κλπ., κλπ.

Ή άδυναμία προσέγγισης τών μηχανισμών αφήνει μόνη διέξοδο τήν αυθαίρετη καί πρόχειρη έρμηνεία. Οί Έλ-

ληνες δέν πάνε έθελοντικά στη Γερμανία γιατί είναι βασικά άντιναζί, διαπιστώνει —μέ δισταγμό— ό Μαζάουερ στό τέλος του έκτου κεφαλαίου! Διαπίστωση πού άδικεί τούς πολλαπλάσιους Τσέχους, Πολωνούς, Γάλλους, Ίταλούς, Κροάτες κλπ. εργάτες πού μετανάστευσαν —σε άναζήτηση εργασίας καί μέσων επιβίωσης— έθελοντικά στην έμπόλεμη Γερμανία. Θά ήταν ίσως πιό δίκαιη μία πιό προσεκτική θεώρηση τής κατάστασης στην Έλλάδα από τό φθινόπωρο του 1942 (έποχή τής μεγάλης άναζήτησης εργατικού δυναμικού από τή γερμανική οικονομία) καί πέρα. Μήπως ή διεθνής «επιδότηση» δημιούργησε στον έλληνικό άστικό χώρο μία ιδιαίτερη —γιά τίς μέσες συνθήκες τής έμπόλεμης Ευρώπης— ευημερία; Μήπως απλώς δέν συνέφερε ή έθελοντική μετανάστευση στη μακρινή Γερμανία; Μά γιά νά τό εξετάσουμε αυτό, θά πρέπει νά ξεπεράσουμε τον διαχρονικό άφορισμό τής σελίδας 36 πού αναφέρεται σε ποσοστό άνεργίας πάνω από 50% στις εργατικές συνοικίες τών πόλεων τον χειμώνα 41-42. Σωστό ποσοστό γιά τότε, λάθος, όμως, γιά όκτώ ή δώδεκα μήνες άργότερα.

Ή κατοχική περίοδος αλλάζει, είναι ιδιαίτερα ρευστή, τό ιστορικό γίνεσθαι, τά γεγονότα καί οί μηχανισμοί πού τά τρέφουν καί τά προκαλούν κι-

νούνται μέ ταχύτητες μεγαλύτερες από τίς συνηθισμένες στον δικό μας καιρό ή σε άλλους καιρούς ειρηνικούς καί προβλέψιμους. Γιά μās τέσσερα χρόνια είναι πολύ λίγα — ιδιαίτερα στον χώρο τών κοινωνικών διεργασιών. Γιά μία περίοδο άνατροπών είναι πάρα πολλά. Ή Γαλλία ήταν τελείως διαφορετική τό 1793 άπ' ό,τι το 1788. Δέν νομίζω ότι ό καλύτερος τρόπος γιά νά παρακολουθήσουμε τίς διακυμάνσεις τής περιόδου είναι προσπάθειες σύνθεσης ειχόνων, στατικών ζωγραφικών πινάκων. Σε τέτοιες περιόδους πρέπει νά προλαβαίνουμε τήν κίνηση, τήν άλλαγή, τήν άνατροπή. Κι έδώ νομίζω ότι βρίσκεται ή μεγαλύτερη άδυναμία του έργου του Μαζάουερ. Ή άδυναμία πού όφειλεται εν μέρει στην άνισότητα τών πληροφοριών πού τό είδος τών πηγών τίς όποιες επέλεξε του επιβάλλει.

Γιά νά είμαστε δίκαιοι, πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι δέν μιλάμε γιά άδυναμίες καί άδιέξοδα του βιβλίου αυτού καί μόνο. Μιλούμε γιά τρέχοντα προβλήματα τής ιστοριογραφίας τής Κατοχής στο σύνολό της, όχι μόνο τής έλληνικής κατοχικής περιόδου αλλά καί τής αντίστοιχης πού έζησαν άλλοι λαοί. Οί έπετειακές εκδηλώσεις μέ άφορμή τά πενήντα χρόνια από τά τότε γεγονότα άποκάλυψαν άδυναμίες καί δισταγμούς σ' όλόκληρο τό πλέγμα τής ιστοριογραφίας του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Ή επικαιρότητα τών προς εξέταση θεμάτων —σε μία εποχή πού παρακολουθεί τήν άνατροπή τών σταθερών τήν όποία ό πόλεμος αυτός δημιούργησε, πού βλέπει τήν άναβίωση του φασισμού, τή ρευστότητα, ως καί τον πόλεμο σε ευρωπαϊκά έδάφη— εύθύνεται γιά τίς άδυναμίες μιάς ιστοριογραφικής προσέγγισης πού ελάχιστα ουδέτερη μπορεί νά είναι. Συγκριτικά, τό βιβλίο του Μαζάουερ είναι ίσως τό καλύτερο άπ' όσα έχουν μέχρι στιγμής ζήσει τήν επιφάνεια μιάς πολύ σύνθετης εποχής. Άπομένουν, όμως, τόσα πολλά γιά νά γίνουν....

Γιώργος Μαργαρίτης

Νάσος Βαγενᾶς

Βάρβαρες Ὠδές

Ποίηση, Κέδρος, Ἀθήνα 1992, σ. 41

ΤΟ ΘΕΜΑ. Τό βιβλίον τοῦ Νάσου Βαγενᾶ συντίθεται ἀπό 29 ὠδές. Ἡ μικρότερη ὠδή ἀποτελεῖται ἀπό μία στροφή ἐνῶ ἡ μεγαλύτερη ἀπό πέντε. Τόν θεματικό πυρήνα αὐτῆς τῆς ποιητικῆς ἐνότητας ἀποτελοῦν τά συναισθήματα ἐνός ἀνδρα, πού προκαλοῦνται ἀπό τήν ἀπουσία τῆς ἀγαπημένης. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος βασίζεται στήν ἀντιπαράθεση καί σύνθεση τῶν ἀντιθετικῶν στοιχείων: σελήνη - νύχτα, ἥλιος - φῶς, ἔρωτας (σῶμα) - θάνατος, χρόνος - αἰωνιότητα, θάλασσα - χῶμα, στέρνο (ἀνδρικό) - στήθος (γυναικεῖο). Ἡ σελήνη ἀποτελεῖ τήν ὑπέρβαση τῆς νύχτας, ὁ ἥλιος τοῦ φωτός, ὁ σωματικός ἔρωτας τήν ὑπέρβαση τοῦ θανάτου, ἡ αἰωνιότητα τοῦ χρόνου, ἡ θάλασσα τοῦ χοϊκοῦ στοιχείου.

Πιό χαρακτηριστική εἶναι ἡ ἀντιπαράθεση στέρνο (ἀνδρικό) - στήθος (γυναικεῖο), ἀπό τήν ὁποία προκύπτει, πιό φανερά, ἡ βασική σημασία τοῦ θεματικοῦ πυρήνα τοῦ βιβλίου. Τό ἀνδρικό στέρνο «γεμίζει χῶμα» (σελ. 13), «Τά χέρια μιᾶς γυναίκας πού ἀκονίζουν στό στέρνο μου/λεπίδες τῆς ἀγάπης» (20), «Ξεριζώνω αἰσθήματα (ἀπό τό στήθος μου)» (26), «αἰσθάνομαι τήν ἀνάσα (τῆς νύχτας) στό στέρνο μου» (28), «γαλάζιες λήχυθοι βουλιάζουν (στό στήθος μου)» (29).

Τό γυναικεῖο στήθος: «νέμεται τή θάλασσα» (σελ. 14) «ἄσπιλο κοριτσίστικο» (19), «δίνεις τίς πορφύρες σου ρόγες στόν πρῶτο περαστικό» (19), «φετερούγισμα τῶν κορυδαλλῶν (στό στήθος τῆς)» (20), «πέρα ἀπό τ' ἄσπρο στήθος σου πού τρεμοσβήνει» (24), «γυ-

ναῖκες δείχνουν τά σφιχτά τους στήθη» (28), «Σέρνεται (ὁ ἥλιος) στούς ἀμμόλοφους τοῦ στήθους σου» (31).

Ἀπό τή *Βιογραφία ἀκόμη*, τή δεύτερη ποιητική συλλογή τοῦ Βαγενᾶ (1978), τό ἀνδρικό στήθος συνδέεται μέ τό χοϊκό στοιχείο, ἀφοῦ τό βλέπουμε νά «γεμίζει χῶμα». Ἀπό τήν ἐρωτική τυραννία ἡ ἀναπνοή τοῦ ἀνδρα κόβεται. Στήν παρούσα συλλογή τό ἄρρεν ὑποκείμενο φτάνει στό σημεῖο νά εὐχηθεῖ νά «ξεριζωθῶν τά αἰσθήματα» ἀπό τό στήθος του, γιά νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν ὀδύνη τῶν ἀναμνήσεων καί νά ἀναπνεύσει ἐλεύθερα.

Ὅσο γιά τό γυναικεῖο στήθος, μᾶς δίνεται ὡς σύμβολο μιᾶς πλατωνικῆς ἐξιδανίκευσης καί κρατᾶ τίς ιδιότητες ἐνός ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ σέ σχέση με τήν ὕλιστική πραγματικότητα πού περιβάλλει τόν ποιητή. Ὁ ἀνδρας, ἐδῶ, εἶναι ὁ δυναμικός φορέας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπιθυμεῖ νά εἶναι αὐτός ὁ μοναδικός κάτοχος τῶν θεληγῆτρων τῆς. Ἀντίθετα, ἡ γυναίκα εἶναι ὁ ἀδύναμος φορέας τῆς φύσης. Ὁφείλει νά κρατᾶ τό ρόλο τῆς ἐρωμένης (χωρίς νά μιανθεῖ ἀπό τήν ἐπιμειξία μέ ἄλλους ἀνδρες) καί τό ρόλο τῆς μητέρας (πού εἶναι ἡ ἐξιδανίκευση τῆς ἀγιότητας).

Αὐτό τό τελευταῖο στοιχείο, δηλαδή ἡ ἀντίθεση ἀνδρα καί γυναίκας (ὡς μητέρας-ἐρωμένης), γίνεται ιδιαίτερα φανερό στό ποίημα ἀρ. VIII (σ. 20). Ἡ μητέρα ταυτίζεται μέ τή θάλασσα καί ἡ ἐρωμένη μέ τήν παρθενικότητα («φετερούγισμα κορυδαλλῶν στό στήθος τῆς»). Καί οἱ δύο ιδιότητες συνδυασμένες στήν προσωπικότητα μιᾶς γυναίκας ὁδηγοῦν τόν ἀνδρα στήν ὑπέρβαση τῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία δέν παύει,

ὡστόσο, νά εἶναι κοφτερή, ματωμένη, ἐπικίνδυνη («Τά χέρια μιᾶς γυναίκας πού ἀκονίζουν τό στέρνο μου /λεπίδες τῆς ἀγάπης»). Ἔτσι τό γυναικεῖο στήθος καί ὅταν ἀκόμα ἀναγορεύεται σέ σύμβολο (τοῦ θηλασμοῦ καί τοῦ κάλλους), τό ἀνδρικό στέρνο δέν παύει νά κινδυνεύει καί νά ἀπειλεῖται.

Τέλος ἡ γυναίκα, ὅπως καί ἡ σελήνη ὁδηγοῦνται στήν τελική ἔκλειψη, ἀφήνοντας πίσω τους σκοτάδι (ποίημα ἀρ. XI, σ. 24). Ὅταν φθίνει ἡ αἰσθησιμότητα τῆς γυναικεῖας παρουσίας ἡ σελήνη ταυτίζεται μέ τή λάμψη τοῦ μηδενός.

Ὁλόκληρο τό βιβλίον θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ἓνα εἶδος δραματικοῦ μονολόγου, ἀφοῦ σέ περισσότερα ἀπό τά μισά ποιήματα ὁ λόγος ἐκφέρεται σέ δεύτερο ἐνικό. Τό ποιητικό ὑποκείμενο ἀπευθύνεται σέ ἓνα γυναικεῖο πρόσωπο, τό ὁποῖο αἰσθάνεται κανεῖς ὅτι εἶναι παρόν στό ποίημα, χωρίς ὡστόσο νά μιλάει. Τά ὑπόλοιπα ποιήματα, μολονότι δέν ἀπευθύνονται στή γυναίκα, εἶναι σάν νά ἐκφωνοῦνται μπροστά σέ αὐτήν. Οἱ εἰκόνες τῆς νύχτας καί τῆς σελήνης, πού ἀφθονοῦν στό βιβλίον, χρησιμοποιοῦνται τόσο κυριολεκτικά (ὡς φυσικές εἰκόνες) ὅσο καί μεταφορικά (ὡς σύμβολα).

Η ΤΕΧΝΙΚΗ. Ὁ Ἰταλός ποιητής καί κριτικός Giosue Carducci (1835-1907) ἐξέδωσε τήν ποιητική συλλογή *Βάρβαρες ὠδές* τό 1877, τίς *Νέες βάρβαρες ὠδές* τό 1882 καί τίς τρίτες *Βάρβαρες ὠδές* τό 1889. Ὁ Καρντούτσι δικαιολόγησε τόν τίτλο τῶν ποιημάτων του, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἔχουν τήν πρόθεση

της επαναστατικής προσωδίας, αλλά ταυτόχρονα δήλωνε ότι φιλοδοξούσαν να αποκαταστήσουν, καθώς ήταν συνθεθειμένα, τούς ρυθμούς και τή μορφή της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής ποίησης. Ο Καρντούτσι δέν είχε τή δυνατότητα να έγκαταλείψει τίς αρχές της τονικής προσωδίας, πάνω στίς όποιες στηριζόταν ή σύγχρονη μέ αυτόν λυρική ποίηση. Κατόρθωσε, ώστόσο, να εφαρμόσει και να επαναπροσδιορίσει μέ επιτυχία τή ρυθμική σύνθεση του λατινικού στίχου.

Έτσι εφαρμόσε τήν άλκαϊκή στροφή, πού είναι ανάλαφρη, εύλυγιστη, δονούμενη· τή σαπφική στροφή, πού είναι επιβλητική, έντονη και στομφώδης· τήν ασκληπιάδεια μέ τήν κομφότητα και τή φαντασία· και τήν ιαμβική στροφή, πού χαρακτηρίζεται από ρυθμικό οίστρο. Τό ποιήμά του «Στή Νίκη» είναι γραμμένο σέ άλκαϊκή στροφή, τό ποιήμά του «Στίς χήνες του Καπιτωλίου» σέ σαπφική στροφή, ή «Φαντασία» σέ ασκληπιάδεια και τό «Άσμα του Μαρτίου» σέ ιαμβική στροφή. Καί τά τέσσερα ποιήματα άνήκουν στίς *Odi Barbare*.

Ο Καρντούτσι μέ τίς καινοτομίες αυτές, πού είχαν ώς σκοπό να ανανεώσουν τήν ιταλική ποίηση της εποχής του, έγκατέλειψε τή μουσική συμμετρία των ρομαντικών και τόνισε τή λυρική και ρυθμική σύνθεση των στροφών σ' ένα είδος «πολύτροπου άρμονίας», ανάλογης ώς ένα βαθμό μ' εκείνη του Κάλβου, ό οποίος είχε δανειστεί τά μέτρα της ιταλικής νεοκλασικής ποίησης του 18ου αιώνα στίς δικές του 'Ωδές. Μέ τίς *Βάρβαρες ώδες* του Καρντούτσι αρχίζει μιá νέα εποχή για τήν ιταλική ποίηση. Τά ποιήματα αυτά είχαν τέτοια επίδραση στους συγχρόνους του, ώστε άρχισε ή σταδιακή υποχώρηση των πατροπαράδοτων μετρικών σχημάτων και οι 'Ιταλοί ποιητές πλέον άναζητούσαν και άλλες πιό ρηξικέλευθες λύσεις.

Αυτή ή ιστορική άναδρομή χρησι-

μεύει όχι μόνο γιατί έχει άμεση σχέση μέ τά ποιήματα του Βαγενά, αλλά και για να γίνει σαφές ότι ή επιστροφή στον παραδοσιακό έμμετρο στίχο, πού εύαγγελίζονται όρισμένοι ποιητές και κριτικοί του καιρού μας, μάς πηγαινει πίσω κι από τόν Καρντούτσι. Η επίκληση της παραδοσιακής προσωδίας, τήν εφαρμογή της οποίας προσπαθούν να διαφημίσουν ώς καινοφανή, δέν έχει παρά ένα και μοναδικό αποτέλεσμα: άποδεικνύει τήν έλλειψη επαρκούς γνώσης της ιστορικής εξέλιξης της μετρικής τέχνης.

Ο Νάσος Βαγενάς, βαθύς γνώστης της μετρικής παράδοσης, επιδιώκει μέ τήν ποίησή του να άπομακρυνθεί τόσο από τήν πιστή άναπαραγωγή της παραδοσιακής προσωδίας, αυτή των ρετρόποιητών, όσο και από τήν άμετροέπεια και τήν άσυδοσία του ελεύθερου στίχου, όπως εφαρμόζεται (άκριτα) από τούς συγχρόνους του ποιητές πού άγνοούν τή μετρική τέχνη. Προσπαθεί να επιτύχει μιá πειθαρχία ανάλογη, αλλά όχι ίδια, μέ εκείνη του έμμετρου στίχου. Η φράση «ανάλογη, αλλά όχι ίδια» θά πρέπει έδω να προσεχθεί ιδιαίτερα. Καί τούτο γιατί καμιά προσπάθεια πειθαρχημένης ποιητικής έκφρασης σήμερα, αν θέλει να είναι πραγματικά ενδιαφέρουσα, δέν μπορεί να επιτευχθεί μέ τήν άπλή επιστροφή στους παρωχημένους τρόπους της παραδοσιακής

—δηλαδή της έμμετρης— ποίησης. Η πειθαρχία της ελεύθερης στιχουργίας του Βαγενά έγκειται στην προσπάθεια της άνεύρεσης ενός στίχου μέ ρυθμό, πού να άναπαραγάγει, σύμφωνα μέ τά προσωδιακά δεδομένα του καιρού μας, κάτι άνάλογο μέ τήν πειθαρχία του έμμετρου στίχου. Παράλληλα, ό ποιητής δέν έχει πάψει να εφαρμόζει τόν έμμετρο όμοιοκατάληκτο στίχο. Δείτε στην παρούσα συλλογή τά ποιήματα «Πρελούδιο» (σελ. 9), «Adagio» (σελ. 11) και «Lento» (σελ. 41). Ο έμμετρος, όμως, στίχος του δέν είναι ταυτόσημος μέ τόν παλιό έμμετρο στίχο, αλλά άνανεωμένος, γιατί είναι ζυμωμένος μέ τήν έμπειρία του ελεύθερου στίχου.

*

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ. Οι *Βάρβαρες ώδες* του Βαγενά άποτελούνται από 29 άυτοτελή ποιήματα, τά όποια, ώστόσο, καθώς είναι λιγότερο ή περισσότερο όμόθεμα και συμπληρωματικά, άποτελούν ένα συνθετικό ποιήμα. Η πειθαρχία τους συνίσταται στην σύνθεση των ποιημάτων σέ ελεύθερο στίχο, ό οποίος, όμως, άναπτύσσεται σέ στροφική όργάνωση. Κάθε ποιήμα, δηλαδή, άποτελείται από έναν άριθμό στροφών —τετράστιχων ή πεντάστιχων— μέ συμμετρικούς στίχους στην κάθε στροφή, αλλά μέ έλεύ-

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ: Η Πάσιον 'Ιωάννα (Τό γέμισμα)
ΦΡΑΝΣΟΥΑ ΡΑΜΠΕΛΛΑ: Γαργαντούας

ΚΑΙΗ ΤΣΙΤΣΕΛΗ:

Τό ψωμί

ΑΛΜΠ. ΣΑΒΙΝΙΟ:

Πάσα στην Άθήνα

ΑΛΜΠ. ΜΟΡΑΒΙΑ:

Ο άσπύργιος

ΔΗΜ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ:

Λαχανόφυτο

Α. ΤΟΑΣΤΟΙ:

Άνα Καρόνα

ΛΑΥΡΑΣ:

Έστιατόριο

ΣΤ. ΣΤΡΑΤΙΕΒ:

Τά Περσέτες

ΜΠΡΙΓΙΑ ΣΑΒΑΡΕΝ:

Περί γέσιους

ΝΙΚ. ΔΗΜΟΥ:

Μαγδαλιές

Π. ΝΙΡΒΑΝΑΣ:

Χρονολόγισμα

ΓΙΑΡ. ΧΑΣΕΚ:

Τό γέμισμα του Σβετι

Π. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ:

Χορογραφία

ΑΧ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ:

Φαγγό

ΝΑΝΑ ΗΣΑΪΑ:

Η νεομίτα

Η γεύση της γραφής

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΡΟΓΕΙΝ ΚΑΙ ΠΙΝΕΙΝ

Z. K. ΥΕΜΑΝ: Άνάποδο. ΙΓΝ. ΦΟΥΝΤΕΒΕΝΤΟΥΡΑ: Έπιστολή.
ΜΠ. ΣΑΒΑΡΕΝ: Ο καρός. ΦΟΡΤΟΥΝΙΟ: Γαστρονομία. Ρ. Ε. ΡΑΣΠΕ:
Βαρύς Μινγκέουζεν. ΧΡ. ΧΑΡΤΟΜΑΤΕΙΑΣ: Τά γεύματα. ΜΑΡΙΑ
ΧΑΡΑΜΗ, ΝΙΚ. ΣΙΔΕΡΗΣ: Η τέχνη του τρώγειν. ΑΦΙΗΨΕΙΣ: Η
τροφή από βουλό και τήν προσοργιστή ζωή. Φ. Δ. ΔΡΑΚΟΝΤΑΒΛΙΔΗΣ: Η
'Usage... Α. ΑΦ. ΝΤΟΝΤΕ: Οί σφοδρές. Ν. ΧΑΪΤΟΦ: Τά καπέλα. Η
πρώση των βελών. ΜΠ. ΣΑΒΑΡΕΝ: Η λέξηση. Άρρωστοί. Σ. ΖΕΡΒΑ-
ΚΑΚΗ: Στά στίχοι. ΠΑΡΑΕΠΙΘΟΜΕΝΑ. Ειδήσεις του 1936. ΤΑ ΦΥΛ-
ΛΑ. Γράφουν οι: Τ. Γουέλλης, Χ. Κ. Μουρίση, Κ. Μουρούσης.

θερο κι όχι έμμετρο ρυθμό.

Ο τελευταίος στίχος τής κάθε στροφής είναι μικρότερος από τούς υπόλοιπους, ούτως ώστε κάθε στροφή να έχει ένα είδος κλεισίματος, κατακλείδας. Η κατακλείδα έχει περισσότερο ένα δραματικό ρυθμικό αποτέλεσμα παρά ένα πρόδηλο νοηματικό βάρος. Ο τελευταίος στίχος μιās στροφής δέν αποτελεί πάντοτε τό τέλος μιās συντακτικής πρότασης, αλλά συχνά ή πρόταση (και συνεπώς τό νόημα τών στίχων πού προηγήθηκαν) συνεχίζεται και στην επόμενη στροφή. Υπάρχει, δηλαδή, ένα είδος στροφικού διασκελισμού, ό όποιος, σε συνδυασμό μέ τούς συχνούς διασκελισμούς μέσα στό πλαίσιο τής στροφής, αυξάνει τήν προσωδιακή ενέργεια του ποιήματος.

Στό γλωσσικό επίπεδο ό Βαγενάς προσπαθεί να συνδυάσει κάποιες λόγιες ή δοκιμιακές εκφράσεις μ' έναν έντονο κάποτε λυρισμό. Μέ τόν τρόπο αυτό ό ποιητής εντάσσει στό ποιητικό σώμα αυτό τό έτερογενές και απειθάρχητο υλικό, δηλαδή τίς μή ποιητικές λέξεις και εκφράσεις μ' έναν τρόπο ιδιαίτερα επιτυχή. Νά όρισμένα παραδείγματα: «τό σώμα σου αποτελεί τμήμα τής αλήθειας», «αλλά για τό θέμα αυτό μιλάω παρακάτω / διεξοδικότερα», «ή μάλλον / άκριβώς επειδή είναι πεζό», «Ξενυχτώ / έκτίοντας τόν έρωτα», «βαθιές ενστάσεις άλλεπάλληλες / τής αιωνιότητας απορρίπτοντας», «Η σιωπή σου / υπόκωφη τήν υποσκάπτει», «και όμίχλες περασμένων χρήσεων». Τέτοιες εκφράσεις υπήρχαν και σε προηγούμενες συλλογές του, όμως σε στίχους πιο ελεύθερους από αυτούς τών Βάρβαρων ώδων. Έδω, καθώς εντάσσονται σε στροφές, αποκτούν μιá περισσότερο ειρωνική διάσταση.

Αυτή τήν πρόθεση, όπως τήν εκθέσαμε προηγουμένως, είχε και ό Άμερικανός ποιητής Γουάλας Στήβενς. Ένισχυσε, δηλαδή, τόν τόνο και τή μουσικότητα του στίχου του μέ στοιχεία προφορικότητας και μέ μιá γλώσσα δια-

νοητική, οδηγώντας τήν ποίησή του στό μεταίχμιο του τραγικού μέ τό ειρωνικό. Ο Βαγενάς επιχειρεί μιá ανάλογη σύμμιξη μέ εκείνη του Στήβενς. Θα εντόπιζα τή συγγένεια αυτή σε έξι κοινά σημεία: α) στον άφηρημένο υπαινιγμό, β) στό διανοητικό στοιχείο (πού παλαιότερα καταλογίστηκε έσφαλμένα στον Βαγενά ως έγκεφαλικό), γ) στις τολμηρές μεταφορές πού έχουν, μάλλον, πρόθεση ποιητικής καλαισθησίας (συνηχήσεις, όμοιχίες, παρομοιώσεις) παρά σημασιολογικής προέκτασης, δ) στον αίνιγματικό, αυτόνομο στίχο, ε) στη χρήση προφορικών, λόγιων ή δοκιμιακών εκφράσεων, πού μέ τήν κατάλληλη έπεξεργασία αποβάλλουν τήν κοινόχρηστη σημασία τους και στ) στην κοσμοθεωρία τών δύο ποιητών, πού θα τής ταίριαζε ό χαρακτηρισμός του «γήινου μυστικισμού». Φυσικά υπάρχουν και πολλές διαφορές, μέ κύρια τό γεγονός ότι ό Γουάλας Στήβενς είναι κατ' έξοχήν στοχαστικός ποιητής, ενώ ό Βαγενάς κατ' έξοχήν έρωτικός.

Τό «Lento», τό τελευταίο ποίημα τών Βάρβαρων ώδων, θυμίζει έντονα τό ποίημα του Στήβενς «The Virgin Carrying a Lantern», ή καλύτερα είναι γραμμένο πάνω στό στροφικό σχήμα και τή ζευγαροπλεκτή όμοιοκαταληξία του. Άλλά και σε άλλα ποιήματα θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε διακειμενικές αναφορές στον Στήβενς, τίς όποιες ό Βαγενάς όχι μόνο δέν τίς καμουφλάρει, αλλά, αντίθετα, θα έλεγε κανείς ότι τίς επιδεικνύει. Παραδείγματος χάριν, στην ώδή άρ. XII (σ. 25), ό στίχος «Ίσως ή αλήθεια να έξαρτάται από μιá / βόλτα στη λίμνη» αναπαράγει τό στίχο του Στήβενς «Ίσως / ή αλήθεια να έξαρτάται από έναν περιπάτο γύρω από τή λίμνη» (Δείτε τήν ένότητα του Στήβενς «Σημειώσεις για έναν υπέρτατο μύθο», ποίημα άρ. VII), σε σχέση βέβαια μέ άλλα συμπραζόμενα. Θα έλεγα ότι τελικά ό Βαγενάς με-

τέφερε τό πνεύμα του μεγάλου αυτού Άμερικανού ποιητή στην Ελλάδα, πλουτίζοντας μέ νέες ποιητικές έμπειρίες τήν ποίησή μας, όπως στό παρελθόν ό Σεφέρης μετέφερε τόν Έλιοτ, ό Έλύτης τόν Έλυάρ, ό Σαραντάρης τόν Ούγκαρετί, ό Γκάτσος τόν Λόρκα.

Δέν θα πρέπει να μείνει άσχολίαστη και ή αναφορά του Βαγενά στον Φιλύρα, στην ώδή άρ. Χ (σελ. 22-23). Η ώδή του Βαγενά περιέχει αναφορές πού δηλώνουν τήν πρόθεσή του να συνεχίσει τό ποίημα του Ρώμου Φιλύρα «Η σελήνη». Κάτι τέτοιο γίνεται φανερό όχι μόνο από τόν στίχο του Φιλύρα, πού χρησιμοποιεί ως μότο στό έν λόγω ποίημα, αλλά και από τήν άπαριθμηση επιθέτων κατά τήν προσφώνηση τής σελήνης, πού αναπαράγει τήν ανάλογη άπαριθμηση του Φιλύρα. Και ακόμα πιο φανερή γίνεται ή συγγένεια μέ τήν οικειοποίηση από μέρος του Βαγενά ενός όλόκληρου στίχου του Φιλύρα: «Προαιώνια, πρόκοσμη, προκατακλυσμαία», ό όποιος αποτελεί τό πλέον άπτό σημείο έπαφής ανάμεσα στα δύο ποιήματα.

Είναι φυσικά αυτόνομη ό τι τό ποίημα του Φιλύρα είναι γραμμένο σε έμμετρο στίχο μέ ρίμα, ενώ του Βαγενά σε ελεύθερο στίχο, άνομοιοκατάληκτο. Και για όσους όνομάζουν ακόμα «αντιγραφές» τά δάνεια, θα πρέπει να τονίσουμε ότι και ό Φιλύρας δανειζεται τή ρητορική ανάπτυξη του ποιήματός του από τόν όμηρικό ύμνο στη σελήνη, επιβεβαιώνοντας τήν άποψη πού θέλει τή λογοτεχνία ως ένα διακειμενικό παλίμψηστο.

Νομίζω ότι έγινε φανερό, από τά επιχειρήματα πού παρέθεσα, ότι οι Βάρβαρες ώδες του Βαγενά, μέ τήν έμπνευσμένη τόλμη τους, τή δουλεμένη τεχνική τους και τό πλήθος τών αναφορών στην ελληνική και ξένη ποιητική παράδοση, θα πρέπει να θεωρηθούν ένα ύψηλό ποιητικό επίτευγμα.

Θανάσης Ντόκος

Ρέα Γαλανάκη

Θά ύπογράφω Λουί

Έρωτας καί πολιτική ενός ύστερου ρομαντικού

Η ά σās μιλήσω για τό τελευταίο βιβλίο της Ρέας Γαλανάκη — τό μυθιστόρημα *Θά ύπογράφω Λουί*. Δέν θά αναφερθώ στο ιστορικό πρόσωπο, τόν Άντρεά Ρηγόπουλο. Θά άγνοήσω, ή μάλλον θά κάμω πώς άγνοώ, τήν ιστορική βάση, τό πρόσωπο πού ύπήρξε, τά πραγματικά δεδομένα. Τό βιβλίο, άλλωστε, αυτοχαρακτηρίζεται μυθιστόρημα. Θά άσχοληθώ μέ τόν μυθιστορηματικό ήρωα Λουί καί άς ύπενθυμίσω ότι ή 'πλαστότητα' τής μυθιστορίας, κάθε μυθιστορίας, είναι τόσο αληθοεπής όσο καί ή 'πραγματικότητα' τής ιστορίας.

Προτού προχωρήσω, μιά παρένθεση. Θέλω νά εκμυστηρευτώ πώς ύπάρχουν δύο ύποκειμενικοί λόγοι πού κάνουν τό μυθιστόρημα τουτο νά είναι για μένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον καί άγαπητό. 'Αφ' ενός τό ότι γεννήθηκα στην Πάτρα καί είχα τήν καλή τύχη νά μεγαλώσω έδω, σέ μιά εποχή οικιστικά είδυλλιακή, όταν ή πόλη έλάχιστα άπειχε από τό δυτικότροπο άστου του τέλους του 19ου αιώνα πού περιγράφεται στο βιβλίο. 'Αφ' έτέρου ή μορφή του Άντρεά Ρηγόπουλου, πού χαρακτήρηκε στη μνήμη μου, έδω καί πολλά χρόνια, στην έφηβεία, όταν διάβασα ή άκουσα γι' αυτόν — δέν θυμάμαι τίς πηγές μου — κάποιες σκόρπιες μόνο πληροφορίες, έλάχιστες, αλλά ικανές νά έξάψουν τότε τή φαντασία μου. Αυτά τά έξομολογητικά — έμπιστευτικά από Πατρινό σέ Πατριούς. Κλείνει ή παρένθεση. "Ας άφήσουμε τόν Ρηγόπουλο κι άς γυρίσουμε στο μυθιστόρημα καί τόν Λουί.

Τό βιβλίο της Ρέας Γαλανάκη είναι μιά διπλή νεκρολογία, γραμμένη τίς παραμονές δύο θανάτων. Είναι πρώτα μιά 'αυτονεκρολογία' του άφηγητή Λουί, ρομαντικού συνωμότη, επαναστάτη, πολιτικού καί έραστή, πού γράφεται λίγες μέρες πρό τής αυτοχειρίας του. Είναι άκόμη ένας έπικηδεις λόγος για έναν θνήσκοντα στα τέλη

του 19ου αιώνα ρομαντισμό — δηλαδή για έναν τρόπο νά πολιτευόμαστε στον δημόσιο βίο, άνάλογο καί συναφή μέ τόν τρόπο πού έρωτευόμαστε στον ιδιωτικό: μέ πάθος, πεποίθηση καί έμμονή. Ταυτόχρονα, τό βιβλίο τουτο, πού γράφεται καί εκδίδεται έκατό χρόνια ύστερα από τόν θάνατο του ήρωά του, ένω άποτίει νοσταλγικό φόρο τιμής στα εύγενή ρομαντικά πάθη του 19ου αιώνα, σημειώνει μέ τόν δικό του ύπαινικτικό ή άνομολόγητο τρόπο τήν έκπτωση του έρωτα καί τής πολιτικής, δηλαδή του ιδιωτικού καί δημόσιου πολιτεύεσθαι, στα τέλη του δικού μας αιώνα. "Ετσι, τό βιβλίο έχει μιά επίκαιρη σημασία. Δέν είναι, ή δέν είναι άπλως, μιά άναστήλωση, μυθιστορηματική βιογραφία ή ιστορικό μυθιστόρημα. "Αν είναι ή μελέτη του ήθους μιās παλιάς ή παρωχημένης εποχής, είναι συνάμα ή σιωπηρή ύπογράμμιση τής άπουσίας πάθους, έρωτικού είτε πολιτικού, στην εποχή μας. "Αν δέν αναφέρεται άμεσα, θίγει έμμεσα — άν δέν θίγει έμμεσα, προκαλεί άναπόφευκτα τή σκέψη καί έγείρει τήν άπορία μας για δικές μας θλιβερές πραγματικότητες καί έλλείψεις.

Μίλησα για συνάφεια καί άναλογία του έρωτικού μέ τό πολιτικό. Πιστεύω πώς ή παράλληλη ανάπτυξη αυτών των δύο στοιχείων, πού προσομοιάζουν κατά τήν κοινή ρομαντική τους ουσία, άποτελεί τήν οργανωτική αρχή του βιβλίου, τήν αρχική σύλληψη, τή βάση στην όποία εκπονείται, καί τή βάση μιās άσφαλούς έρμηνείας. 'Η συμβολή έρωτικού καί πολιτικού δίνει στο μυθιστόρημα μεγάλη συνοχή — τόση πού, από μιά άποψη, νά άπειλείται ή λογοτεχνική του πειστικότητα. Θέλω νά πω, ή όμαλή συνεκφορά τής δημόσιας καί τής αυστηρά περιχαρακωμένης ιδιωτικής ζωής του Λουί μπορεί νά άφήσει σέ άναγνώστες τήν έντύπωση ότι τό έργο είναι στατικό, στερείται αντιθέσεων καί έντάσεων, πού μόνες αυτές, καθώς μιά σχολή μάς έχει μάθει, έξασφαλίζουν τή λογοτεχνική ισχύ.

"Αν οι έντάσεις είναι άπαραίτητα στοιχεία λογοτεχνικότητας, άν τίς δεχτούμε ως άναγκαίες προϋποθέσεις λογοτεχνικής ισχύος, τότε άς δοκιμάσουμε νά τίς

* Όμιλία πού εκφωνήθηκε στις 24 'Ιανουαρίου 1994 στη Δημοτική Πινακοθήκη Πατρών, σέ εκδήλωση πού όργάνωσε ό Δήμος Πατρέων για τή συγγραφέα Ρέα Γαλανάκη.

ἀναζητήσουμε ἄλλοῦ. Ὅπως δὴποτε τό παιχίδι τοῦ Λουί δέν παίζεται μεταξύ ἐρωτικῆς καί πολιτικῆς δραστηριότητος. Ὁ Λουί δέν διχάζεται καί δέν δοκιμάζεται μεταξύ τῶν δύο. Τίς θεωρεῖ ἀπολύτως συμβατές, ἀδελφές καί ἐναλλάξιμες.

«Ἡ ἐπιθυμία μου γιά σένα», λέει στή Λουίζα, «ἐντασσόταν στήν ἀναζήτηση τοῦ πῶ καθαροῦ, τοῦ ἰδεώδους, τοῦ ἀπόλυτου. Ὁ ἐρωτάς μου δέν ἀντέφασκε μέ τό πουριτανικό ἐπαναστατικό πνεῦμα πού μέ διακατέχει». Καί ἄλλοῦ: «Τά ὠραία χεῖλια ἐνός ἐρωτευμένου ἤ μήπως τ' ἀνελέητα ἐνός ρήτορα; Τίποτα δέν ἀλλάζει ἄν ἀνταλλάξεις τά ἐπίθετα καί πείς τά ὠραία χεῖλια ἐνός ρήτορα καί τ' ἀνελέητα ἐνός ἐρωτευμένου».

Δέν θά 'ταν ἐπισηφάλης νά ὑποθέσουμε ὅτι πολιτεύεσθαι καί ἐρωτεύεσθαι εἶναι γιά τόν Λουί σύμφυτες καί ὁμόλογες δραστηριότητες, δέν ἀντιτίθενται καί κατά συνέπειαν δέν δημιουργοῦν ἐντάσεις. Ἄν εἶναι σκόπιμο νά βροῦμε ἀντιθέσεις, ἄς τίς ἀναζητήσουμε ἐντός τῶν παραλλήλων παθῶν τοῦ Λουί: Μεταξύ μιᾶς πρωτο-ρομαντικῆς πνευματικῆς του τάσης γιά τό ἰδεώδες καί τό ἀπόλυτο, καί μιᾶς ὑστερο-ρομαντικῆς γνώσης, ἀμφιβολίας ἢ δυσπιστίας σχετικά μέ τήν καθαρότητα ἢ ἀντοχή τούτων τῶν ἰδανικῶν:

«Ἄν εἶναι θεμιτή ἡ ἠδονή», γράφει στή Λουίζα, «πρέπει νά εἶναι θεμιτή καί ἡ ἀμφιβολία μας γιά δαύτην... δέν θά 'χα λόγο νά ξεκινήσω τοῦτο τό χειρόγραφο ἐάν ἐκ βαθέων δέν ἀμφέβαλα γιά τούς αὐτάρχεις τῶν ἐπαναστάσεων, γιά τούς αὐτάρχεις τῶν γραπτῶν τους, γιά τούς αὐτάρχεις τῶν ἐρώτων τους». «Στά ἔργα μου ὁ ἐρωτάς ἦταν νεανικός, ἐξιδανικευμένος, καί μετά βίας ἀποκατέληγε στήν εὐτυχία· ἐν τούτοις γνώριζα καλά πῶς ἡ ζωὴ δέν ἐπιτρέπει τέτοιες ὑπεραπλουστεύσεις. Ἡ δέ πολιτικὴ ἦταν κι ἐκεῖ τόσο βρώμικη ὅσο εἶναι στήν πραγματικότητα».

Ἐκπροσωπεῖ λοιπόν ὁ Λουί τήν αὐτοσυνειδησία, τή στερνὴ γνώση ἢ τήν κόπωση τοῦ ρομαντισμοῦ (μιὰ κόπωση πού εἶναι ἤδη ἐμφανὴς στό ρομαντικό κίνημα ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1820), γι' αὐτό καί τόν χαρακτηρίζω ὑστερο-ρομαντικό, ἐνῶ ταυτόχρονα δέν μπορεῖ νά ἀπεμπολήσει, νά ἀπαρνηθεῖ τόν ἀνόθευτο πρωτο-ρομαντισμό του, τὴ ρομαντικὴ μνήμη, γι' αὐτό ἄς τόν χαρακτηρίσουμε ἀργοπορημένο ρομαντικό.

«Δέν ἀπαρνοῦμαι, Λουίζα, τόν ρομαντισμό μου. Μιλῶ γιά τήν ἀπόρριψη παλαιῶν συμβάσεων, τήν παρατήρηση τῆς φύσης καί τήν ταύτιση μαζί της, τήν πνοὴ τοῦ ἀπειροῦ στό τετελεσμένο, τὴ φαντασία πού ἐνοικεῖ στήν ὕλη μας, τίς χαώδεις ἀντιφάσεις, τήν ἐξιδανικευση τοῦ ἐρωτα καί τοῦ θανάτου. Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους δέν ἀπαρνοῦμαι καί τόν τρόπο πού σ' ἀγάπησα».

Ἡ ἔνταση μεταξύ ὁράματος καί διάφευσης, ἐξιδανικευσης καί πραγματικότητας, συνιστᾷ μιὰ ἔνταση τοῦ μυθιστορήματος, ὅχι ἰδιαίτερα ἰσχυρὴ, γιὰ τὰ ἀντιτιθέμενα στοιχεῖα εἶναι ἑτεροβαρῆ καί ἀνισοδύναμα. Ἡ ἐμπειρία τῆς κόπωσης τῶν ρομαντικῶν ἰδεῶν (τῆς πολιτικῆς ὡς μέσου ἀπελευθέρωσης τῶν κοινωνιῶν, τοῦ ἐρωτα ὡς μέσου, ἀπόλυτου μέσου, ψυχικῆς ὁλοκλήρωσης τοῦ ἀνθρώπου), ἢ αἴσθησις τῆς ἐξάντλησης αὐτῶν τῶν σύστοιχων οὐτοπιῶν βαραίνει ἀφόρητα στή συνείδηση τοῦ Λουί, ἀποχρωματίζει τό ὄραμά του, στραγγίζει τίς δυνάμεις του, καί θά τόν ὀδηγήσει στήν αὐτοχειρία —ἐκατό χρόνια μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Ὁ ρομαντικὸς Λουί θά σταθεῖ ἀπροετοίμαστος καί θά φοβηθεῖ τόν ἀνερχόμενο ρεαλισμό ἔτσι ὅπως ἐμεῖς οἱ ρεαλιστές τρέμουμε στά τέλη τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἕναν ἐπερχόμενο θηριώδη κυνισμό. Θά διερωτηθεῖ ἄν τό τέλος τοῦ ρομαντισμοῦ σημαίνει γιά τό ἔργο του ἕνα ἀχρηστευμένο, καθῶς λέει, ὄπλοστάσιο ρητορικῆς. Θά ἀναρωτηθεῖ: «Τελειώνει ὁ ρομαντισμός. Τελειώνει κι ἕνας τρόπος νά ἐρωτεύομαστε. Τελειώνουν ὅμως;» Ἄν πιστέψει τό βιβλίον, ὁ ἀναγνώστης θά πει πῶς ναί, τελειώνουν. Γιὰ τὸ ὅλο τό βιβλίον εἶναι αὐτὴ ἡ αἴσθησις τοῦ τέλους. Μέ αὐτὰ τὰ δεδομένα δέν μποροῦμε νά μιλάμε γιά ἀντιφερόμενες δυνάμεις καί ἐντάσεις. Φαίνεται πῶς αὐτὰ τὰ ἐρμηνευτικά σχήματα δέν εἶναι πρόσφορα γιά τὴ μελέτη ἐνός ἐπικηδέιου λόγου, μιᾶς ἀνακεφαλαίωσης, ἐνός ἀπολογισμοῦ. Τό ἄθροισμα μιᾶς ζωῆς τείνει καταστατικά στήν ἀμβλυνοση ἢ ἄρση τῶν ἀντιθέσεων καί στήν ἀνάδειξη ἐνός ἐνιαίου καί συνεποῦς ὄλου. Αὐτό τό ὁμαλό συνεχές καί συνεπές τοῦ βίου τοῦ Λουί ἀνέδειξε ἢ Γαλανάκη, γράφοντας ἕνα βιβλίον πού μορφοποιεῖ μέ εὐάρμοστο τρόπο τό περιεχόμενό του. Τό νόημα τῆς μορφῆς του εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία του. Δίχως κορυφώσεις καί ἀπρόβλεπτες ἐξελίξεις, χωρίς ἐναντιοτροπίες, ἢ «λογικὴ τῆς ἀφήγησης» ἀκολουθεῖ τὴ «λογικὴ τῆς ζωῆς», κι ἕνας παθητικὸς βίος θά ἐξιστορηθεῖ μέ τὴ στοχαστικὴ παθητικότητα μιᾶς ἐλεγεΐας.

Γιὰ τὸ Λουί ὑπῆρξε πάντα παθητικὸς, ἐπίγονος καί κληρονόμος τῆς ἐπανάστασης. Ἡ μοῖρα του ὡς ἐπιγόνου ἔχει ἤδη κριθεῖ συμβολικά τὴ συγκεκριμένη μέρα πού γεννιέται, τὴ μέρα τῆς ἐκρηξης τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, καί στίς συνθήκες τῆς γέννησής του. Ὡρες πρὶν ἀπὸ τὴ γέννησή του φυγαδεύεται ἀπὸ τὴν πυρπολούμενη, ἐπαναστατημένη Πάτρα καί γεννιέται κυριολεκτικὰ πάνω στή θάλασσα, μαθαίνοντας τὰ τῆς Ἐπανάστασης ἀπὸ ὑστερότερες ἀφηγήσεις καί εἰκάζοντας ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν «πρῶτη εἰκόνα», καθῶς λέει, «πού τὸν φίλεψε ὁ κόσμος». Ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς του ἔχει ἤδη κάτι τὸ 'παθητικὸ' — καί δέν ἐννοῶ τόσο τὸ 'ἀδρανές', ὅσο

τό 'ευεπηρεάστο' και 'περιπαθές'. 'Ο Λουί κληρονομεί τήν επανάσταση μέσ από ζωηρές εικόνες και συναρπαστικές αφηγήσεις. 'Αναπαραστατικότητα και περιπάθεια θά σημαδέψουν όλη του τή ζωή. Δέν είναι ό χαρακτηριστικός βυρώνειος ήρωας, ό άνθρωπος τών αυτοδύναμων βουλευτικῶν προβολῶν. 'Ο ίδιος άλλωστε αποποιείται τόν τυπικό βυρωνισμό, χαρακτηρίζοντάς τον άκρατο και παλαιότροπο. Είναι δημόσιος ρήτορας μάλλον παρά ρέκτης πολιτικός. Είναι έρωτευμένος μάλλον παρά έραστής — τούτη ή λέξη, έρωτευμένος, είναι λέξη-κλειδί στό μυθιστόρημα τής Γαλανάκης μιά παθητική μετοχή πού δηλοῖ μάλλον μιά διάθεση ψυχής και πνεύματος παρά ενεργό δράση. Είναι ένας άποτυχών ποιητής, γι' αυτό και αυτοβιογραφείται «παίρνοντας», καθώς λέει, «μιά άπόσταση άναγνώστη από τή ζωή του». Είναι ψευδώνυμος, συνωμότης και παράνομος, τόσο στήν πολιτική όσο και στόν έρωτα — συνθηκες πρόσφορες πάντα νά έκθρψουν φαντασιώσεις, ιστορίες, εικόνες, συμβολισμούς, άυταπάτες. Δέν είναι δαιμονικός, έμφανίζεται ήπιος, αλλά είναι υπερβολικός. Κληρονόμος και άποδέκτης τού ρομαντικού ιδεώδους, θά τό έπιτείνει στό έπακρο, άναβαθμίζοντάς το συνεχώς, έπιζητώντας, μέ πολλαπλές άναγωγές και μεταθέσεις, μιά άυλη καθαρότητα. 'Αλλάζει τά καθοριστικά όσο και περιοριστικά τής ταυτότητας όνόματα. Καταφεύγει στήν ψευδωνυμία. Στή Λουίζα λέει «Θά σέ λέω Λουίζα». Στόν 'Εντγκάρ Κινέ «Θά ύπογράψω Λουί». Και πάλι ή ψευδωνυμία δέν τού άρκει. Προσφεύγει στήν άνωνυμία. "Ηδη στήν πρώτη έπιστολή του προς τή Λουίζα δημιουργεί καταστάσεις, φτιάχνει και φτιάχνεται:

«Γράφω γιά τόν άνωνυμο πού άγαπώντας με τόν είχες άγαπήσει. Μήν ξενιστείς ότι συμβολισμοί όλάκερης ζωής — ζωής ενός ρομαντικού— μου έπιβάλλουν τήν άνωνυμία».

Θά τελειώσει τό χειρόγραφό του σ' ένα παραλήρημα έξιδανισμού:

«'Η ώρα στέρχει άλλη μιά φορά τήν άγνοιά μου. "Αν ήσουν ένα μόνο πρόσωπο, ή αν σ' ένα πρόσωπο συνόψισα όλα τά άλλα. "Αν ήρθες όραμα, ή αν σ' άγκάλιασα γυναίκα. "Αν τώρα βρίσκεσαι νεκρή, ή άκόμη άγέννητη. 'Εγώ ήμουν έρωτευμένος μέ τή σειρήνα κάπως επανάστασης... Χαίρε, Λουίζα, ή όποια έσύ».

Και στήν άποδοχή τού ρομαντικού ινδάλματος και στή ρομαντική του κόπωση ό Λουί παραμένει άθεράπευτα παθητικός.

Είναι παρακινδυνευμένη πάντα ή άπόπειρα συναγωγής από ένα μυθιστόρημα ενός ήθικου αίτήματος. Τόσο παρακινδυνευμένη όσο και άναπότρεπτη. Θέλω νά πώ, κάθε λογοτεχνικό κείμενο, πέραν τής καλλιτεχνικής του ταυτότητας, τών πολύσημων νοημάτων του και τής αί-

σθητικής του πρόσληψης, έγείρει πάντα, άκόμη και στους πιό φανατικούς τής αυτοτέλειας τής καλλιτεχνικής μορφής, ένα θέμα άποδοχής ή άπόρριψης τών προτύπων του (ήρώων, χαρακτήρων, πράξεων, νοοτροπιών, συμπεριφορών κ.λπ.). Παρόμοια, μιά αξίωση ήθικου περιεχομένου άποτελεί συχνά τό βαθύτερο ή πρωταρχικό κίνητρο τής συγγραφικής δραστηριότητας.

'Η ολοκληρωμένη μορφή τού Λουί ύποβάλλει ένα πρότυπο ανθρώπου ξένο προς τήν εποχή μας, άλλότριο στήν 'ευαισθησία' τών καιρών, όχι σύμφωνο μέ τό έρωτικό ή/και πολιτικό μεταμοντερνιστικό μας ήθος. Γιά πολλούς συγχρόνους μας τό πρότυπο τού Λουί μπορεί νά είναι άδιάφορο, ή 'ρομαντικό' μέ τήν άγοραία έννοια, ή άπλώς γραφικό και ξεπερασμένο (γιά κάποιους δικούς του συγχρόνους ό Λουί ήταν ήδη στήν εποχή του τύπος γιά καρναβαλική διακωμώδηση). Θά πρότεινα νά δοῦμε τόν Λουί όχι σάν παθητικό χαρακτήρα, πού είναι, ούτε σάν άδόκιμο επαναστάτη ή άνώριμο έραστή, αλλά ως άκεραία ήθική προσωπικότητα, πού αντιμετωπίζει μέ αυτογνωσία αλλά και ιδεολογικό πείσμα, μέ συγκίνηση, άλλ' όχι μέ τών δειλῶν τά παρακάλια και παράπονα, τή διάψευση τών όραμάτων του. "Οσοι από μās είναι ή έπιμένουν νά αυτοχαρακτηρίζονται έπίγονοι τού άνθρωπιστικού ρεαλισμού στά τέλη τού 20ου αιώνα, δέν είναι άπίθανο νά άναγνωρίσουν ότι ό ρομαντισμός τού Λουί, άφελής ή σκοτεινός, άμετρος ή άργοπορημένος, δέν τούς είναι όλοτελα ξένος.

"Αρης Μπερλής

